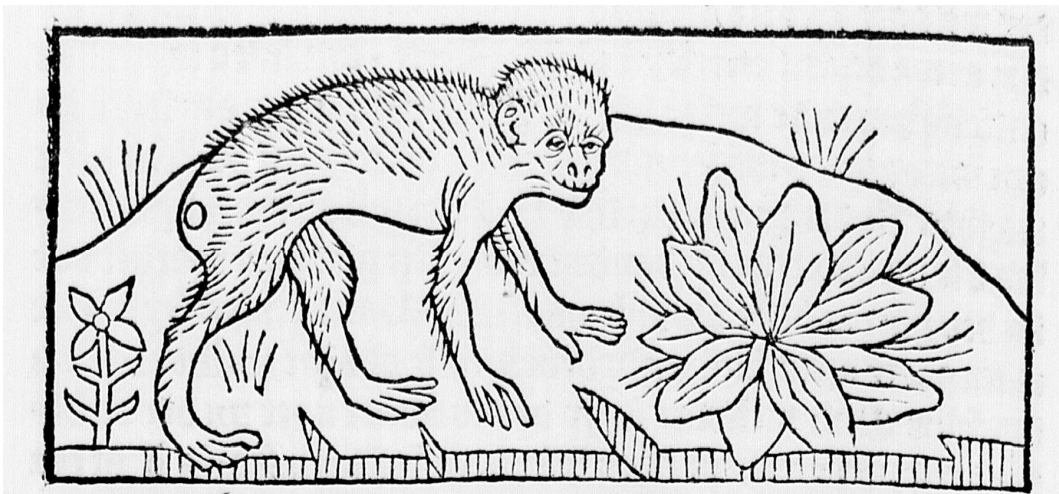

Bittere dinghen moet hi draghen,
die die soete wil ontfanghen

Een vergelijking tussen drie volkstaalvertalingen van de *Dyalogus creaturarum*:

Twispraec der creaturen en *Dialogue des créatures* van Gheraert Leeu
Dialogue des créatures van Colard Mansion

Naam: Inge Bekkers
Studentnummer: 3023052
Begeleider: Paul Wackers
Opleiding: Nederlandse literatuur
Masterscriptie
Juni 2011

De illustratie op de titelpagina komt uit de *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen* (exemplaar 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, Inc. 170 E 26, 1481), dialoog 29.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Methode	7
3. Genreproblematiek	10
3.1. <i>De Dyalogus creaturarum als fabelbundel</i>	10
3.2. <i>De wereld als Gods boek</i>	13
4. De boekproducenten	16
4.1. <i>Gheraert Leeu</i>	16
4.2. <i>Colard Mansion</i>	17
5. Vergelijking tussen de <i>Twispraec der creaturen</i> en de twee versies van de <i>Dialogue des créatures</i>	19
5.1. <i>Proloog en inhoudsopgave</i>	19
5.2. <i>Namen van autoriteiten en verwijzingen naar geschriften</i>	28
5.3. <i>Veranderingen in de fabel en de moralisatie</i>	35
6. Conclusie	43
7. Bibliografie	46
8. Bijlagen	49
<i>Deel A</i>	50
<i>Deel B</i>	107

1. Inleiding

*'Præfatio in librum, qui dicitur dyalogus creaturarum moralizatus, omni materiæ morali jocundo et edificativo modo applicabilis, incipit feliciter.'*¹

Zo luiden de eerste regels van de proloog in de *Dyalogus creaturarum moralizatus*, een Latijns werk daterend uit de veertiende eeuw.

Over de auteur van deze *Dyalogus* is weinig bekend. Wat in ieder geval met zekerheid gezegd kan worden, is dat het een geleerd man moet zijn geweest, gezien de vele verwijzingen in de tekst naar wetenschappelijke werken en citaten van filosofen en wijsgeren. Vanwege de vele Bijbelverwijzingen wordt over het algemeen aangenomen dat de auteur een geestelijke was.

Van vóór de eerste druk (in 1480 door Gheraert Leeu) zijn er zeven handschriften bekend die dit Latijnse werk bevatten, waaronder enkele zonder titel. In de overige handschriften zijn verschillende titels aan het werk toegekend: *Contemptus sublimitatis*, *Contentus sublimitatis et liber de animalibus*, *Liber de contemptu sublimitatis* en *Liber qui dicitur Pergaminus*.

Uit deze handschriften blijkt dat het werk al ruim een eeuw voor de eerste druk een zekere verspreiding heeft gekend.² Twee van deze handschriften bevatten de naam van een mogelijke auteur: Nicolaus Pergamenus en Mayno de Mayneriis. Wie echter de werkelijke auteur is, kan niet met zekerheid worden gezegd. Zo schrijft Grässe het werk toe aan de geestelijke Pergamenus; Pio Rajna pleit echter voor de arts Mayneriis als auteur van het werk.³

Wat wel met zekerheid valt te zeggen, is dat Gheraert Leeu een belangrijke rol heeft gespeeld in de overlevering van het werk. Deze drukker uit Gouda drukte op 3 juni 1480 voor

---

¹ Grässe (ed.), *Die beiden ältesten lateinischen Fabelbücher des Mittelalters*, p. 127.

² Gerritsen (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen*, p. 21.

³ Zie voor gedetailleerde informatie over deze kwestie: Schippers, *Middel nederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*, p. 166. en Ruelle (ed.), *Le dialogue des créatures. Traduction par Colart Mansion (1482) du Dialogus creaturarum (XIVe siècle)*, p.21-31.

het eerst de Latijnse tekst, geïllustreerd met een groot aantal houtsneden. Deze houtsneden zijn door Leeu zelf toegevoegd –in de Latijnse manuscripten staan geen afbeeldingen– en zijn waarschijnlijk mede de oorzaak van het grote succes dat het werk heeft gekend. Toen deze eerste druk een succes bleek, gaf Leeu nog vier keer een herdruk uit (in 1481, 1482, 1486 en 1491). Behalve een Franse vertaling (1482) drukte Leeu in 1481 en 1482 ook tweemaal een vertaling in het Middelnederlands.

Deze Middelnederlandse vertaling, de *Twispraec der creaturen*, betreft een Middelnederlandse fabel- en exempelmanierverzameling, bestaande uit 122 dialogen met houtsnede. De dialogen tussen verschillende schepselen zijn bedoeld, zo verduidelijkt de proloog, om de lezer iets te leren:

‘Aldus appliceert oec die meester van desen boec mit soeter ende genoegliker manieren menige goede leringen om die ghebreken der menschen uut te roeden ende die doechden weder in te planten [...].’⁴

Over de vertaler en bewerker van deze Middelnederlandse tekst valt nagenoeg niets met zekerheid te zeggen. Deze persoon heeft in ieder geval enkele citaten van de heilige Bernardus van Clairvaux, één van de belangrijkste hervormers van het middeleeuwse kloosterleven bij de cisterciënzers, toegevoegd.⁵ Hieruit kan worden afgeleid dat deze auteur, evenals de vermoedelijke auteur van de *Dyalogus*, waarschijnlijk een geestelijke is geweest.⁷

Zoals in het voorgaande al kort werd vermeld, gaf Leeu in 1482 ook een Franse druk van de *Dyalogus creaturarum* uit, de *Dialogue des créatures*, waarvan de vertaler onbekend is. Niet alleen Leeu ontfermde zich echter over een Franse vertaling; ook de vijftiende-eeuwse Franse boekproducent Colard Mansion maakte een Franse vertaling van de *Dyalogus*. Deze is

---

⁴ Gerritsen (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen*, p. 32.

⁵ Zie deel B van de bijlagen voor een overzicht van verwijzingen naar autoriteiten. Hieruit blijkt dat de toegevoegde verwijzingen naar Bernardus in ieder geval voorkomen in dialoog 1.

⁶ Echelmeyer, in: Schippers, *Middelnederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*, p. 168.

⁷ Schippers, *De kikker die zichzelf opblies en andere Middelnederlandse fabels*, p. 91-92.

overgeleverd in twee manuscripten. Het eerste manuscript is sinds 1933 verdwenen; het tweede manuscript dateert, net als Leeu's druk van de Franse vertaling, uit 1482.⁸

De verschillende volkstaalvertalingen van de *Dyalogus creaturarum* maken het interessant om nader op de onderlinge relatie tussen deze werken in te gaan. De volgende tweeledige vraag staat daarom centraal bij mijn onderzoek:

In hoeverre zijn er verschillen en overeenkomsten aan te wijzen tussen de Middelnederlandse *Twispraec der creaturen* en de twee Middelfranse versies van de *Dialogue des créatures* en hoe zijn de mogelijke verschillen te verklaren?

Inherent aan deze vraag is de publiekswestie: wat kan er, afgaande op de relatie tussen de onderlinge teksten, worden geconcludeerd over het geïntendeerde publiek van de Middelnederlandse *Twispraec der creaturen* en de twee Middelfranse versies van de *Dialogue des créatures*? Ook op deze publiekswestie zal ik in mijn onderzoek nader ingaan.

---

⁸ Ruelle (ed.), *Le dialogue des créatures. Traduction par Colart Mansion (1482) du Dialogus creaturarum (XIVe siècle)*, p.32-33.

2. Methode

Om bovengenoemde vragen te kunnen beantwoorden, maak ik een vergelijking tussen de Middelnederlandse *Twispraec der creaturen* en de twee versies van de Middelfranse *Dialogue des créatures* van Mansion en Leeu. Voor deze vergelijking bestudeer ik niet de originelen, maar maak ik gebruik van de volgende hulpmiddelen:

- 1) Voor de Middelnederlandse tekst heb ik gebruik gemaakt van de digitale kopieën uit het fotoarchief van de afdeling Middelnederlands van de Universiteit Utrecht van de *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen* (exemplaar 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, Inc. 170 E 26, 1481).
- 2) Voor Leeu's *Dialogue* heb ik gebruik gemaakt van de digitale editie van de *Dialogue des créatures* (exemplaar Parijs, Bibliothèque National de France, Rés. gr. Yc 32) op de website van de Bibliothèque National de France:
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k70057c>. Hierbij moet echter wel opgemerkt worden dat de aantekening bij deze editie foutief is: de vertaling is niet afkomstig van Colard Mansion, zoals deze aantekening stelt, maar van een anonieme vertaler. De druk is uiteraard wel van Gheraert Leeu.⁹
- 3) Voor Mansions vertaling heb ik gebruik gemaakt van de editie van Pierre Ruelle (1985).

Om een betrouwbaar beeld te krijgen van (de verhoudingen tussen) de drie edities, heb ik ervoor gekozen om twintig dialogen, evenredig verdeeld over de bundel, met elkaar te vergelijken. Hierbij heb ik de verdeling van Anda Schippers in acht genomen: 'De dialogen in de *Twispraec der creaturen* zijn niet gerangschikt volgens bepaalde deugden of morele inzichten, maar volgens de soorten personages.'¹⁰ Deze personages zijn verdeeld over zes groepen. Uit elke groep van de 'orde der wezens' heb ik op basis van willekeur een aantal hoofdstukken gekozen. Ik neem aan dat op deze wijze een representatieve selectie van de 122 dialogen is verkregen.

---

⁹ De druk eindigt met de volgende bewoordingen: 'Commencie et finy par la grace de dieu par gerart lyon demourant en la aise de gouwe en hollande le xxe iour davril lan mil CCCC lxxxij.'

¹⁰ Schippers, *Middelnederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*, p. 162.

Mijn selectie leidt tot het volgende overzicht:

1. Hemellichamen en elementen (dialoog 1-12)	1, 11
2. Edelstenen en metalen (dialoog 13-24)	14, 21
3. Kruiden, planten en bomen (dialoog 25-36)	29, 36
4. Vissen en reptielen (dialoog 37-48)	38, 43
5. Vogels (dialoog 49-84)	50, 52, 57, 66, 73, 84
6. Dieren –waarvan de laatste 2: mensen– (dialoog 85-122)	88, 89, 92, 94, 112, 121

Op basis van een bestudering en vergelijking van de teksten van deze twintig dialogen, probeer ik tot een antwoord te komen op de eerder gestelde vragen.

Om grip te kunnen krijgen op de verhoudingen tussen de teksten, heb ik de onderlinge verschillen geordend naar het deel van de tekst waarop deze betrekking hebben:

- Proloog en inhoudsopgave;
- Namen van autoriteiten;
- Verwijzingen naar geschriften;
- Veranderingen in de fabel en de moralisatie.

Zoals vermeld heeft Pierre Ruelle een editie gemaakt van *Mansions Dialogue des créatures*. Van zowel Leeu's *Twispraec der creaturen* als van zijn *Dialogue des créatures* is echter nooit een editie verschenen. Van Leeu's dialogen heb ik daarom zelf een diplomatisch afschrift gemaakt (zie deel A van de bijlagen).¹¹ Alle voorbeelden die ik in de lopende tekst gebruik, zijn echter kritisch weergegeven: de voorbeelden zijn voorzien van moderne interpunctie en

---

¹¹ Sommige afschriften heb ik gebaseerd op (onuitgegeven) afschriften van anderen. Zie de bijlagen voor een overzicht.

waar nodig is ook het gebruik van i/j en u/v aangepast om zodoende de leesbaarheid te bevorderen.¹²

Aan de hand van voorbeelden uit verschillende dialogen zal ik proberen een goed overzicht te geven van de verschillen en overeenkomsten in de vertalingen. In de uitwerking van mijn onderzoek zal ik echter niet alle dialogen bespreken, simpelweg omdat niet alle dialogen even relevant zijn of vernieuwend materiaal bieden.

Alvorens hiertoe over te gaan, zal ik echter eerst kort ingaan op enkele algemene zaken en theoretische kwesties rondom de *Dyalogus creaturarum*.

---

¹² Voor deze voorbeelden geldt: de transcripten zijn in principe van mijn hand, tenzij anders is aangegeven.

3. Genreproblematiek

Het genre waarbinnen de *Dyalogus creaturarum* zou moeten vallen, is niet geheel duidelijk. Hoewel het werk over het algemeen te boek staat als een fabelbundel, is deze genreaanuiding omstreden. Dit hangt samen met de moeilijkheid waarmee het fabelgenre zich laat definiëren. Hierop zal ik later terugkomen.

Mede door de vage begrenzing van de fabel als genre wordt ook de plaatsing van de *Dyalogus creaturarum* bemoeilijkt. Om nader op deze genreproblematiek in te kunnen gaan, moet ik eerst kort de opbouw van de dialogen bespreken.

De *Dyalogus* bestaat zoals gezegd uit 122 dialogen die allemaal op eenzelfde wijze zijn opgebouwd. Elke dialoog begint met een titel en nummeraanduiding, gevolgd door een aan de tekst gerelateerde houtsnode. De tekst van de dialoog bestaat uit drie delen: een fabel of exempl¹³, een tweeregelige spreuk met de les die hieruit volgt en ten slotte een beschouwing aan de hand van citaten en korte anekdotes. ‘Een oeroude en ijzersterke didactische formule: van makkelijk naar moeilijk.’¹⁴

Het verhaaltje aan het begin van iedere dialoog, in de vorm van een exempl of een fabel, ondersteunt dus de didactische functie van het werk.

3.1. De Dyalogus creaturarum als fabelbundel

De fabel als genre wordt omschreven als een ‘kort moraliserend verhaal met dieren of zaken als handelende personen.’¹⁵ De niet-menselijke verhaalfiguren worden menselijk neergezet en stellen op die manier de mogelijke misstappen van de mens aan de kaak. De moraal van de fabels is dan ook vrijwel altijd een wijze les voor de lezer.

De ‘uitvinding’ van de fabel wordt toegeschreven aan Aesopus (620-560 v.C.), een Griekse schrijver.¹⁶ Via Latijnse bewerkingen van onder andere Phaedrus werd de Aesopische fabel over heel Europa verspreid, waarna er rond de twaalfde eeuw ook fabels in de volkstaal

---

¹³ Voor het gemak gebruik ik deze genreaanuidingen, hoewel deze natuurlijk ter discussie staan.

¹⁴ Gerritsen (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen*, p. 21.

¹⁵ *Van Dale Hedendaags Nederlands*, ‘fabel’.

¹⁶ Het is echter de vraag of Aesopus werkelijk heeft bestaan, aangezien er geen fabels van zijn hand zijn overgeleverd. Voor meer informatie over deze kwestie verwijs ik naar Mann, *From Aesop to Reynard: Beast Literature in Medieval Britain*, p. 2-4.

ontstonden. Vrijwel alle Middelnederlandse fabels zijn vertalingen of bewerkingen van Latijnse werken, al gaan ze niet allemaal terug op de Aesopische fabels: 'een aanzienlijk deel is in de Middeleeuwen zelf geschreven.'¹⁷

De meest bekende Middelnederlandse fabelverzamelingen, naast de *Twispraec der creaturen*, zijn de *Parabelen van Cirillus* (overgeleverd in een beschadigd handschrift uit 1475) en de *Esopet* (waarschijnlijk de oudste verzameling, overgeleverd in een handschrift van voor 1375).¹⁸

Het blijkt lastig om generaliserende uitspraken te doen over de essentie van de fabel als literair genre; de vraag naar het wezenlijke van de fabel vormt een uitgangspunt voor discussie. Verschillende studies naar middeleeuwse (fabel)genres wijzen op steeds andere essentiële onderdelen van de fabel.¹⁹ Zo wordt vaak de moraal als onderscheidend kenmerk gezien, maar ook het verhalende gedeelte van de fabel wordt beschouwd als het wezenlijke van het genre (Grubmüller). Door verschillende verschijningsvormen van de fabel is het nog niet zo eenvoudig om het genre scherp te begrenzen. De eerder genoemde omschrijving van de fabel gaat dus in feite niet op:

'Fabels zijn niet noodzakelijk kort. Evenmin zou het moraliserende karakter van de vertelling wezenlijk zijn. En dieren of dingen als handelende personen geldt ook niet als wezenskenmerk.'²⁰

Wat dit laatste punt betreft: er zijn ook fabels waar geen dieren of zaken, maar mensen in voorkomen of die zelfs louter over mensen gaan. Volgens de definitie die Van Dale geeft, zouden deze verhalen dus niet tot de fabels gerekend mogen worden. Toch staan zij op dergelijke wijze te boek. Dit is ook het geval met de *Dyalogus creaturarum*, waarin bijvoorbeeld de laatste twee dialogen betrekking hebben op mensen. Wederom: een genrediscussie is het gevolg. Want: in hoeverre kan er wel of niet gesproken worden van een

---

¹⁷ Schippers, *De kikker die zichzelf opblies en andere Middelnederlandse fabels*, p. 87.

¹⁸ Voor meer informatie over de *Esopet* en de *Parabelen van Cirillus* verwijs ik naar Schippers, *Middelnederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*.

¹⁹ Voor een overzicht zie Schippers, *Middelnederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*.

²⁰ De Vroomen, 'Fabels als literair genre', p. 39.

fabelbundel? Het fabelgenre is dus niet zo eenduidig te definiëren. Anda Schippers zegt hierover het volgende:

‘In fabels hebben we [...] te maken met dieren (en andere soorten personages) die aan ons voorgesteld worden als een mengsel van menselijkheid en dierlijkheid. Het mengsel is op steeds verschillende wijze samengesteld; het accent kan meer op de dierlijkheid of op de menselijkheid liggen.’²¹

Daarbij bevatten de dialogen in de *Dyalogus* niet alleen elementen uit het fabelgenre; de verhalende delen in de dialogen vertonen ook kenmerken van de dierallegorese, ‘een genre waarin volgens een bepaalde interpretatiewijze de eigenschappen van natuurlijke wezens een diepere, godsdienstige betekenis krijgen.’²² In paragraaf 3.2. zal ik nader op deze interpretatiewijze ingaan.

De moderne behoefte aan genrebegrenzing was in de Middeleeuwen echter minder aan de orde: ‘wie Middeleeuwse teksten naar genre wil indelen, realiseert zich al gauw dat de ‘meerlagigheid’ van veel teksten niet te rijmen valt met een rigide indeling van een tekst bij één genre.’²³ In de Middeleeuwen werd niet zozeer de verschijningsvorm als wel het doel van de fabel benadrukt: het feit dat een leuk verhaaltje op een eenvoudige en begrijpelijke manier een wijze les overbrengt op de lezer, leidt er toe ‘dass Fabeln [...] zum Unterrichtspensum der mittelalterlichen Schule gehört haben.’²⁴ Het fictieve aspect maakt dat het fabelgenre bij uitstek geschikt was voor het onderwijs. In de Middeleeuwen werd dan ook met name nadruk gelegd op de didactische functie van de fabel:

‘In the medieval period, this became the function of fable par excellence. Beast fables were among the first texts read by students of Latin. The brevity of the fable narratives made them suitable for beginners, while their content combined moral wisdom with an entertaining story that served to make it attractive to the young.’²⁵

---

²¹ Schippers, *De kikker die zichzelf opblies en andere Middelnederlandse fabels*, p. 84.

²² Idem., p. 86.

²³ Heijting, ‘Succes becijferd’, p. 207.

²⁴ Grübmueller, *Meister Esopus, Untersuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter*, p. 2.

²⁵ Mann, *From Aesop to Reynard: Beast Literature in Medieval Britain*, p. 6.

Ook in de proloog van de *Dyalogus* wordt deze combinatie van lering en vermaak benadrukt. In paragraaf 5.1. zal ik hier nader op ingaan.

3.2. De wereld als Gods boek

Zoals aan het begin van dit hoofdstuk is beschreven, bestaat de tekst van de dialogen in de *Dyalogus* uit een fabel of exempel, een tweeregelige spreuk met de les die hieruit volgt en een beschouwing aan de hand van citaten en korte anekdotes. Daarnaast beginnen veel dialogen met informatie over de creaturen die een rol spelen in de fabel. Deze creaturen dienden voor de mens als voorbeeld: een zeer wijdverbreide Middeleeuwse gedachte. 'De natuur bevat lessen over Gods heilsplan met betrekking tot de mens'²⁶ en kan op deze wijze gezien worden als Gods boek. Alles verwijst, direct of indirect, naar God.

Verhelderend hierbij is de tekentheorie van Augustinus. Augustinus maakt onderscheid tussen de *res* (dingen) en de *signa* (tekens). Hij verklaart een teken als 'iets dat een zintuiglijk beeld van zichzelf veroorzaakt, maar daarnaast ook kennis van iets anders.'²⁷ Dingen staan op zichzelf en worden niet als teken voor iets anders gebruikt.

'Uit de overtuiging dat heel de wereld door het Woord van God geschapen is, volgt de idee dat heel de wereld ons iets leert over de Schepper. En daaruit weer volgt de conclusie dat dus alle dingen in de geschapen wereld zowel *res* als *signum* zijn. Allemaal wijzen ze boven hun directe materiële bestaan uit naar de geestelijke werkelijkheid. Alleen God zelf is uitsluitend *res*. Alleen Hij verwijst niet naar iets anders.'²⁸

Deze Middeleeuwse voorstellingswijze komt duidelijk naar voren in de *Physiologus*, geschreven omstreeks 200 n.Chr. door een anonieme auteur. Dit van oorsprong Griekse werk beschrijft de eigenschappen van dieren, planten en stenen en geeft een verklaring aan deze eigenschappen, 'zodat [de plaats van dieren, planten en stenen] in het goddelijke

---

²⁶ Janssens, 'De natuurlijke omgeving', p. 190.

²⁷ Van der Lecq, 'Het woord als teken in de filosofie van de Middeleeuwen', p. 92.

²⁸ Wackers, 'Opvattingen over taal en taalgebruik', p. 320.

heilsplan duidelijk wordt.²⁹ De *Physiologus* dient ook als vertrekpunt voor de latere bestiaria, de beestenboeken.

‘In de Beestenboeken komen [...] een moralistische en een wetenschappelijke lijn samen. Een dier wordt op drie manieren beschreven: eerst een natuurkundige beschrijving van zijn voorkomen en gedrag, vervolgens hoe de mens daaruit een (morele) les kan leren, ten slotte wat zijn religieuze betekenis is.’³⁰

In de *Dyalogus* wordt dergelijke bestiarum-achtige informatie over de creaturen gecombineerd met fictionele fabels en exempelen. Een voor de Middeleeuwen zeldzame combinatie, want in het Middeleeuwse denken is de goddelijke betekenis van de schepselen tegenstrijdig met het fictionele aspect van de fabel. De eigenschappen van natuurlijke wezens worden enerzijds verbonden met een diepere, godsdienstige betekenis –of deze duiding is in de bestiaria op te zoeken, wanneer de betekenis niet direct in de dialogen aan de wezens wordt gekoppeld– en anderzijds treden de natuurlijke wezens ook sprekend en handelend als mensen op: een ogenschijnlijk tegenstrijdige combinatie van de goddelijke waarheid en menselijke verzinsels.

Zoals hierboven beschreven, zag men in de Middeleeuwen de natuur ‘als een essentiële informatiebron sub specie aeternitatis (in het licht van de Eeuwigheid).’³¹ De creaturen uit de fabels vormen als het ware een schakel tussen het goddelijke en de mens. Het fictionele spreken en handelen van de schepselen verduidelijkt de les die men kan leren door bestudering van de natuur om zodoende dichter bij God te komen: ‘De personages [...] vormen een spreekbuis voor Gods schepping, zodat iedereen de wijsheid die in die schepping uitgedrukt wordt, herkennen en begrijpen kan.’³²

Echter gaat het in de *Dyalogus* niet slechts om ‘de natuur als informatiebron’, maar ook om het fictionele aspect: het feit dat de dialogen door ‘de mens’ zijn verzonnen.

---

²⁹ Janssens, ‘De natuurlijke omgeving’, p. 191.

³⁰ Szirmai en Lops (vert.), *Twee middeleeuwse beestenboeken*, p. 8.

³¹ Gerritsen (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen*, p. 17.

³² Schippers, *Middel nederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*, p. 100-101.

'[...] die Bedeutung der Worte ist durch den Menschen gesetzt und dient der Willensäußerung des Menschen. Die Bedeutung des Dinges aber ist durch Gott gesetzt. Durch das Wort spricht der Mensch zum Menschen, durch das Ding spricht Gott zu dem Menschen, und das Wort Gottes in den Dingen gilt es zu verstehen: *Voces ex humana, res ex divina institutione significant. Sicut enim homo per voces alteri, sic Deus per creaturas voluntatem suam indicat.*'³³

Met het goddelijk tekenkarakter als basis worden door de mens dus fictieve verhalen verteld. In de *Dyalogus creaturarum* resulteert deze bijzondere combinatie in dialogen waarin Gods scheppingen op fictionele wijze sprekend en handelend optreden. Zodoende wordt de didactische functie van het werk benadrukt: de mens krijgt een spiegel voorgehouden met als doel een morele les te leren.

---

³³ Ohly, *Vom geistigen Sinn des Wortes im Mittelalter*, p. 8-9.

4. De boekproducenten

4.1. Gheraert Leeu

Gheraert Leeu werd geboren rond 1445-1450 in Gouda. In 1477 verschenen de eerste drukken, eveneens in Gouda, waarin Leeu's initialen staan vermeld (G L). Een jaar later verschijnt voor het eerst zijn volledige naam in een druk.

Aanvankelijk drukte Leeu alleen in de volkstaal, het Middelnederlands, mogelijk omdat zijn eenvoudige letterkast niet geschikt was voor drukken in het Latijn: 'de abbreviaturen voor het zetten van Latijn ontbraken'.³⁴ Zijn eerste lettertype was dan ook 'niet meer dan een onvolwaardig experiment'.³⁵ Later breidt hij zijn letterkast echter verder uit, wat in 1479 resulteerde in het zetten van de eerste Latijnse druk. Vanaf 1480 beperkt Leeu zich niet langer tot de Nederlandstalige afzetmarkt. De Latijnse drukken maakten verhandeling mogelijk naar met name Noord-Frankrijk en Engeland. Daarnaast gaat hij zich richten op een ander aspect binnen de boekdrukkunst: het illustreren van boeken met houtsneden. Dat deze zet bijzonder goed uitpakt, blijkt onder andere uit het succes van de op 3 juni 1480 verschenen druk van de *Dyalogus creaturarum*, 'een van de beroemdste geïllustreerde boeken uit de vijftiende eeuw'.³⁶

Leeu blijft echter gedurende zijn hele carrière boeken in de volkstaal produceren. Niet alleen in het Nederlands, maar ook in het Frans en in het Engels. De *Twispaec der creaturen* en de *Dialogue des créatures* zijn beide een voorbeeld van deze productie in de volkstalen.

Rond 1484 verhuist Leeu naar Antwerpen, alwaar hij met name zijn drukken in het Latijn voortzet. Uit deze verhuizing blijkt mede Leeu's zakelijk inzicht: de internationale markt waarop Leeu zich wilde richten, was vanuit Antwerpen nu eenmaal makkelijker te bereiken dan vanuit het minder internationaal georiënteerde Gouda. 'During the main part of his activities Leeu was as much a European as a Dutch printer'.³⁷

---

³⁴ Liebaers e.a., *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, p. 283.

³⁵ Hellinga-Querido, 'De betekenis van Gheraert Leeu', p. 22.

³⁶ Liebaers e.a., *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, p. 284.

³⁷ Wackers, 'Gheraert Leeu as printer of fables and animal stories', p. 129.

Aan Leeu's succesvolle carrière komt een einde wanneer hij in december 1492 overlijdt na een fatale ruzie met zijn lettersnijder.

4.2. Colard Mansion

Colard Mansion, over wie maar weinig met zekerheid kan worden gezegd, woonde en werkte van ongeveer 1457 tot 1484 in Brugge – tot de zestiende eeuw het brandpunt van de (luxe) boekproductie.³⁸

Al voor de invoering van de boekdrukkunst stond Mansion bekend als kalligraaf. Ook wanneer hij later overstapt op het drukken van boeken, blijft hij zijn oude beroep uitoefenen. Daarnaast vertaalde Mansion Latijnse werken naar het Frans. Zo bezorgt hij in 1482 een kostbaar handschrift van de *Dialogue des créatures*, een vertaling van de Latijnse *Dyalogus*, aan Lodewijk van Gruuthuse, zijn beschermheer.³⁹ Het is wellicht interessant om op te merken dat deze vertaling teruggaat op Leeu's eerste Latijnse editie: 'er is geen twijfel aan dat de Latijnse druk de grondslag is geweest zowel voor de tekst als voor de illustraties.'⁴⁰

Het is echter niet bekend of de handschriften die Mansions naam dragen ook werkelijk door hemzelf zijn geschreven. Het is goed mogelijk dat hij het schrijven uitbesteedde.⁴¹

Als drukker had Colard Mansion echter minder succes. Mogelijk wist Mansion, die toch vooral afhankelijk was van de kringen rond het Bourgondische hof, niet goed om te gaan met de handel in gedrukte, niet-luxe uitgaven.⁴² In 1484 vlucht Mansion wegens schulden weg uit Brugge, waarna niets meer van hem is vernomen.

Waar Leeu zich dus steeds meer internationaal oriënteerde en zich daarmee duidelijk als zakenman profileerde, functioneerde Mansion vooral binnen de hogere Franstalige kringen, die –hoewel de boekdrukkunst al zijn intrede had gedaan– nog altijd om exclusieve handschriften vroegen.

---

³⁸ Liebaers e.a., *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, p. 215.

³⁹ Voor een uitgebreide inventarisatie van Mansions werken, zie: Ruelle, *Le dialogue des créatures*, p. 41-45.

⁴⁰ Hellinga-Querido, 'De betekenis van Gheraert Leeu', p. 24.

⁴¹ Liebaers e.a., *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*, p. 212.

⁴² Idem., p. 215.

Wellicht is er een effect van Leeu's en Mansions oriëntatiewijze merkbaar in hun volkstaalvertalingen van de *Dyalogus*? In het volgende hoofdstuk zal ik nader inzoomen op deze teksten om een beter beeld te krijgen van het publiek dat Leeu en Mansion voor ogen hebben gehad.

5. Vergelijking tussen de *Twispraec der creaturen* en de twee versies van de *Dialogue des créatures*

Hoewel de *Twispraec* en de twee *Dialogues* inhoudelijk grotendeels overeenkomen, zijn er duidelijke verschillen aanwezig in de uitwerking van de teksten. Zoals eerder vermeld in hoofdstuk 2, zal ik deze verschillen bespreken geordend naar het deel van de tekst waarop ze betrekking hebben.

Aan elk tekstonderdeel zal ik een aparte paragraaf wijden, maar aangezien de namen van autoriteiten en de verwijzingen naar geschriften vaak samenvallen, heb ik ervoor gekozen deze twee onderdelen in één paragraaf te bespreken.

De drie teksten zijn een vertaling van de Latijnse *Dyalogus creaturarum moralizatus*. Ter ondersteuning geef ik bij de citaten in de lopende tekst ook de Latijnse tekst weer, al ga ik daar niet dieper op in.⁴³

5.1. Proloog en inhoudsopgave

De *Twispraec* en de *Dialogues* van Leeu en Mansion openen alle drie met een proloog, waarin de auteur algemene informatie over de bundel geeft met hierop volgend een inhoudsopgave.

Bij bestudering van de eerste regels blijken er duidelijk verschillen op te treden tussen de werken:

‘Praefatio in librum, qui dicitur dyalogus creaturarum moralizatus, omni materiae morali jocundo et edificativo modo applicabilis, incipit feliciter.’

(*Dyalogus*)

---

⁴³ De citaten uit de Latijnse tekst zijn afkomstig uit Grässe, *Die beiden ältesten Lateinischen Fabelbücher des Mittelalters*.

‘Hier beghint dat prologus, dat is voerspraec, int boec dat gehieten is *Dyalogus creaturarum*, dat is *Twispraec der creaturen*, dat men na den geesteliken sin in vroliker ende stichtiger manieren appliceren mach tot allen materien daer die mensch in gheleert mach warden.’⁴⁴

(*Twispraec*, Leeu)

‘Prologue ou [sic] livre qui est nommé *le dyalogue des creatures moraligié* a toute matere morale par joyeuse, pourfitable et edificative maniere applicable.’

(*Dialogue*, Leeu)

‘Cy commence le traittié intitulé *Le Dyalogue des creatures*, translaté du latin en françois par Colart Mansion, a Abeville, a la contemplacion de tres hault et tres puissant seigneur monseigneur Phelippe de Crevecuer, seigneur d’Esquerde et lieutenant de roy en Picardie.’

(*Dialogue*, Mansion)

Leeu’s Franse en Middelnederlandse versie komen inhoudelijk redelijk overeen, zij het dat de Franse versie duidelijk korter is: details zijn weggelaten, de ‘kern’ blijft over – een tendens die zich in de gehele bundel voortzet, zo zal blijken. De Middelnederlandse tekst geeft niet alleen meer details, maar legt ook de Latijnse begrippen (prologus, *Dyalogus creaturarum*) uit.

De Franse tekst van Mansion is van een heel andere aard. Opmerkelijk is de keuze voor ‘le traittié’, de verhandeling, waar beide versies van Leeu het –in navolging van het Latijn– hebben over een boek (‘boec’, ‘livre’). Het lijkt erop dat de term ‘le traittié’ –meer dan de neutrale term ‘boec’ of ‘livre’– de didactische functie van het werk benadrukt. Daarbij komt met de term ‘le traittié’ het collectiekaracter van het werk niet tot uitdrukking; bij een verhandeling gaat de gedachte uit naar een afgerond stuk proza.⁴⁵ Mansion lijkt hoe dan ook weloverwogen in zijn woordkeuze.

Waar Leeu in zowel het Middelnederlands als in het Frans een beknopte uitleg geeft van de toepassingmogelijkheid van het werk, gaat Mansion nader in op de totstandkoming van zijn werk: het betreft een vertaling uit het Latijn in het Frans, gericht aan Mansions

---

⁴⁴ Een afschrift van de proloog is niet opgenomen in de bijlage. Alle voorbeelden uit de proloog van de *Twispraec* komen uit: Gerritsen (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen*.

⁴⁵ Van Bork e.a., *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, lemma ‘verhandeling’. Digitaal raadpleegbaar via www.dbnl.org.

beschermheer, 'monseigneur Phelippe de Crevecuer', heer van Esquerde en luitenant van de koning in Picardië.⁴⁶

Het is dan ook niet zo vreemd dat Mansions tekst aan het einde van de proloog deze Philippe de Crèvecoeur nogmaals persoonlijk 'toespreekt', een toevoeging die uiteraard niet is opgenomen in de drukken van Leeu. Daarbij verontschuldigt Mansion zich op voorhand voor eventueel minder mooi taalgebruik:

'Et vous, mon tres redoubté seigneur, vueilliés, je vous supplie, recevoir en gré cestui mon petit oeuvre qui vous sera un joyeux et fructueux passé temps et moy excuser se aucun ruide ou non aourné langaige vous y trouvez, car de la dure roche ne se peut tirer fors dure pierre.'

(Dialogue, Mansion)

Na de beginregels verloopt het vervolg van de proloog inhoudelijk nagenoeg synchroon, op enkele verschillen in namen en verwijzingen na (zie hiervoor ook paragraaf 5.2). Er worden twee citaten van autoriteiten aangehaald, van Ysidorus en Augustinus, waarin de gedachte wordt uitgesproken dat de mens door de schoonheid van de creaturen dichter bij de Schepper kan komen. Bij de beschrijving van het doel lopen de teksten echter weer uiteen:

'[...] ad sanam et morale doctrinam applicavit, confinxit et composuit, ut per creaturarum quasi nobis loquentium proprietates simnl [sic] in moribus erudiamur et taedium audientium evitemus et ipsorum audientium memoriam adjuvemus, quod maxime per rerum similitudines procuratur.'

(Dyalogus)

'[...] dye gheapliceert tot goeder leringhen ende ghenoechliker instructien, opdat wi overmits der natuerliker toeneychlicheyt der creaturen – recht of si ons daerin toesprekende waren – niet alleen geleert en sellen warden, mer oec dat verdriet des horens verdriven sellen, ende oec om te bet te onthouden sellen in onser memorien dat wi horen of lesen

---

⁴⁶ Zie ook: Van Praet, *Notice sur Colard Mansion, libraire et imprimeur de la ville de Bruges en Flandre dans le quinzième siècle*, p. 21-22.

sellen. Dat sonderlanghe ghescieden mach bi fabulen ende parabolen, die in desen boecke volghen sellen.'

(*Twispraec*, Leeu)

'[...] par ce nous donnans enseignemens moraulx moult pourfitables en toutes materes.'

(*Dialogue*, Leeu)

'[...] a la saine et morale doctrine de nous tous affin que, par la proprieté des creatures comme a nous parlans, nous soyons ensemble enseigniez et, par ce, aussi eschevons l'ennuy des oyans et aidons la memoire des escoutans, laquelle chose se procure et relieve par similitude des choses.'

(*Dialogue*, Mansion)

De *Twispraec* noemt drie functies van het werk: de didactische functie ('geleert en sellen warden'), het verdrijven van verdriet en het beter kunnen onthouden aan de hand van 'fabulen ende parabolen'.

De *Dialogue* van Mansion komt hiermee grotendeels overeen. Ook deze noemt de didactische functie ('nous soyons ensemble enseigniez'), het verdrijven van 'l'ennuy' en het helpen om beter te onthouden aan de hand van overeenkomsten. De *Twispraec* probeert de lezer echter meer tegemoet te komen door deze 'similitude des choses' verder uit te werken: 'Dat sonderlanghe ghescieden mach bi fabulen ende parabolen, die in desen boecke volghen sellen.'

Leeu's *Dialogue* wijkt wat de doelstellingen betreft het meest af van de andere twee teksten: alleen de didactische functie van het werk wordt genoemd. De parabolen en overeenkomsten worden iets verder in de tekst wel genoemd, maar deze worden niet gelinkt aan het beter kunnen onthouden, wat in beide andere teksten wel het geval is. Ook het verdrijven van verdriet of verveling komt in deze tekst niet naar voren. Mogelijk werd Leeu's *Dialogue* door de vertaler als een meer serieus werk beschouwd dan de *Twispraec* of Mansions *Dialogue*, waardoor het verdrijven van verveling niet aan de orde was.

Ook bij de beschrijving van het geïntendeerde publiek – iets verder in de tekst – komen de teksten niet geheel overeen:

‘Utilis est ergo praesens liber praedicatoribus et aliis quibusque intelligentibus contra fatigationem animalem, ut per delectationem jocundae materiae aliquantulum intermissa intentione ad insistendum rationis studio simplicium animi ad altiora trahantur.’

(*Dyalogus*)

‘Hierom is dit yeghenwoordighe boec nut ende profitelic allen predikers ende allen anderen goeden, verstandighen menschen yeghen die verdrietlicheyte des herten der gheenre diet horen ofte lesen, opdat also, overmits genoechlicheyte der soeter materien, dye herten der simpelre menschen getoghen mochten warden tot hogher dinghen in doechden te soeken ende te verstaen.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Est dont ce present livre moult utile et pourfitable tant aux prescheurs comme a tous aultres, pour sans grant travel et par maniere joieuse eslever le peuple a devocion et plus haulte matere comprendre.’

(*Dialogue*, Leeu)

‘Tres prouffitable doncques est ce present livre a toutes personnes d’entendement contre la fatigacion et lascheté de couraige, affin que, par la delectacion de la joyeuse matiere qui y est continue, aucunes fois entremise et interpose a l’entendement de l’intencion de l’estude de raison, les coraiges des simples soient attrais a plus hautes choses [...]’

(*Dialogue*, Mansion)

Zoals Wackers aangeeft ‘it is Leeu who chooses preachers as the main public for this book [*Twispraec der creaturen*].’⁴⁷ Daarnaast wijst de *Twispraec*, evenals het Latijn, ook op alle andere verstandige mensen als mogelijke publieksgroep. Ook in de *Dialogue* wijst Leeu op de ‘precheurs’ en ‘tous aultres’ als publiek voor het werk. Mansions *Dialogue* geeft daarentegen geen specifieke doelgroep aan: het werk is nuttig voor ‘toutes personnes d’entendement’.

---

⁴⁷ Wackers, ‘Gheraert Leeu as printer of fables and animal stories’, p. 141.

Het is opvallend dat de Middelnederlandse proloog beduidend meer nadruk legt op het doel van de bundel. Waar de beide Franse versies aan het eind van de proloog nogmaals kort uiteenzetten hoe de dialogen zijn opgebouwd, geeft de Middelnederlandse versie naast deze opzet ook nogmaals het doel van de bundel weer:

‘Iste ergo liber, dyalogus creaturarum appellatus, sic materias jocundas pingit, ut morum gravitas et aptitudo doctrinae ex his accepta per sanctorum auctoritates doctorum exornetur [...].’

(*Dyalogus*)

‘Dit boec dan, dat ghenoeemt is, als voerscreven staet, *Dyalogus creaturarum*, dat is *Twispraec der creaturen*, settet ende beschrijft menigherhande ghenoechlike materien, dye welke overmits scriften ende autoriteyten der heyligher leraren verciert ende ghestarket sijn, ende lerende die menschen, bi ghenoechlike materien, bi proprieteyten, ofte andere manieren der creaturen, ende oec bi menighe schone historien ende warachtige exempelen van der heylighen leven, hoe si hoer leven sellen beeteren, die sonden te scuwen, ende die doechden te verkrighen. Om also te verkrighen na desen leven dat leven dat in der hemelscher glorien eweliken sel duren.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Ce que en ce present livre est observé car oultre les ficcions et similitudes qui sont joieuses et delectables sont aussy auctorités et dits des sains et docteurs de sainte eglise, comme appert en chascun dyalogue.’

(*Dialogue*, Leeu)

Cestui livre doncques, appellé *Dyalogue des creatures*, fainct matieres joyeuses affin que la gravité des meurs et la convenableté de la doctrine des auctoritez des sains docteurs soit aournee.’

(*Dialogue*, Mansion)

‘The end of the Dutch prologue supports the idea that this book is meant for readers who use it for themselves’, zo verklaart Wackers deze uitweiding in de Middelnederlandse tekst.

Gezien de uitleg van Latijnse begrippen in de *Twispraec*, die de tekst laagdrempeliger maakt, lijkt mij dit een logische constatering. Echter lijkt dit wel in tegenspraak te zijn met het genoemde geïntendeerde publiek in de *Twispraec*, de predikers. Het is niet waarschijnlijk dat een dergelijk geleerd publiek behoefte had aan extra uitleg of het werk uitsluitend voor zichzelf gebruikte. Hoewel de predikers volgens de proloog het belangrijkste publiek vormen van de *Twispraec*, moet het geïntendeerde publiek dus breder worden gezocht. Leeu wijst in zowel de *Twispraec* als in de *Dialogue* dan ook op andere (verstandige) mensen als mogelijke doelgroep. Het lijkt vreemd dat Leeu deze twee doelgroepen combineert, maar vanuit zakelijk oogpunt is het begrijpelijk. Waarschijnlijk wilde de zakenman Leeu zijn afzetmarkt zo breed mogelijk houden en deze niet inperken door zich enkel te richten op een kleine doelgroep.

De inhoudsopgave, die direct op de proloog volgt, vertoont ook enkele verschillen tussen de bundels. Voorafgaand aan deze inhoudsopgave wordt aan het eind van de prologen een ‘aankondiging’ gegeven:

‘[...] habens duas tabulas praenotatas. Quarum prima exprimit, de quibus creaturis tractant singuli dyalogorum, ut lector quo citius habeat, circa quae versatur ejus intention. Secunda tabula alphabetico ordine generaliter singulas materias virtutum et vitiorum ad mores componendos et corrigendos predicatorem et inquirentem docet, quo sint quaeque loco reperiendae, quae scilicet narration sibi in processu sermonum convenire possunt.’

(*Dyalogus*)

‘Hierna volgt een goede, merkelike tafel van desen boec, die mit goeden besceide elken dyalogus settet claerliken mit sinen getal ende oec daerbi van wat materien in dat selve getracteert wort.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Chy apres s’ensieut une table contenant les nombres des capitres de che livre, de quoy chascun dyalogue parle, et quel enseignement et doctrine nous est en icelluy donné.’

(*Dialogue*, Leeu)

‘Et, pour plus tost trouver la matiere dont vous voudrez savoir, vous le trouverez par la table ensiuvant, cotee par les fueilles.’

(*Dialogue*, Mansion)

Mansion richt bij de aankondiging van de inhoudsopgave het woord tot zijn beschermheer, waarbij hij wijst op het mogelijke gebruik van ‘la table’: de inhoudsopgave met bladnummering kan worden gebruikt om te selecteren, om materiaal sneller te vinden. Leeu richt zich niet op de gebruikswijze, maar op wat er in de opgave te vinden is: behalve de nummering ook een onderwerpsaanduiding en de les die uit de dialoog getrokken kan worden.

Uit bestudering van de inhoudsopgaven blijkt dat de opzet hiervan in alle drie de bundels vrijwel gelijk is. Alle drie geven naast de nummering van de dialoog ook een onderwerpsaanduiding en de les die uit de dialoog volgt. Opvallend is wel dat de nummering bij beide versies van Leeu eerst volgt en pas daarna de titel en de les. Mansions *Dialogue* geeft eerst een onderwerpsaanduiding en de les en pas daarna de nummering. Dit lijkt aan te sluiten bij hetgeen waar Mansion eerder in de proloog op wees: de inhoudsopgave kan worden gebruikt om materiaal te selecteren. De dialoognummering is daarbij van ondergeschikt belang.

Geen van de bundels volgt echter de Latijnse bron, waarin twee indices staan: een lijst met dialogen en nummering en een lijst met een onderwerpsaanduiding. De inhoudsopgaven in de bundels van Mansion en Leeu geven een combinatie van deze twee, zodat de tekst mogelijk minder intimiderend oogt: ‘Two indexes suggest a book for a scholar. One index is just a Table of Contents.’⁴⁸

Wellicht is het publiek van zowel Mansion als Leeu niet bekend met een dergelijke ‘ingewikkelde’ inhoudsopgave, noch met het idee van een index. Ik denk dat dit met name het geval is bij de twee versies van Leeu, gezien de extra uitleg die er wordt gegeven voor aanvang van de inhoudsopgave. Het publiek van Mansions versie is wellicht meer bekend met het idee van een inhoudsopgave en heeft deze extra uitleg niet nodig. Mogelijk was het

---

⁴⁸ Wackers, ‘Gheraert Leeu as printer of fables and animal stories’, p. 143.

publiek van Mansion ook bekend met indices, maar werden deze in Mansions *Dialogue* overbodig geacht. De vertaler van deze *Dialogue* gaf wellicht gewoon de voorkeur aan een meer eenvoudige variant op de Latijnse inhoudsopgave.

Uit de inhoudsopgaven blijkt dat de drie bundels allemaal een vereenvoudigde inhoudsopgave hebben ten opzichte van de Latijnse bron, mogelijk om een minder geschoold publiek aan te spreken. De voorafgaande prologen geven meer informatie over dit beoogde publiek.

Uit deze prologen blijkt dat Leeu met zijn Middelnederlandse en Franse druk een specifiek publiek voor ogen heeft gehad: predikers en andere –verstandige– mensen. Bij Mansions tekst is dit publiek niet nader gespecificeerd, maar in de proloog wordt wel Philippe de Crèvecoeur genoemd. Gezien het feit dat Mansion zijn maecenas persoonlijk toespreekt, is het niet ondenkbaar dat deze de *Dialogue* zelf heeft gelezen en daarmee dus de doelgroep van het werk vormt.

Hoewel Leeu's *Twispraec* en zijn *Dialogue* hetzelfde publiek noemen in de proloog, lijkt het er op, gezien de verschillen in zowel proloog als inhoudsopgave, dat Leeu met beide bundels toch niet geheel op hetzelfde publiek doelt. De Franse taal was over het algemeen weggelegd voor een meer geschoold publiek, wat ook blijkt uit de vergelijking met de *Twispraec*. Opvallend is de wijze waarop de *Twispraec* Latijnse termen uitlegt en nadruk legt op het doel van de bundel. Deze uitleg van Latijnse termen ontbreekt in beide Franse versies, evenals de extra nadruk op het doel van de bundel.

Daarbij is de *Dialogue* van Mansion persoonlijker van aard. Niet alleen door het toespreken van zijn maecenas, maar ook vanwege het feit dat Mansions *Dialogue* geen druk is, zoals bij Leeu, maar een handschrift. Leeu was, meer dan Mansion, gericht op grootschalige verhandeling van zijn drukken, wat mede blijkt uit zijn publiekskeuze. Mansion richt zich met zijn kostbare handschriften meer op de Franstalige elite.

In de volgende paragrafen zal ik de nadruk leggen op de dialogen in de drie bundels om te kijken in hoeverre deze nieuwe inzichten kunnen verschaffen wat betreft de publiekswestie.

5.2. Namen van autoriteiten en verwijzingen naar geschriften

De *Twispraec* en de twee *Dialogues* bevatten vele verwijzingen naar autoriteiten en geschriften, een feit waarop in de drie prologen de aandacht al wordt gevestigd. De wijze waarop met deze namen en verwijzingen in de drie werken wordt omgesprongen, is echter niet dezelfde. Bij vergelijking van de prologen werd al duidelijk dat de vertalers soms delen aan een tekst hebben toegevoegd, dan wel hebben weggelaten of aangepast. Ditzelfde principe herhaalt zich bij de namen en verwijzingen. Soms worden namen van autoriteiten toegevoegd en soms worden deze juist weggelaten of voorzien van extra uitleg. Ook voor de verwijzingen naar geschriften geldt dat verwijzingen soms worden toegevoegd, weggelaten of aangepast.

Hieronder zal ik nader ingaan op deze aanpassingen in de teksten. Omdat het mij niet zinvol lijkt om iedere aanpassing afzonderlijk te bespreken, zal ik aan de hand van voorbeelden de verschillen duidelijk maken. Voor een volledig overzicht van de namen van autoriteiten en verwijzingen naar geschriften verwijs ik naar deel B van de bijlagen.

Zoals in de inleiding al werd genoemd, heeft Echelmeyer beweerd dat de vertaler van de *Twispraec* een aantal citaten van de heilige Bernardus van Clairvaux aan het werk heeft toegevoegd ten opzichte van de Latijnse bron. In de door mij bestudeerde dialogen is dit alleen het geval in dialoog 1.

In dialoog 1 komt het citaat van Bernardus bij zowel Leeu's *Twispraec* als bij zijn *Dialogue* terug. Bij Mansion ontbreekt zowel de naam als het citaat in het geheel, in navolging van het Latijn:

'Sinte Bernardus dye heylighe leraer seyt in een sermoen: 'God heeft in dat firmament des hemels gheset twe grote lichten als die son ende die maen als twe oghen inden hoofde, lichtende dach ende nacht.'

(*Twispraec*, Leeu)

'Saint Bernad [sic] dit en ung sien sermon: 'Dieu a au firmament du ciel colloquie deux grans luminaires et clarettes le soleil et la lune comme deux yoeulx au chief, luysans jour et nuit.'

(*Dialogue*, Leeu)

In dialoog 84 wordt Bernardus wel bij naam genoemd in de *Twispraec*, maar niet in de *Dialogues*. Het citaat is in alle versies wel hetzelfde. Opmerkelijk hierbij is dat Bernardus wel wordt genoemd in de Latijnse tekst. Mogelijk werd een vermelding van de naam door de vertalers van de Franse teksten overbodig geacht.

‘Dominus enim non ejecit hominem de paradise, ut hic sibi alium constituat paradisum, dicit Bernardus.’

(*Dyalogus*)

“Want die heer en heeft den mensch niet uitten paradise gheworpen dat hy hem selven hier een ander paradijs soude setten’, als Bernardus seit.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Car dieu na point iette l’homme hors de paradis pour luy constituer ychy paradis.’

(*Dialogue*, Leeu)

“Car Nostre Seigneur n’a point jetté l’homme hors de paradiz pour lui constituer icy un autre parradiz.”

(*Dialogue*, Mansion)

In dialoog 1 is nog een opmerkelijk aanpassing van namen te vinden. In Mansions *Dialogue* wordt een citaat van ‘monsieur saint Crisostome’ aangehaald. In de beide teksten van Leeu is deze naam echter vervangen door ‘sinte Jan guldemont’ en het wel zeer beknopte ‘saint iehan’. De benamingen wijzen alle op dezelfde persoon, de heilige Johannes Chrysostomus.⁴⁹ De versies van Leeu hanteren een benaming die wellicht beter bekend was bij de doelgroep van zijn teksten. De naam in de Middelnederlandse tekst, ‘Jan guldemont’, is een letterlijke vertaling van Johannes Chrysostomus. Met het oog op het publiek wist de vertaler van de *Twispraec* kennelijk goed wat hij deed. Echter is de benaming ‘saint iehan’ in Leeu’s *Dialogue* dermate beknopt, dat deze ambigu opgevat kan worden. De benaming ‘saint iehan’ wordt in

---

⁴⁹ Besamusca en Sonnemans, *De crumen diet volc niet eten en mochte. Nederlandse beschouwingen over vertalen tot 1550*, p. 132. Digitaal raadpleegbaar via: www.dbnl.org.

middeleeuwse teksten namelijk ook gebruikt voor verwijzing naar de apostel Johannes en Johannes de Doper, waardoor de benaming in Leeu's *Dialogue* foutief kan worden geïnterpreteerd. Voor het tekstbegrip heeft een dergelijke ambiguïteit echter geen consequenties: ook zonder precieze naamsvermelding blijft de tekst goed te volgen. Mogelijk achtte de vertaler het daarom onnodig de precieze naam van deze autoriteit te vermelden en volstond een meer algemene benaming.

Naast het aanpassen van namen wordt er in de werken van Leeu ook extra nadruk op bepaalde autoriteiten gelegd. Meestal is dit het geval in de *Twispraec*: autoriteiten krijgen vaak een korte toevoeging als 'dye meester' (Brito, dialoog 73 en 89; Plinius, dialoog 88) of 'dye heylighe leeraer' (Ambrosius, dialoog 1 en 88).

In dialoog 121 gaat de vertaler nog een stapje verder: waar de Franse teksten, in navolging van het Latijn, simpelweg spreken over 'de filosoof', geeft de Middelnederlandse tekst ook naam en uitleg ('Aristotiles die grote meester ende filosooph'):

'Homo est secundum philosophum mens incarnata [...].'

(*Dyalogus*)

'Aristotiles die grote meester ende filosooph seyt dat die man is in wes hert wijsheyt is [...].'

(*Twispraec*)

'L'homme, selon la philosophe, est pensee encarnée [...].'

(*Dialogue*, Leeu)

'L'omme, selon ce que dit le philosophe, est une pensee encharnée [...].'

(*Dialogue*, Mansion)

De vertaler van de *Twispraec* lijkt de lezer te willen helpen door nadruk te leggen op de autoriteitswaarde van enkele personen. Zo wisten geleerden waarschijnlijk wie er met 'de filosoof' werd bedoeld, maar dat gold wellicht niet voor alle lezers van de Middelnederlandse tekst.

Ook andere aanpassingen lijken erop te wijzen dat Leeu met zijn *Twispraec*, en mogelijk ook met zijn *Dialogue*, de lezer tegemoet wilde komen. Een veelzeggend verschil in verwijzingen naar namen is te vinden in dialoog 11. Waar de Franse tekst van Mansion slechts verwijst naar geschriften, geven de teksten van Leeu ook namen:

‘Unde in Ps. CXVII: haec porta domini, iusti intrabunt per eam. Sicut dicitur Actuum XIV: per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.’

(*Dyalogus*)

‘Als David inden souter oeck seyt: ‘Dit is die poorte des Heren die gherechtighe selle doer hoer in gaen.’ Lucas die ewangelist seyt int *Werck der apostelen*: ‘Doer veel tribulacien moetmen gaen int rijke der hemelen.’’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Et David ou psaultier: ‘Ceste est la porte de Dieu et les justes enteront par elle.’ Ainsy, comme est escript ou livre des *Fais des aposteles* ou xiiij capitere: ‘Par pluseurs tribulacions nous fault entrer ou royalme du ciel.’’

(*Dialogue*, Leeu)

‘Comme il est escript ou .C. et .XVIIe. psaulme: ‘En ceste porte de Nostre Seigneur entreront les justes et ceulx qui ont porté en ce monde les tribulacions et persecutions pour son nom.’ Ainsi comme on dit ou .XIIIe. chappitre des *Faiz des apostres*: ‘Par moult de tribulacions nous convient entrer ou regne des cieulx.’

(*Dialogue*, Mansion)

Mansions tekst volgt de Latijnse bron, waarbij slechts verwijzingen naar geschriften worden gegeven. Deze verwijzingen zijn in Leeu's *Twispraec* en *Dialogue* veel beknopter: de geschriften worden wel vermeld, maar de nummering ontbreekt. Hierdoor is het onmogelijk om de genoemde passages terug te vinden in de geschriften, wat de werken voor een publiek van predikers minder geschikt maakt. Predikers worden echter in de proloog van zowel Leeu's *Twispraec* als zijn *Dialogue* expliciet genoemd als doelgroep van het werk.

Hoewel een publiek van geestelijken minder aannemelijk lijkt, afgaande op de vereenvoudigingen in de teksten, is het goed mogelijk dat een dergelijk werk toch interessant was voor dit publiek: 'een geestelijke die dit boek voor zijn preken of voor onderwijs wil gebruiken, en dus niet in de eerste plaats voor zelfstudie, [heeft] misschien meer [...] aan een vertaling in de volkstaal, zodat hij de verhalen niet zelf hoeft te vertalen voor zijn gehoor.'⁵⁰

De beide teksten van Leeu verwijzen niet alleen minder uitgebreid naar de geschriften, maar vermelden ook auteurs. In beide teksten wordt verwezen naar David en in het geval van Leeu's *Twispraec* ook naar de evangelist Lucas. Het toevoegen van dergelijke namen of verwijzingen naar geleerden in de teksten van Leeu, en dan met name in de *Twispraec*, komt in de door mij bestudeerde dialogen aan paar keer voor.

Wederom probeert Leeu zijn lezers naar mijn idee tegemoet te komen. Een minder onderlegde lezer heeft immers niet zoveel aan een uitgebreide verwijzing naar geschriften, maar is wel geholpen met extra namen die worden genoemd. In de *Twispraec* komt dit nog duidelijker naar voren dan in Leeu's *Dialogue*. De vertaler van deze *Dialogue* lijkt, wat betreft de verwijzingen, namelijk niet consequent te zijn: net als in de *Twispraec* wordt de naam David aan het eerste citaat toegevoegd, maar bij het tweede citaat wordt eenzelfde uitgebreide verwijzing gegeven als bij Mansion ('ou livre des fais des aposteles ou xiiij capitere').

Eenzelfde soort vereenvoudiging komt naar voren in dialoog 66. In plaats van de expliciete verwijzing naar *Ecclesiasticus* te geven, zoals in beide Franse teksten het geval is, wordt het citaat toegeschreven aan 'die wise man'. Daarbij ontbreekt in de Middelnederlandse tekst wederom de nummering. Ook hier houdt de *Twispraec* rekening met een mogelijk minder onderlegde lezer:

'Ideo nos admonet Eccles. XXXII°: ubi auditus non est, ne effundas sermonem [...].'
(*Dyalogus*)

---

⁵⁰ Schippers, *Middelnederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*, p. 176.

‘Daer om vermaent ons die wise man: ‘Daer gheen horen en is en wilt niet uit storten dijn sermoen.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Et, pour ce, nous amoneste *Ecclesiastes* xxxij: ‘Ne fais point ton sermon la outu nes point escouté.’

(*Dialogue*, Leeu)

‘Et, pour ce, nous amoneste *Ecclesiastique* en son .XXXIle. chappitre: ‘Garde toy de faire ton sermon la ou tu n’es pas escouté [...]’

(*Dialogue*, Mansion)

Het is opmerkelijk dat de *Twispraec* steeds verwijst naar ‘die wise man’, wanneer Mansions *Dialogue de Ecclesiasticus* noemt. Dit verschijnsel komt, naast het gegeven voorbeeld, ook naar voren in dialoog 38, 73, 88, 92, 112 en 121. Leeu’s *Dialogue* verwijst in vrijwel alle gevallen naar de *Ecclesiasticus*, behalve in dialoog 38, waar er wordt verwezen naar ‘le saige’. Evenals bij het eerder besproken ambigue ‘saint iehan’, gaat het ook bij ‘die wise man’ en ‘le saige’ om een algemene benaming die op meerdere wijzen kan worden geïnterpreteerd. Het is heel goed mogelijk dat een niet-ingewijde lezer ‘die wise man’ letterlijk als een wijs persoon opvatte. Ook hier doet de ambiguïteit echter geen afbreuk aan het tekstbegrip.

In de teksten van Leeu worden namen soms toegevoegd of aangepast, maar soms ook geheel weggelaten. Het laatste voorbeeld dat ik zal geven met betrekking tot het toevoegen dan wel weglaten van namen en verwijzingen komt uit dialoog 43. De tekst van Mansion verwijst, in navolging van de Latijnse bron, naar ‘Le Breton’, een verwijzing die in de beide teksten van Leeu ontbreekt. Mansions *Dialogue* legt echter, nog meer dan het Latijn, de nadruk op autoriteiten. Niet alleen ‘Le Breton’ wordt als autoriteit aangehaald, maar ook ‘autres pluseurs docteurs’:

‘Murenula, dicit Brito, piscis est quidam similis anguillae.’

(*Dyalogus*)

‘Pric is een visch ghelyc een ael.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Le prik est ung poisson samblable a l’anguille.’

(*Dialogue*, Leeu)

‘La lamproye, selon ce que dit Le Breton et autres pluseurs docteurs, est un poisson de eaue douce semblable a l’anguille.’

(*Dialogue*, Mansion)

Hoewel de tekst van alle versies inhoudelijk hetzelfde is, ontbreekt bij de teksten van Leeu de verwijzing naar de autoriteit. Dit is geen op zichzelf staand verschijnsel, want ook in de dialogen 14, 38, 52 en 94 worden namen of verwijzingen naar autoriteiten weggelaten in de teksten van Leeu. Een verklaring zou kunnen zijn dat deze autoriteiten te weinig zeggend waren voor het bestemde publiek van de teksten.

Het lijkt er dus op dat de *Twispraec* opzettelijk is vereenvoudigd om de drempel voor de lezer te verlagen. Met het oog op het publiek waarvoor de Middelnederlandse tekst bedoeld was, waarschijnlijk een breed publiek van zowel predikers als leken, heeft de vertaler namen van autoriteiten en verwijzingen naar geschriften toegevoegd, weggelaten of aangepast. Mansions tekst verwijst daarentegen expliciet naar geschriften en er wordt weinig extra uitleg gegeven bij de namen van autoriteiten. De lezers aan het Bourgondische hof hadden waarschijnlijk geen behoefte aan extra informatie over autoriteiten, maar de expliciete verwijzingen konden zij wellicht goed gebruiken.

Leeu's *Dialogue* lijkt tussen deze twee teksten in staan. Ook zijn *Dialogue* geeft zo nu en dan extra uitleg bij namen, maar bevat daarnaast ook de expliciete verwijzingen naar geschriften –hoewel minder expliciet dan bij de tekst van Mansion het geval is. Dit valt niet goed met elkaar te rijmen. Doelde Leeu met zijn *Dialogue* nu juist op een geleerd publiek of op een publiek van leken? Het lijkt erop dat Leeu zowel met zijn *Twispraec* als met zijn *Dialogue* een breed publiek probeert aan te spreken.

5.3. Veranderingen in de fabel en de moralisatie

Het laatste tekstdeel aan de hand waarvan ik verschillen tussen de drie bundels aan zal wijzen, zijn de fabels en moralisaties van de dialogen. De teksten bevatten onderling erg veel kleine, vaak stilistische verschillen, die moeilijk in kaart te brengen zijn. Zo bevat de *Dialogue* van Mansion talloze ingevoegde zinsdelen, die over het algemeen bij de teksten van Leeu minder frequent aanwezig zijn of ontbreken. Ter illustratie geef ik een citaat uit dialoog 88, waarin de tekst van Mansion –ook ten opzichte van het Latijn– duidelijk is ‘versierd’ met extra zinsdelen (dikgedrukt weergegeven):

‘[...] draco vero agitavit caput et unicornis cornu in terram fixit dicens moriendo [...].’
(*Dyalogus*)

‘Mer die draec scuddede sijn hoeft gins ende weer dat die eenhoorn **dat hoeft des drakes missende** sijn hoorn in dye aerde stac **also dat** hi daer om starf ende seyde [...].’
(*Twispraec*, Leeu)

‘Mais le dragon recula par quoy la licorgne ficha sa corne en terre ou elle morut **occise du dragon** et dit [...].’
(*Dialogue*, Leeu)

‘[...] mais le dragon **la voyant venir** guenchi le coup et l’unicorne, **de la grande radeur qu’il venoit**, ficha sa corne en terre bien parfont, **tellement qu’il ne la peut retenir** tant que le **dragon l’eust occiz**. Et en morant dist[...].’
(*Dialogue*, Mansion)

De drie teksten geven in principe dezelfde inhoud weer, alleen geeft Mansions *Dialogue* aan de hand van ingevoegde zinsdelen wat meer context; informatie die impliciet ook in de andere teksten aanwezig is. Het bovenstaande citaat toont ook de kleine toevoegingen in de teksten van Leeu. Ik heb de indruk dat dergelijke uitweidingen in de gehele *Dialogue* van Mansion echter veelvuldiger aanwezig zijn. Mansion werkt kennelijk heel nauwkeurig en probeert de tekst zo expliciet mogelijk te brengen door handelingen uit te schrijven. Ook de

beide teksten van Leeu zijn op een aantal punten geëxpliciteerd ten opzichte van de Latijnse tekst –zij het naar mijn idee minder frequent dan bij Mansion– zodat de verhaalstructuur probleemloos te volgen is. Op deze stijlkwestie zal ik echter niet verder ingaan. In het onderstaande zal ik met name de opvallende inhoudelijke verschillen tussen de teksten bespreken.

Een verandering in de fabel is in de door mij bestudeerde dialogen alleen aan te wijzen in dialoog 29. In onderstaande tabel 1 is van elke versie de fabel uit deze dialoog weergegeven om een goed beeld te geven van de verandering. Leeu's *Dialogue* laat, ten opzichte van de andere werken, een flink stuk van de dialoog achterwege:

Tabel 1

<p>'Plantago est herba quartanis utilissima sanandis, unde quædam simia exstitit, quæ filium habebat patientem quartanam. Quæ nullo modo sanitatem filii inveniebat, cum in medicis et medicinis plurima expendisset, idcirco tædiata expensis, ad Macerem venit dicens: circuivi coelum et terram et perambulavi eam nec inveni requiem filio meo, nunc te tandem reperi; ex quo ergo te inveni magnum medicum, idcirco præsta consilium et auxilium mihi, ut natum meum a morbo quartanario liberare possim. Macer autem, ut de suo causa vera inveniretur, ait: quatuor radices plantaginis insumite, certe quartana cito curabitur. Simia autem hoc audiens quam cito medicinam condidit et filium liberavit dicens: doctum medicum quæramus, si sanitatem peroptamus.'</p> <p>(<i>Dyalogus</i>)</p>
<p>'Weghebrede is een kruyt dat seer goet is die quarteyn mede te verdriven. Dit heeft ghemerckt een scemynkel die een sieck jonk had van die quarteyn, dien si niet gesont maken en conde wat si daer oeck toe dede. Ende si hadde groten kost daer om ghedaen in medicinen bi die meesters raet daer gheen baet of en quam. Daer om wort si seer begaen ende quam tot Macer, mester vanden cruden, ende seyde: 'Ick heb hemel ende aerde omme ghewandert ende en conden nerghent hulp of baet vernemen. Ende ten lesten heb ick dy ghevonden, dye ick hoor dat een groot meester biste van medicinen. Daer om bid ick di: ghif mi raet ende hulp dat ick mijn kint ghesesen mach van die quarteyn.' Macer, die meester van allen cruyden, op dat die craft des wegebrets warachtich ghevonden mochte worden, seyde: 'Ganc neem vier wortelen van die weghebrede ende ghif die dijnen kinde ende het sal haest van dye quarteyn verlosset worden.' Als dit die schemynckel hoorde, maecte si die medicijn bereyt ende gafse haren kinde ende het wort ter stont ghesont ende seyde: 'Laet ons soecken den besochten meester van medicinen, op dat wy onse sieken verlossen moghen van pijnen.'</p> <p>(<i>Twispraec</i>, Leeu)</p>
<p>'Plantago est une herbe utile contre les fievres quartaines. Ung synge ayant ung filz malade des fievres quartaines, comme en pluseurs maistres et medecins eust expose grande chevance et tout pour neant. Car garison ne trouvoit, vint a Macher, ung saige maistre,</p>

cognoissant les natures des herbes, pour de ceste maladie de luy remede obtenir. Qui lui ordonna: 'prendre quatre racynes de ceste herbe de plantain nommee et les donner au pasient et tantost fut il delivre desoittes fievres.' Adont dit le synge: 'Qui de maladie veult avoir garrison, saige medecin quera par election.'

(*Dialogue*, Leeu)

'Le plantain est une herbe moult prouffitable a diverses maladies et especiallement a guerrir la fievre quarte. Dont il advent une fois que une singesse avoit ung filz moult traveillié d'icelle maladie, tellement que par nulle maniere ne pouoit santé recouvrer. Pour quoy, moult dolente et ennoyee, vint a Macer, le maistre des herbes, après qu'elle ot moult despendu du sien en medecines. Et elle, venue devant Macer, lui dist: 'Mon bon amy et maistre, j'ay circui et environné et le ciel et la terre et ay cheminé par mainte et diverse contree, mais encore n'ay trouvé repoz ne santé pour mon filz. Mais, maintenant, je t'ay trouvé, qui est renommé le plus parfait medecin qu'on sache ou monde. Pour quoy je te prie que tu me prestes ayde et a mon filz remede de la quarte qui tant l'a traveillié et molesté.' Macer, le bon medecin, a ce que sa raison feust trouvee veritable, dist: 'Prenez, dist il, quatre rachines de plantain, si les estampez et en beuvez et certainement la quartaine sera tantost curee.' La singesse, oyant ce conseil, fist tantost ce que Macer lui avoit dit et donna de celle medicine a son filz, dont tantost il guarit, et dit: 'Le saige medecin querons se estre guerris desirons.'

(*Dialogue*, Mansion)

Het blijkt dat de *Twispraec* en Mansions *Dialogue* vrijwel exact dezelfde tekst weergeven, de Latijnse brontekst hierin volgend. Leeu's *Dialogue* daarentegen geeft een flink verkorte variant op dezelfde fabel. Zo is de gehele monoloog van de aap, die in de andere teksten aanwezig is, weggelaten. Mogelijk vond de vertaler een uitweiding in de vorm van een dergelijke monoloog niet van toegevoegde waarde; zonder de monoloog is de tekst immers nog prima te volgen. Leeu's *Dialogue* is inhoudelijk dan wel gelijk aan de andere twee versies, maar kort flink in op de tekst. Dit is tekenend voor de wijze waarop de gehele *Dialogue* van Leeu is vertaald; de tekst komt inhoudelijk grotendeels overeen met de *Twispraec* en de *Dialogue* van Mansion, maar de stijl is veel minder breedspakig: overbodige elementen zijn weggelaten, een kernachtige tekst volstaat. Deze dialogen zijn over het algemeen dan ook een stuk korter.

Een interessant onderdeel van de dialogen, dat ook in het bovenstaande voorbeeld naar voren komt, is de rijmspreuk. In vrijwel iedere dialoog eindigt de fabel met een dergelijke spreuk, die een algemene wijsheid verkondigt. Het is bijzonder dat de drie volkstaalvertalingen op dit punt overeenstemming vertonen. Het is immers niet zo

gemakkelijk om een (Latijnse) rijmspreuk om te zetten in een andere taal zonder dat het rijm verloren gaat. In de door mij bestudeerde dialogen zijn er slechts enkele spreuken waarbij de vertaler er in het geheel niet in is geslaagd het rijm te behouden. Voor de *Twispraec* geldt dit voor dialoog 11, Leeu's *Dialogue* vertoont in dialoog 73 geen rijm (zie ook verderop) en in de *Dialogue* van Mansion ontbreekt het rijm in dialoog 14. Ter illustratie geef ik hieronder de rijmspreuken van dialoog 11, waarbij het rijm in de *Twispraec* ontbreekt. De onderstreepte woorden in tekst geven het rijm weer:

'Ita quemlibet oportet amaritudinem tribulationum portare, si dulcedinem supernorum cupit gustare.'

(*Dyalogus*)

'Bittere dinghen moet hi draghen, die die soete wil ontfanghen.'

(*Twispraec*, Leeu)

'Cose amere doibt porter, qui douceur voeult auguster.'

(*Dialogue*, Leeu)

'Qui chose doulce veult gouster de l'amer doit premier taster.'

(*Dialogue*, Mansion)

Wat betreft veranderingen in de moralisatie zijn er vier dialogen aan te wijzen waarin verschillen naar voren komen: dialoog 1, 73, 92 en 112. Deze dialogen zal ik op volgorde behandelen.

Een opmerkelijke verandering in de moralisatie is te vinden in dialoog 1. In de tekst van Mansion ontbreekt het eind van de moralisatie. Zowel de Latijnse brontekst als de beide teksten van Leeu geven dit einde wel weer:

'Quidam philosophus veniens ad sepulturam Alexandri ait: heri non sufficebat isti totus mundus, hodie quinque sepulture pedum est contentus.'

(*Dyalogus*)

‘Een filosooph quam op Alexanders graft ende seyde: ‘Ghisteren en was die gansse werlt desen niet groot ghenoech. Huden moet hi tevreeden wesen mit een graft van vijf voeten.’’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Ung philozophe veant le sepulcre de Alixandre disoit: ‘Alixandre que hier pas ne se contentoit de tout le monde, au jour d’huy est content et as souffy dung sepulcre de chinc piets.’’

(*Dialogue*, Leeu)

Het is vreemd dat juist bij Mansions *Dialogue* het laatste deel van de tekst ontbreekt, terwijl deze tekst over het algemeen erg precies is vertaald en bewerkt. Het lijkt mij daarom niet aannemelijk dat Mansion met opzet een deel van de tekst heeft weggelaten, maar dat hij mogelijk het laatste deel van de tekst over het hoofd heeft gezien.

In dialoog 73 komt een verschil voor dat naar mijn idee typisch is voor de stijl van Mansion. Een deel van de Latijnse spreuk heeft Mansion laten staan en deze vervolgens vertaald naar het Frans. De onderstreepte woorden in tekst geven het rijm weer:

‘Dicit quidam versificator: qui non adsuevit virtutibus, dum juvenescit, a vitiis nescit desuescere, quando senescit.’

(*Dyalogus*)

‘Daer om seyt een wijse: ‘Dye hem nyet inder doecht en went in sijnre ioecht, die en mach hem van sonden nyet onthouden als hy coemt inder ouder.’

(*Twispraec*, Leeu)

‘Comme dit ung messieur: ‘Qui ne sacoustume a bonnes vertus quant il est iosne, ne scet lessier lez vices quant il est viel [...].’

(*Dialogue*, Leeu)

‘Comme dit ung saige: ‘*Qui non assuescit virtutibus dum juvenescit a viciis nescit discedere quando senescit*’, qui est a dire en français:

‘Qui ne s’acoustume en ionesse
A vertu qu’on doit embrachier,
On ne scet quant vient en viellesse
De legier les vices laissier.’
(*Dialogue*, Mansion)

Mansion lijkt door het weergeven van het Latijn de aandacht van de lezer duidelijk op dit citaat te willen richten, mogelijk om het wijsheidsaspect te benadrukken. Het laten staan van het Latijn is geen op zichzelf staand verschijnsel: ook in dialoog 1 heeft Mansion een Latijnse zin overgenomen en in het Frans vertaald.

Wel opmerkelijk is de dubbele rijmspreuk, aangezien de meeste dialogen zijn voorzien van een enkele rijmspreuk. Het dubbele rijm is door de vertalers op verschillende wijzen in de teksten verwerkt. Het Latijn toont het rijmschema AAAA, in de *Twispraec* is het rijmschema AABB en in Mansions *Dialogue* is het rijmschema ABAB. Zoals al eerder opgemerkt, ontbreekt het rijm bij Leeu’s *Dialogue*. De vertalers zijn op geheel eigen wijze opgesprongen met het bewerken van de rijmende zinnen.

Ook in dialoog 92 komt een opmerkelijke verandering in de moralisatie naar voren: bij Leeu’s *Twispraec* is het laatste deel van de moralisatie weggelaten. De andere teksten geven dit laatste deel van de tekst wel weer:

‘Unde de concordia narrat Vegetius lib. IV°, quod, cum obsideret Hannibal quandam civitatem, tantam inopiam cives perpessi sunt, ut invidentes sibi necessaria non venderent. In qua quidam panes vendidet et mortuus est fame, alter qui emit, cibatus est et supervixit. Hoc enim factum est, ut non discordarent invicem.’

(*Dyalogus*)

‘Comme raconte Vegetius ou iiije livre que, comme Hanibal euist assegié ungne cite, les citoyens furent oppresses sy fort de povreté que ils ne vendoient point les ungs aux aultres

leur necessite en laquelle ung homme vendi du pain et après est mort de fain, cheluy qui les acheta les menga et sourvescu. Ce fut fait pour nourrir concorde entre euls.'

(Dialogue, Leeu)

'A ce pourpoz raconte Vegece en son quart livre *De la Chose militaire* que, quant Hanibal ot assegié une cite, les citoiens furent si oppressez de povreté et de famine qu'ilz ne vendoient pas les uns aux autres necessitez, de paour que ilz mesmes n'en eussent a faire. Mais entre les autres fut un qui, par convoitise du tres grant avoir qu'on lui presenta, vendy un seul pain qu'il avoit et dont il devoit vivre, mais brief après il morut de fain et celui qui l'achatta vesqui. Ceste chose fut faite pour nourrir concorde entre eulx.'

(Dialogue, Mansion)

Het is goed mogelijk dat de vertaler, evenals Mansion in dialoog 1, het laatste deel van de tekst over het hoofd heeft gezien.

Tot slot treedt er een bijzondere verandering op in dialoog 112. Waar Leeu's teksten – evenals het Latijn – de te leren les uitwerken, spitst Mansion zijn tekst toe op kinderen:

'In hoc possumus notare, quod periculum est peregrinari ac de loco suo recedere et in alieno hospitari.'

(Dyalogus)

'Hier in moghen wy merken hoe sorchlick dattet is buten landes wech te lopen ende in vreemden huysen gheherberghet te warden.'

(Twispraec, Leeu)

'En ce poons nous noter que il i a grant peril de aler de plaice en place et logier hors de son domicile.'

(Dialogue, Leeu)

'A ceste fable devroient prendre exemple les enfans du temps present, qui, non vueillans porter le chastoiment doux et gracieux de leurs peres et parens, s'en fuyent d'eulx et vont

vagabondes par le monde, aymant mieulx mendier soubz leb aston pointu d'autrui que de souffrir les douces parolles et corrections d'iceulx, dont souvent en viennent trop tard au departir.'

(*Dialogue*, Mansion)

Waarom Mansion ervoor heeft gekozen om zijn tekst op dit punt op kinderen te richten, is mij niet duidelijk. Een passende verklaring moet ik dan ook schuldig blijven.

Het is lastig om, afgaande op de veranderingen in de fabel en de moralisatie, afzonderlijke wijzigingen in de teksten aan te geven. De aan te wijzen verschillen tonen geen consequent patroon. Wel blijkt dat Mansion over het algemeen zeer expliciterend te werk is gegaan.

Regelmatig zijn er delen aan de tekst toegevoegd ten opzichte van het Latijn, mogelijk ter verheldering van de verhaalstructuur of om een tekstdeel te benadrukken.

Leeu's *Dialogue* geeft vooral een kernachtige tekst. Overbodige elementen zijn weggelaten, waardoor veel informatie impliciet in de tekst aanwezig is. De *Twispraec* biedt weinig opmerkelijks wat betreft de vertaling van de moralisatie en de fabel. De tekst lijkt redelijk nauwkeurig te zijn vertaald, met toevoeging van de noodzakelijke intellectuele toelichtingen.

6. Conclusie

Om terug te komen op de centrale vraag: in hoeverre zijn er verschillen en overeenkomsten aan te wijzen tussen de Middelnederlandse *Twispraec der creaturen* en de twee Middelfranse versies van de *Dialogue des créatures* en hoe zijn de mogelijke verschillen te verklaren?

Uit de prologen blijkt dat Leeu met zijn Middelnederlandse en Franse druk een anoniem publiek voor ogen heeft gehad: predikers en andere –verstandige– mensen. Bij Mansions tekst is het geïntendeerde publiek niet nader gespecificeerd, maar in de proloog wordt wel Philippe de Crèvecoeur genoemd, Mansions maecenas. Mansion werkte, in tegenstelling tot Leeu, niet voor een anoniem publiek: met zijn kostbare handschriften richtte hij zich op de Franstalige elite aan het Bourgondische hof. Leeu was daarentegen, meer dan Mansion, gericht op grootschalige verhandeling van zijn drukken, wat mede blijkt uit zijn brede publiekskeuze.

De vergelijking op het punt van namen van autoriteiten en verwijzingen naar geschriften lijkt er op te wijzen dat de *Twispraec* opzettelijk is vereenvoudigd om de drempel voor de lezer te verlagen. Met het oog op een minder belezen publiek heeft de vertaler namen van autoriteiten toegevoegd, weggelaten of aangepast. Voor de verwijzingen naar geschriften geldt dat deze veelal zijn vereenvoudigd om de tekst toegankelijker te maken.

Mansions tekst verwijst daarentegen expliciet naar geschriften en geeft weinig extra uitleg bij de namen van autoriteiten, de geleerde structuur van de Latijnse brontekst handhavend. De lezers aan het Bourgondische hof hadden waarschijnlijk geen behoefte aan extra informatie over autoriteiten, maar de expliciete verwijzingen konden zij wellicht goed gebruiken.

Leeu's *Dialogue* lijkt het midden te houden tussen de *Twispraec* en Mansions *Dialogue*. Ook deze tekst geeft zo nu en dan extra uitleg bij namen, maar bevat daarnaast ook de expliciete verwijzingen naar geschriften. Het lijkt aannemelijk dat Leeu zowel met zijn *Twispraec* als met zijn *Dialogue* een breed publiek probeert aan te spreken. De doelgroep van de beide werken is echter wel verschillend; de Franse taal was over het algemeen weggelegd voor een meer geschoold publiek.

Afgaande op de veranderingen in de fabel en de moralisatie is het lastig om afzonderlijke wijzigingen in de teksten aan te geven, aangezien de aan te wijzen verschillen geen consequent patroon vertonen.

Door expliciteringen in de tekst probeert Mansion de verhaalstructuur te verhelderen of mogelijk tekstdelen te benadrukken. Leeu's *Dialogue* is daarentegen juist heel kernachtig: overbodige elementen zijn weggelaten, waardoor veel informatie impliciet in de tekst aanwezig is. De *Twispraec* biedt weinig opmerkelijks wat betreft de vertaling van de moralisatie en de fabel: over het algemeen geven deze tekstdelen een getrouwe vertaling van de Latijnse brontekst weer.

Een verklaring voor het feit dat Leeu's *Twispraec*, Leeu's *Dialogue* en Mansions *Dialogue* op bepaalde punten van elkaar verschillen moet dus vooral gezocht worden in verschillende soorten publiek waarop de producenten zich hebben gericht. Mansion richt zich met zijn handschrift met name op de Franstalige elite aan het Bourgondische hof. Op nauwkeurige wijze lijkt Mansion zijn tekst op bepaalde punten te hebben aangepast, om zo zijn lezerspubliek tegemoet te komen.

Ook Leeu probeert zijn lezers tegemoet te komen door middel van aanpassingen in zijn teksten, maar gaat veel commerciëler te werk. De aanpassingen zijn, vooral in de *Twispraec*, met name gericht op niet-ingewijde lezers, maar in de prologen wordt ook een publiek van predikers genoemd. Zowel Leeu's *Twispraec* als zijn *Dialogue* zijn naar mijn idee bedoeld voor een breed, anoniem publiek van zowel geleerden als leken. De *Twispraec* is echter een meer weloverwogen vertaling met de noodzakelijke intellectuele toelichtingen. Leeu's *Dialogue* geeft de meest vrije vertaling en maakt eerder een wat slordige indruk: alle overbodige informatie is weggelaten, waardoor een kernachtige tekst overblijft. Het Franstalige publiek waarop Leeu met zijn *Dialogue* richt, heeft kennelijk geen behoefte aan een uitgebreide, expliciete tekst, maar neemt genoeg met 'de rode draad'.

De relatie tussen de volkstaalvertalingen en de Latijnse brontekst is in mijn onderzoek nog onderbelicht gebleven. Het lijkt mij dan ook een interessante insteek voor vervolgonderzoek om nader op deze relatie in te gaan. In de uitwerking van mijn onderzoek ben ik al kort ingegaan op de rijmbewerkingen in de volkstaalvertalingen. Vanuit stilistisch oogpunt is het

interessant om nader te bestuderen hoe dergelijke stijlaspecten in de volkstaalvertalingen van de *Dyalogus creaturarum* zijn verwerkt. Met mijn onderzoek heb ik hiertoe een klein begin gemaakt.

7. Bibliografie

Besamusca, A.A.M. en G. Sonnemans, *De crumen diet volc niet eten en mochte. Nederlandse beschouwingen over vertalen tot 1550.* 's-Gravenhage 1999. Digitaal raadpleegbaar via www.dbnl.org. (laatst geraadpleegd op 29/05/2011).

Bork, G.J. van, H. Struik, P.J. Verkruijsse en G.J. Vis (red.), *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* [niet eerder gepubliceerd]. Digitaal raadpleegbaar via www.dbnl.org. (laatst geraadpleegd op 30/05/2011).

DMF : Dictionnaire du Moyen Français, version 2010. ATILF CNRS - Nancy Université. Digitaal raadpleegbaar via www.atilf.fr/dmf. (laatst geraadpleegd op 05/06/2011).

Gerritsen, W.P. (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen. Eindverslagen van het werkcollege Middelnederlandse letterkunde voor tweedejaars studenten voorafgegaan door 'Heer Bommel en het kunstbeginsel' door W.P. Gerritsen.* Utrecht 1982.

Grässe, J.G.Th. (ed.), *Die beiden ältesten lateinischen Fabelbücher des Mittelalters.* Hildesheim 1965.

Grübmüller, K., *Meister Esopus, Untersuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter.* München 1977.

Heijting, W., 'Succes becijferd'. In: K. Goudriaan (ed.), *Een drukker zoekt publiek. Gheraert Leeu te Gouda 1477-1484.* Delft 1993, p. 204-223.

Hellinga-Querido, L., 'De betekenis van Gheraert Leeu'. In: K. Goudriaan (ed.), *Een drukker zoekt publiek. Gheraert Leeu te Gouda 1477-1484.* Delft 1993, p. 12-30.

Janssens, J., 'De natuurlijke omgeving'. In: M. Stoffers (red.), *De middeleeuwse ideeënwereld, 1000-1300.* Heerlen-Hilversum 1994, p. 171-200.

Kratzmann, G. en E. Gee (ed.), *The Dialogues of Creatures Moralysed*. Leiden 1988.

Lecq, R. van der, 'Het woord als teken in de filosofie van de Middeleeuwen'. In: R.E.V. Stuijvenberg en C. Vellekoop (red.), *Oraliteit en schriftcultuur*. Hilversum 1993, p. 89-102.

Liebaers, H. e.a., *De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden*. Brussel 1973.

Mann, J., *From Aesop to Reynard: Beast Literature in Medieval Britain*. New York 2009.

Ohly, F., *Vom geistigen Sinn des Wortes im Mittelalter*. Darmstadt 1966.

Praet, J. van, *Notice sur Colard Mansion, libraire et imprimeur de la ville de Bruges en Flandre dans le quinzième siècle*. Gent 1829. Digitaal raadpleegbaar via Google eBook. (laatst geraadpleegd op 30/05/2011).

Ruelle, P., *Le dialogue des créatures. Traduction par Colart Mansion (1482) du Dialogus creaturarum (XIVe siècle)*. Brussel 1985.

Schippers, A., *De kikker die zichzelf opblies en andere Middelnederlandse fabels*. Amsterdam 1999.

Schippers, A., *Middelnederlandse fabels. Studie van het genre, beschrijving van collecties, catalogus van afzonderlijke fabels*. Nijmegen 1995.

Szirmai, J.C. en R. Lops (vert.), *Twee middeleeuwse beestenboeken*. Hilversum 2005.

Van Dale Hedendaags Nederlands. Digitaal raadpleegbaar via www.vandale.nl (laatst geraadpleegd op 30/05/2011).

Vroomen, J. de, 'Fabels als literair genre'. In: *Schrift* 242 (2009), p. 39-42.

Wackers, P., 'Gheraert Leeu as printer of fables and animal stories'. In: *Reinardus 20* (2007-2008), p. 128-152.

Wackers, P., 'Opvattingen over taalgebruik'. In: M. Stoffers (red.), *De middeleeuwse ideeënwereld, 1000-1300*. Heerlen-Hilversum 1994, p. 317-341.

Zink, M., *Littérature Française du Moyen Âge*. Parijs 2004.

8. Bijlagen

Deel A

- *Twispraec der creaturen* (Gheraert Leeu)
- *Le dialogue des créatures* (Gheraert Leeu)

Deze bijlagen bij mijn onderzoek bestaan uit de diplomatische afschriften van twintig dialogen uit Leeu's *Twispraec der creaturen* en twintig dialogen uit zijn *Dialogue des créatures*. Ik heb geprobeerd om een zo goed mogelijke weergave van de originele teksten te geven. Afkortingen zijn hierbij stilzwijgend opgelost.

Enkele van deze dialogen heb ik gebaseerd op reeds bestaande afschriften. Het gaat hierbij om de dialogen 1, 38, 43, 52, 88, 89, 94 en 121 van de *Twispraec* die zijn gebaseerd op W.P. Gerritsen (ed.), *Dyalogus creaturarum, dat is Twispraec der creaturen. Eindverslagen van het werkcollege Middelnederlandse letterkunde voor tweedejaars studenten voorafgegaan door 'Heer Bommel en het kunstbeginsel' door W.P. Gerritsen*. Utrecht 1982.

De dialogen 1, 11, 14, 43, 50, 92 en 112 van de *Dialogue* zijn gebaseerd op L. van Andel, *Qui son bien de soy encace, n'est mervelle sy se pourcace*. Eindwerkstuk in de Bacheloropleiding Franse taal en cultuur, Utrecht 2009.

Deel B

- *Namen van autoriteiten*
- *Verwijzingen naar geschriften*

Deze bijlagen geven een overzicht van verwijzingen naar geschriften en namen van autoriteiten in Leeu's *Twispraec der creaturen*, Leeu's *Dialogue des créatures* en *Mansions Dialogue des créatures*.

Deel A

- *Twispraec der creaturen* (Gheraert Leeu)
- *Le dialogue des créatures* (Gheraert Leeu)

Twispraec der creaturen

Van dye son ende dye maen dat eerste dyalogus

Sinte bernardus dye heylighe leraer seyt in een sermoen God heeft in dat firmament des hemels gheset twe grote lichten als die son ende die maen als twe oghen inden hoofde, lichtende dach ende nacht Daer of seyt oeck Aristotiles Die son is dat oghe der werlt, vrolicheyt des daghes . scoenheyt des hemels, maet der tijt . cracht ende oerspronck alre dinghen die gheboren worden een heer der planeten ende een leyder ende volmaker alre sterren Die maen Als Ambrosius dye heylighe leerraer seyt . is schoonheyt ende ciericheyt des nachts . een moeder alre vuchticheyt ende maet der tijt . regeester vander zee . verwandelende der lucht ende vervolghende die son Ende want si die sonne vervolghende is soe began si op een tijt der sonnen achter rugghe te spreken . ende quaet of te segghen: Ende als dat dye son verhoorde, seyde si tot die maen Waer om sprekes du quaet van mi ende blasphe meert mi Ick heb di altoes licht ghegheuen ende heb altoes di voer ghegaen Ende du hateste mi altijd ende anuechtes mi altoes Die maen antwoorden Ghanck van mi want ick di niet lief en heb . Om dattu alsoe groten licht uitgheefste, soe en ben ick niet gheachtet in die werelt . want waer du niet lichtende ende inder werlt verheven soe soude ick die meeste wesen Doe antwoorde die son O du ondanckbaer onder allen creaturen di soude bilker ghenoech wesen die grootheyt Al isset dat ick inden daghe lichtende ben du liches oeck inden nachte. Laet ons obedieren onsen schepper Ende en wilt dy niet verheffen boven mi . Mer laet mi des daghes lichten ende die creaturen verciere. Als dit die maen hoorden lyep si wech mit toornighen moede ende verghaderde tot hoer die sterren ende maecten een groote verghaderinghe ende began te vechten teghen die son ende schoot nae die son mit veel scerper scutten om die te wonden Dit sach die son wantse boven dye maen stont ende nam een swaert ende sloech die maen ende deeldense in twee sticken ende werp die sterren neederwart ende seyde . Aldus seldi van mi ghebroken worden alstu ront ende vol biste Hier om als die fabulen segghen en blijft die maen nimmermeer ront ende die sterren schinen te schieten recht of si vielen Doe wort die maen confuys ende seyde Beeter ist dat ick om mijnre houaerdien ghedeelt si ende castijt . dan alheel gebrocht

wesen tot niet Soe sijn oeck veel houerdigher menschen dye alleen die meeste wesen willen ende en willen nyement boven hem kennen . Want houerdie is als die Glosa seyt een grootheid van herten die die ondersaten versmadet ende arbeyden de is om te beheren die gheen die boven hem sijn ende oeck die hem ghelijck sijn . Want boven allen anderen te wesen is seer lasterlike quaet Mer den anderen sijns ghelijck te verdragen is prijselick ende eerlick als sinte Jan guldemont seyt: Vanden hovaerdighen scrijft die poëet hoghe worden die hovaerdighen gheboert opdat si te swaerre moghen vallen . Want hoe dat opclymmen hogher is alsoe veel te meerre ende swaerre is die valle. Ghelick als op een even plaetse die niet hoghe en is vallet die staet haesteliken op ongequetsset mer dye vant hoghe neder valt en kan alsoe haestelick niet opghestaen . Want die tacken die hoech staen inden boem als Crisostomus seyt warden dick wijl vanden wint ende onweder ghebroken . Ende die by dye wortel staen bliven onghequetsset . Daerom leest men dat een sprack totten groten alexander Al isset dat een boem hoghe in dye lucht wasschet hy wort nochtant lichtelick vanden wijnt omgheworpen. Ende al is die leeu een houerdich beest, hi wort nochtant spijse der voghelen Een filosooph quam op alexanders graft ende seyde Ghisteren en was die gansse werlt desen niet groot ghenoech Huden moet hi tevreden wesen mit een graft van vijf voeten

Van die vloet ende die zee . Dat elfte dyalogus .

Die vloet als die filosooph seyt . is een stadighe loop
des water . ende een vuchtig makinghe der aerden
Dese ghinck tot die zee ende seyde Mit recht wordestu ghehie

ten die zee dat naden latijn bitter is . Want du altoes in bitterheden leven Om dat du altoes van mijnre soeticheyt drinckes . ende in my altoes sendeste bitterheyt uwes waters .
Waer in du seer ondancber ende bitter wordeste ghevonden .
Die zee antwoorden Siver ende goudt en is niet met mymer dat gheen dat ic heb van minen binnensten dat gheve ic dy mildelijcken als mijnen trouwen vrient Daer om behoert tet dat du verduldeliken selste lijden mijne bitterheyt .
Want als du dat wel merken wilste . soe vindestu dat daer al dine soeticheyt ende goetheyt uit sprutende is Doe dit die vloet hoerden wortse alheel te vreden ende seyde Bittere dinghen moet hi draghen . die die soete wil ontfanghen .
Aldus moet gheesteliken alle menschen bitterheyt der tribulacien vrrdraghen . ist dat hi die ewighe soeticheyt wil smaken
Daer om seyt Gregorius . Tribulaci is die poort des hemels .
Als David inden souter oeck seyt . Dit is die poorte des heren die gherechtighe selle doer hoer in gaen . Lucas die ewangelist seyt int werck der apostelen . Doer veel tribulacien moetmen gaen int rijcke der hemelen Veel menschen vintmen die der scheminckel ghelijck sijn . welck als si noten eten wil ende daer om opten noten boem clymmet ende als si inden bolster bit ende die bitterheyt vindet . werpt si die noot wech . ende en mach alsoe niet comen te smaken die soeticheit der nooten . Des ghelijck doen oeck veel sotter menschen dye tribulaci van hem werpen als si vernemen die bitterheyt des lidens . Die niet smaken en sellen die soeticheyt vanden ewighen leven . welcke soeticheyt ghegheven wort de ghenen die verduldeliken tribulaci verdraghen Als men leest van enen heylighen ouden vader die blijnt was . ende gode van hemelrijck daer of danckede ende seyde . Ic danck god minen here die mi ghewroken heeft van minen vianden die mi alsoe veel quaets plegen te doen . doer dese twee verraders ende rovers mine twe oghen die hi verdorven heeft . Des ghelijc so leest men

dat een ander gheestelick persoen . doen hi een oghe verloren hadde hem daer of verblide . Mer doe andere luden hem daer of bedroefden vraghede hi hem luden om wat oge dat si droevich waren So antwoorden om dat oghe dat gy verloren hebt Doe seyde hi weder . Een mensch die twee vianden hadde en soude niet droevich wesen van den enen dye storve mer van den anderen die levendich bleve . daer om screef Jheronimus tot

enen sinen vrient En wilt niet droevich wesen van dat ver-
lies des lichtes der oghen dat die vliegghen ende serpente oec
hebben Men vindt van veel filosofhen die op dat si te bet
van binnen hoer ghedachten besluten mochten . hoer eyghen
oghen uit hebben ghesteken .

Van den smaragde ende den rinck Dat viertiende dyalogus

Smaragdus als die meester seyt is een costelike steen daer gheen groen dinck bi compareeten mach we sen . want alle cruden ende alle spruten maect si groen te schinen in hoer teghenwoerdicheyt . Sy vervollet die oghen mer si en machse niet versaden Het was een gouwen rijnc daer een smaragde in gewrocht was die den rijnc alsoe vercierden dat alle man den rijnc begheerden te sien . Op een tijt sprack die rijnc totten smaragde uit onwetenheyt ende seyde . langhe tijt hebstu dijn staci in mi ghehadt Ende noch en hebste mi nye loon daer of ghegheven Daer om betael nu dat loon van dijnre woninghe en de ganck van mi Of ic sal di al beroeyt van mi werpen . Die smaragde antwoorden . Dat ic mitti ghewoent hebbe daer bistu altoes of gheeert gheweest ende daer om in des conincks vingher ghe-draghen Ende isset dattu mi van di verdriven wilste . ganck ende vercoep mi ende van die costelicheyt mijnre waerden neem dat loon van dat ick mitti ghewoent heb . want mi en sel gheen stede ende woninghe ontbreken Daer nae doe dye rinck hem wech ghedreven had ende sonder hem verworpen ende ongeacht bleef . wort hij ten lesten van onwaerden ghesmouten . ende seyde Die mit sijn beeter ende costeliker staet . wort verworpen als die costeliker van hem gaet . Aldus is oeck die knecht goods alre eren waert alsoe langhe als hi die costelike doechden in hem heeft . Mer als hi die laet varen wort hi onwaerdt Seneca seyt die man is goet die in sinen werken goet ghevondenwort ende gheproeft . Op een tyt doe die grote alexander seyde . dat hy dye heer waer van alle dye werlt . antwoordede hem dyogenes die filosooph . Du en biste gheen sins heer als du segste Mer een dienre mijnre knechten want die hoverdie is dyn vrouwe . ende si is mijn dienstmaecht . want si regiert ende beheert dy . ende ic hebse onder die voeten ghetreden Die vleyschelike ghenoecht gulsicheyt ende toornicheyt beheren di ende sijn dijnre machtich . die ick al verwonnen heb ende beheert Ende daer om heb ick gheseyt

dat du biste een dienre mijnre knechten Ende doe alecanders knechten den filosooph wouden slaen verboedt hijt hem ende seyde Siet daer toe dat hem nyemant en misdoe . want hy waerlike goet is ende mi die waerheyt seyt Gregorius seyt die mensche is van groter waerdicheyt die hem vindet inden staet daer hi in wesen soude want sonder sonden te wesen is een teyken van groter waerdicheyt .

Van silver ende yser Dat eenendetwintichste dyalogus

Dat silver sprack een ganck ondoechdeliken tot dat yser
O du bose vermaledijt is dijn gheslacht want by dy
worden ou alle die werlt ontalliken quaden ghedaen Om
dat van di ghemaectt worden glaiende pijlen scutten pansysers
borstplaten harnes ende swaerden dye menschen mede te rech-
ten ende te pijnighen By dy vallen oeck oorloghen strijden en-
de vechteles waers du niet gheschepen die werlt soude wel in
vreden wesen Als dyt dat yser hoorden antwoorden wel
reedeliken ende ontsuldichden hem ende seyde O lieve broe-
der het is mi leet datter gheschiet als du gheseyt hebt Nochtans
en doe ick dy gheen onrecht Mer ist als du segst dat ic boes ende
quaet ben soe mercket die waerheyt ende du sels vinden dat men
sonder mi gheen werck maken en mach want bi mi worden alle

hantwercken ende consten ghemaectt . ende dat aertrijck wort
bi mi vruchtbaer ghemaectt . Ende als die menschen doer my
werken sij reken my ende maken van mi wat si willen ende ick
en ben niet wederspannich mer ben ghehoorsaem als die scep-
per dat gheordineert heeft Ende daer om ist dat die menschen van
mi quaet maken dat en is mijn scult niet want ick doe dat ick
sculdich ben Mer du sieste een caf in mijn oghe ende en merckes
niet den balck in dijn oghe want doer dy alle quaet gheschiet
overspul diefte manslachte ende dier ghelijck dye die menschen
doen Overmits di vergaen rechtvaerdicheyt ende die waerheyt
woeker ende roof gheschieden om dy du verleydeste die zielen der
menschen ende brenghenster veel ten duvelvolen Daer cm hadt
beeter gheweest dattu hadste ghesweghen . ende soe quaeliken
niet ghesproken Daer om ist een ghemeen segghen Die dwase
en kan niet spreken want hi niet swighen en kan Aldus ghe-
viel dat een filosooph al swighende bleef daer alle dye anderen
spraken . ende doe hy daer of ghevraghet wort waer om dat
hy oeck niet en sprack antwoorden hy daer op Dye dwase
en kan niet swighen In desen wort dat silver bescaemt ende sey-
de Wij sellen ons selven altoes eerst wel merken . eer wy
willen straffen ander luden werken . Daer om seyt augus-
tinus . die reden die men uitspreken wil sal men eerst brenghen
an dye vijl der reeden dan an dye tonghe . Een filosooph
doe hy sweech daer veel luden spraken wort ghevraghet waer
om hy dat dede . Hy antwoorden Het heeft my dicwijl be-
rouwet dat ick ghesproken heb . Mer dat swijghen nye Daer
om seyt catho . Nyemant en heeft dat swijghen ye gescha-
det mer dat spreken wel Een man hadde op sinen werf gaen
de drye hanen . Ende onder alle sijn ghesin was een knecht
dye oneerbaerlick leefden Dat dye hanen seer wel merkedden
Soe dat een van hem sanck Die knecht doet alsulken werck dat

onsen heer niet en sel behaghen Ende dit die knecht horende dode den
haen daer om Des anderen daghes hief die anderen haen sijn stemme

op ende ghinck singhen Om dat onse broeder die waerheyt heeft
gheseyt is hi ghedoot Doe ghinck oeck die quade knecht ende
dooden oeck dien haen terstont Die derde haen was vroet en
de dit siende began hi te singhen hoor sich ende swijch of du an
ders in vreden wilste leven . Dese om dat hy sweech en wort
oock niet ghedoot

Van die wegebrede ende die scemynckel neghenendetwintichste dialogus

Weghebrede is een kruyt dat seer goet is die quarteyn mede te verdriven Dit heeft ghemerckt een scemynckel die een sieck ionk had van die quarteyn dien si niet gesont maken en conde wat si daer oeck toe dede Ende si hadde groten kost daer om ghedaen in medicinen bi die meesters raet daer gheen baet of en quam Daer om wort si seer begaen ende quam tot macer mester vanden cruden ende seyde Ick heb hemel ende aerde omme ghewandert . ende en conden nerghent hulp of baet vernemen Ende ten lesten heb ick dy ghevonden dye ick hoor dat een groot meester biste van medicinen Daer om bid ick di ghif mi reat ende hulp dat ick mijn kint ghesesen mach van die quarteyn Macer die meester van allen cruyden op dat die craft des wegebrets warachtich ghevonden mochte worden seyde Ganc neem vier wortelen van die weghebrede ende ghif die dijnen kinde ende het sal haest van dye quarteyn verlosset worden Als dit die scemynckel hoorde maecte si die medicijn bereyt ende gafse haren kinde ende het wort ter stont ghesont ende seyde . Laet ons soecken den besochten meester van medicinen. Op dat wy onse sieken verlossen moghen van pynen Alsoe sellen wy oeck doen als wy salicheyt onser sielen soecken ons keeren totten gheleerden ende besochten priester ende biechtvader . dye onderscheydt weet tusschen goet ende quaet die binden kan ende mach ende ontbinden . op dat wy alsoe salicheyt der zielen moghen vinden . ysidorus Alle sonder ontfanct overmits penitencien salicheyt ende ghesontheit der wonden . Mer nae dat die siecte is daer nae salmen medicijn gheven Ende nader wonden grootheyt salmen daer raet ende plaesteren op doen . Men leset dat sommighe zeeroovers op een tijt op die zee van groter tempeest ende onweer in groten last waren alsoe dat si god van hemelrijck loveden waert dat si behouden hoers lijfs ontgaen mochten dat si dan hoor sonden souden biechten . Ende doe si te lande ghecomen waren spraken si hoor biecht Ende die capiteyn van hem luden sprac syn biecht ane enen heremijt die hem om grootheyt sijnre sonden tot penitencien settede dat hi te romen gaen soude totten paeus om van hem absolueert te worden Doe wort hi toornich opten heremijt ende sloech hem doot Ende ghinck voort tot enen anderen te biecht dien hy oeck doot sloech Ende ghinc totten derden ende sprack oeck sine biecht dese want hi besceyden was . tracteerde hem mynliken ende safteliken . Ende als hijs aldus van sijnre boesheyt nyet vermorwen en mochte of van sijnre quaetheit trecken Als een goet medicus der zielen settede hy hem tot sijn penitenci . dat hy als hy saghe of verhoorden daer enich mensche ghestorven waer dat hi dien int graft setten soude Dit dede hi garen ende hanteerdent alsoe

langhe dat hi began te dencken hoedanich hij oeck worden soude ende dat hem des ghelijcks oeck haest ghescieden soude En de dit dykwijl doende ende van sijn doot peynsende wort hi ge brocht tot groten berouwe sijnre sonden ende ordeneerde sinen staet in een beter leven . Ende ghinck in die woestijn ende leef den daer yn groter strengher penitencien altoes voor oghen hebbende die vrees sijns doots Daer om seyt die glosa Gheen dinck is dat alsoe veel helpet tot die begheerten des vleysches te bedwinghen ende verwinnen als stadelick te peynsen hoe dat sijn doot wesen sal

Van twee bomen. Dat ses ende dertichste dyalogus

Twee bomen stonden te samen gheplant wassende op een plaet se van welcken die een seer scoon was van hoochten. groen van bladen ende een schoon apparenci had inden vruchten Die ander boom was seer onghedaen ende scheen onprofitelick te wesen Tot desen bomen quamen veel menschen ende als si die grote onghelijcheyt saghen seyden si dattet recht waer dat men die le liken boom ophouwen ende uit soude roden om dat si alsoe seer ont sierden die schoonheyt des anderen boems Ende doe si den leliken boem ophouwen ende verderuen wouden sprack si ende seyde . O ghy wise mannen merct wat die heer int oude testament ghebedt daer hi seyt in leuitico Du selfte dinen euen mensche recht oordel doen Men leest in genesi Dat doe god woude gaen om sodo man te laten versincken ende mit alle den volck vergaen dat hi seyde tot abraham Dat gheroep der sonden van die stat van sodoma is alleer groot voer mi ghecomen ende ic sal neder clymmen ende besien of sijt alsoe qualiken hebben ghemaect als dat gheroep daer of is Of hi segghen woude Ghij en selt al niet ghelouen van dat quaet dat ghy hoort eer dat ghijt beuonden hebt dattet alsoe is. Hier om ist dat een rechter niet rechten en mach van enich quaet dat hy alleen weet sonder tughen. Aldus sprack dye

heer tot dat wijfgen dat in ouerspul begrepen was wijf heeft die uyemant veroordelt Si antwoorden neen heer nyemant en isser. doe seyde onse heer Ende ick en sal di aer niet veroordelen Hier om seide die boem en wilt mi niet veroordelen eer dat gi mijn vruchten proeft . want onse heer seit int heylighe ewangeli van den valschen propheten By horen vruchten sel dise bekennen Ende als die mannen dat hoorden en verdoruen si den boem nietmer smaecten die vruchten om te besien welck best van smaec sijn Ende ghinghen totten scoonsten boom ende vonden dat sijn vruchten genen smaeck en hadden ende vermaledieden sijn schoonheyt die also sonder soeticheyt der vruchten was Ende namen van die vruchten des ongesienen boems ende onderuonden dat hoor vruchten goet waren ende goet van smaeck ende loofden hem van sinen goeden vruchten ende smaeck ende seyden Tis wijsheyt die saeck te ondertasten. eermen mit vonnissen yemant wil belasten . Ysidorus . En wilt nyemant veroordelen proeft voer dat vonnisse die saeck ende dan gheeft oordel . daer om saltu eerst proeuen eer du oordel gheues Gregorius . Wie den gherechtighen verwijst dodet den gheen die niet steruen en soude Ende die den sculdigen des doots wil verlossen . Die wil leuendich houden die den doot heeft verdient Nyement en sal een rechter in toornicheyt sonder ondersoek eni ghe sentencie gheuen Om dat Salomon seyt . Die toorn en heuet gheen barmherticheyt Valerius scrijft dattie coninc philps op een tijt doe hi droncken was . een onrecht vonnisse gaf tegen

een weduwe . Dat die weduwe tot hem ghinc ende seyde dat si appelleren woude vanden droncken conynck totten nuchteren conynck Ende daer nae doe hy nuchteren wort weder riep hi die sentencie die hi in droncken scappen ghegeuen had Des ghelijc vindt men oeck van een misdadich wijf. dat veroordelt wordt vander wreechtheit des wiser conyncks tholomei Ende si sonder vaer appelleerden tottie goedertierenheit des conyncks Dat hy naemaels hem wel versinnende die wreechtheit weder riep segghende dat die goedertierenheit ende saftmoedicheit des conyncks van rechtens wegen voor hoort te gaen voor des wreechtheit

Van die meermin ende dat onreyn jongelinc Dyalogus xxxviij

Meermin is een monster der naturen in die zee dye van den navel nederwärts een visch is . Ende dat ouerlijf is een schoon maghet . Dese meermin singhet also schoon dattie scipluy op dye zee den soeten sanck horende van groter melodyen ontslaep worden ende alle dinck laten staen datter veel daer om dicwijl in die zee bederven Een onreyn ende onsuver man varende op die zee sach die schoonheyt der meermynnen ende uut hoorre schoonheyt wort hi ontsteken tot onreynicheyt op hoer ende riepse tot hem Die meermyn dat horende riep hem weder toe ende sanck alsoe veel meer in groter soeticheyt Ende si scicke de hoer daertoe dat se hem soude bedrieghen moghen ende seyde Als ic sie goede man so hebste mi lief . Mer wiltu bi mi wesen soe keert di int water so moghste mi dan hebben tot dinen wil Ende want dese sotte also ontsteken was in hoerre liefden dat hy van hem selven niet en wiste so ghinc hy int water onder dye golven swemmen op dat hi bi hoor comen soude. Doe dat die meermyn sach sloech si wech van hem ende liet hem in groten

laste ende perikel bliven ende dede als si plach en seide Die man die dat onreyn wijf betrouwet . die doet dicwijl dat hem rouwet Hier om sellen hem alle menschen wachten dat si oeck om dye schoonheyt des wijfs niet verderft en worden . want om die schoonheyt des wijfs sijn veel menschen bedorven . als die wise man seyt Daer om gheeft hi den mannen raet ende seyt En wilt die maghet niet begheren op dattu bi avontuer in hoor schoonheyt niet in last en coemt Dit perikel heeft die heylighe man iob anghe-merct ende seyde Ic heb mit minen oghen overdracht ghemaect dat schoon wijf niet te sien opt dat ick vander maghet niet soude dencken .Glosa . mit onreynicheyt Hierom seyt Bernardus Dat ansicht des wijfs is een venijnde scut . Het wondet dye ziel en de sciet venijnt Natuerliken hindert het meer antesien een schoon wijf dan die niet schoon en is Aldus deden die filosofhen doe sie dat seer schoon wijf Helena saghen dat si hoor oghen deckeden ende seyden . laet ons vlyen laet ons vlien Men vindt ghescreven dat democritus die filosooph had hem selven sijn oghen uutgesteken Daer drie saken toe waren als andere daerof scriven Die eerste saeck was want dat uutwendighe ghesicht verstroyden sijn inwendighe ghesicht des harten dat sijn die ghedachten Die ander saeck was want hy niet sien en mocht dattie bose menschen in die werlt bloeyden ende gheluck hadden Die derde was, want hy die vrouwen sonder begheerlicheyt niet ansien en mochte .

Van die prick ende cocodryllus . Dyalogus xliij .

Pric is een visch ghelyc een ael Dese vant op een tijt der coco drillen jonghen ende dodese Cocodrillus is een groot beest dat in die vloet nilus woent Als dese weder quam ende sach sijn jonghen gedoot wort hi seer verbittert ende vertoornt ende woude hore jongen doot wreken Hier ginc hi altoes gewapent op dat hy die pric verslinden soude Op een tijt ist ghevallen dat si een venijn de serpent die seer wreet was ghevonden heeft ende si meenden dattet een pric gheweest hadde ende ghinc hoor te live ende seyde Nu en salstu vermaledide visch niet ontgaen mogen Du hebste mijn jongen sonder saec ghedoot Daer om wil ic dy nu verderven ende verdoen Die slanghe antwoorden wachte di des ende en wilt dat niet doen want ic en ben die pricke niet mer een venijnte serpent Ist dattu so koen biste dattu mi an wilste so sal ic di op een cort mit mijn venijnde vergheven Die cocodril antwoorde Neen du en mo gheste alsoe my nyet onbekennet bliven du en biste dye slanghe

niet mer dye pricke want du hoor ghelijc biste daer om sal ic dy doden Ende als hi hoor anghinc om te doden maecte hem dat serpent daer teghen sterck ende beet den cocodril ende vergaffet mit sinen venijdt ende seyde Mitten onbekenden en wilt niet vechten noch strijden dattu daer uut niet en coemste in meerre lijden . Al dus en sal nyemant mytten onbekenden ofte versmaden een strijt annemen, om dat die persoens des menschen die craft niet en is mer inder harten ende in cloeckheyte des vechters. Inden boeck der conynghen leest men dat die grote roese Goliath David versmadede om dat hy cleyn was ende daer om wort hi van David verslaghen ende ghedoodt. Wachte dy oeck o mensche om toornicheyt of begheerten der wraeck een strijt of ongenoecht an te nemen Want die toornighe mensch waent dat hi starker is dan ander luden waer om dat hi dicwijl ghekrencket wort Seneca Altoes waent die toornighe dat hi sterker si dan hi is Die toorn seyt hi oeck pleech die wet te vergheten Daer om seit een wise die wet siet den toornighen mer die toornighe en siet die wet niet Daer om sal men die toorn vander herten verdriiven . Salomon . Die toorn en heeft gheen ontfermharticheyt. Daer om en sal nimmer rechter sentenci gheven als hi toornich is . Men leest inden croniken vanden keyseren van romen dat die keyser otto die eerste van dien namen had op een tijt inder hoochtijt van paeschen allen sinen princen ende heren een groot wescap bereyt Ende eer datmen ghinck sitten quam daer een cleyn kijnt een vander princen kinder ende nam vander tafel uut kijnsheyt een scuttel spisen Dat sach die dienre der tafel ende nam een stock ende sloech den jonghen dat hi ter aerden neder viel. Ende doe dit des jonghen meester sach, wart hi seer toornich ende voer toe ende sloech den dyenre ter stont doot . Dit

quam voer den keyser ende als hi des jonghen meester sonder audienci verwijsen woude ter doot viel die meester op des keisers lijf ende werp hem ter aerden ende soude hem ghedoodt hebben hadde hi niet vanden gheen dye daer by waren verlost gheweest Ende doe die keyser mit nauwer noot uut sijn han-

den was gheboet hi datmen hem op leyden soude ende vangen Daernae als hy hem wel bedocht, riep hy dat hy scult hadde dat hy uut toornighe moede . der hoechtijt gheen eer en hadde bewesen ende liet den meester vrij ende quijt

Van die aern die alle voghelen te capittel daghede Dyalogus I

Die aern liet vergaderen alle voghelen ten capittel Ende doe si sittende waren te capittel om dye ghebreken te corrigeren soe quamen daer omtrent vogelaers ende stelden hoor netten ende stricken om die te vanghen Ende als

dit die aern sach ende dat perikel verstont sendede si hoor ambaciaten ende deden allen voghelen segghen dat si volghen sou den dat banier des aerns ende mit hoer wegvliegghen op dat si niet gevanghen en worden Sommighe die ghehoorsaem waren ende mit hoor wech vlogghen dye ontghinghen dye stricken Mer daer waren sommighe oeck di der aes gherich waren dat in die netten gheset was die die begheerden ende onghehoorsaem waren ende vlogghen op dye netten om dye spijsse te eten ende worden daer ghevanghen ende ryepen yamerliken myt clagheliken stemmen ende seyden Die niet en wil ghehoorsaem sijn . dien volghet dickwyl last ende pijn Seer salmen scuwen dat ghebreck der onghehoorsaemheyt want onghehoorsaemheyt gheeft den doot ende malediri inden teghenwoordighen leven ende ewighe pijn int toecomenden leven Hier om seyde god tot adam wanttu ghegheten hebste van dat hout ofte vrucht die ick di verboden hadde niet te eten . soe sal die aerde wesen vermaledijt in dinen werke ende sal dye voort brenghen dijstelen ende doornen Oeck seyde die propheet samuel den conynck saul Om dattu verworpen hebste dat woort des heren sijn ghebot niet te houden daer om heeft hi di verworpen dat tu gheen conynck wesen en selste op dat volck van ysrahel Bernardus groot is dye sonde der onghehoorsaemheyt by welker dye enghel den hemel adam dat paradijs . saul dat rijcke salomon verloren heeft dye godlike liefde Valerius bewisen de hoe dattie vaders hoor kijnder om die onghehoorsaemheit plaghen te castien . vertelt een exempel . Dat aurelius dye keyser van romen sinen eyghen soen om dat hi sijn ghebot niet gehouden had gheboet te wesen onder die voetganghers dat doe grote scande was . Oeck leest men in dye croniken van romen Dat die keyser Julius doe hi voor een stat lach om die te wynnende hem daer toe ghegheven was tijt van vijf iaren : ende hi nae dye vijf iaren dye stat verwan myt groter glorien soe en mochte hy nochtant in dye stat dye hy alsoe heerliken ghewonnen hadde nyet in gaen . Ende dye eer der groter

victorien dye hy wel verdient hadde wort hem gheweyghert om dat hi daer langer voor die stat gelegen hadde dan die tijt van vijf iaren die hem daer toe gedeputeert was dat hi boven den termijn ginc

Van die kraen die inder sonnen vlieghe woude : Dyalogus lij .

Die kraen in hoer selven verhovaerdicht doe hi sach dat dye aern in dye sonne vloech ende daer sonder ghebreck in mochte sien seyde in hem selven Ick ben schoon ende groot als dye aern . Daerom wil ick oeck alsoe wel in dye sonne vlieghe ende sonder weyncken myt minen oghen daer in sien als dye aern . Ende dan sal ick oeck groot ende moghende gherekent worden als dye aern Aldus began dye kraen hoor selven optwärts te verheffen ende nae dye sonne te vlieghe ende boven sijn macht te arbeyden ende

en mocht nochtant die sonne niet genaken Ende woude noch tant om sijn hoverdien nyet weder dalen . mer vloech hogher dan hi vermocht alsoe dat hi seer beswaert ende vermoyt wort ende die son nochtant niet raken en mocht ende hemselven niet langher draghen dat hy neder viel ende seyde . Wie dat boven sijn macht hoghe climmen wil . dye moet namaels neder dalen mit sinen onwil Aldus sijn veel homoedighe ende houaerdighe menschen die vlieghe ende hem selven boven al verheffen willen. Ende om dat die houerdie altoes vallen moet, soe worden dye houaerdighen teghen horen wil vernedert . Want als onse heer seyt alle dye hem selven inder aerden verheft, die sal worden verneedert Daer om seyt bernardus die hem selven verheft nae sijnre macht dien sal God vernederen nae sijnre macht Ende augustinus Ist dattu di selven verhefste god sal dy vernederen . Ende ist dat du dy selven verneders god sal dy verheffen Dyt is die sentenci godes daer nyemant toe doen en mach ofte ofnemen: leo dye paeus seyt . Syet broeders een groot wonder hoech is god dye heer . Ist dattu di verhefste hi vliet van di Ist dattu di verneders hy clymmet totti . Orosius die leerre scrijft dattie keyser Valerius dye dye achte keyser nae nero was om sijnre groter houerdien ende onghelovicheyt een grote persecuci verweecten in die ghelouighe menschen over alle die werlt ende woude den naem cristi uut doen ende verdriven van die werlt waer om hi dooden liet alle die gheen die den naem cristi anriepen Daer nae ghesciedet dat hy strijt had mitten conynck van persen die hem verwan ende gheuanghen hielt dat hi om sijn houerdien wille vernedert wort ende was alle sijn leven lanck een knecht des conyncks dien hy alsoe moste dienen dat alsoe dicke als dye conynck op sijn paert soude op sitten dat hy dan voor hem moste legghen dat hem die conynck myt voeten overtreden soude ende dat ghedaen sat die conynck opt paert .

Van osmerillus ende den sperwer Dyalogus lvij

Osmerillus een vogel also genoemt ende die sperwer wa
rens eens ende alle dat si vingen dat deelden si tesamen Op
een tijt gheschiedet dat si een quattel vingen buten hoor
nest ende seyden hoor kiest van tweeen een of dat wi di alleen eten of dat
tu ons leydeste tot dijn nest dat wi dan dy ende dijn ionghen eten
Die quattel antwoorden . Nu ben ick in groten last ende en
weet nyet wat ick kyesen sal . Mer doch ist my beter alleen in
uwen handen te vallen dan mit mine ionghen te samen te ster
ven . Ende eer dat si ghedoot wort seyde si . Beter ist dat
cleyn quaet te kiezen . dan int meerre quaet verliesen . Des
ghelijck sellen wij nae den exempel der quattelen als wij dye
periculen niet ontgaen en moghen altoes dat minste verkye-
sen: Als die wise leere scrijft van twee quaden ist dat mynste
te verkiesen . liever souden wij kiezen te sterven voor dat ghe
meyn goet . dan levendich te bliven voor eyghen goet Sinte augustijn
seyt int eerste boeck vander stat godes Dat doe marcus die co
ninc van die van kartaginen gevangen was ende dye van romen
veel iongher mannen van karthagynen ghevanghen hadden
wort hi te romen gheseynt of si wissel doen wouden hoor ion
ghe luden quijt te laten om hem oeck te lossen Eer hi van kar
thagine ghelaten wort dede hi sijn eet by eer ende trouwe dat
hi weder comen soude waert dat die wisselinghe niet toe gaen
en mocht . Ende doe hi te romen quam gaf hi den romeynen
den raet dat si hem niet lossen en soude mit wissel te doen om
dat hi out was ende niet langhe en mochte leven ende die ion
ghen die si ghevanghen hadden den romeynen noch veel quaets
mochten doen Doe die romeynen dit hoorden ende sine trou-
we an merckten baden si hem dat hi daer bliven woude om le
vendich te bliven: Dat hy gheens syns en woude consente-
ren . Mer hy toech weder te athenen ende wort ghedodet myt
wreder doot . Het hadde hem nut gheweest dat hi ghebleven
had Mer om den eet die hi ghedaen hadde en haddet niet eer-
lick gheweest . Ende om den profijt vanden romeynen en had
det niet oorbaerlick gheweest

Van die nachtegael ende den raven . Dyalogus lxvi

Op een grote hoochtijt als dye aern myt alle dye voghelen een vrolike warscap had riep si den nachtegael tot hoor ende seyde Ganck dochter breck dijn stemme kijnde singhe ons soeteliken als du wel konste dat onse her ten daer of vervroghet moghen werden Die nachtegael was ghehoorsaem ende began te singhen ende dat soe soeteliken dat alle die voghelen myt groter begheerlicheyt daer na hoorden Hieren binnen quam die raven daer bi ende dit merkende seyde hi in hem selven Ic wil oeck mitter nachtegael singhen ic heb een grove stemme ic sel veer warden ghehoort Ende hi began leliken te ropen cras cras also dattie nachtegael sweech om dat si niet horen en mochte soe leliken te singhen Hier om worden alle die voghelen verstoert opten raven om dat hi hoor hoochtijt verstoerde Doe gheboet hem die aern dat hi wech gaen soude ofte swighen Hy antwoorden dat hi oeck mitten voghelen festiveren woude ende oec niet om horen wille wech gaen en woude Die aern ontboot hem anderwerf dat hi wech soude gaen wantter nyemant was dye hem gaern hoorden . Dye raven niet horen willende den aern . began noch luder ende leeliker

te kroesen . Waer om dye aern hem gheboot te doden ende seyde Dwaesheyt isset te singhen aldaer . daert nyemant horen en wil voor waer . Aldus isset oeck dwaesheyt te spreken daert den ghenen diet horen verdriet Daer om vermaent ons die wise man Daer gheen horen en is en wilt niet uit storten dijn sermoen Iten . Int middel der groter luden en wilt di niet vermeten te spreken ende daer oude menschen sijn en wilt niet veel spreken Ghelijck als die raven qualiken sanck alsoe dede oeck een ambaciaet der stat van athenen voor den coninc philippus . Als seneca scrijft int derde boeck vanden toorn Dat als die boden der stat van athenen voor den coninck quamen ende hi hoorboetscap minliken hadde ghehoort seyde hi Segt mi wat soude ick doen moghen dat der stat van athenen ghenaem waer . Doe antwoorden democritus een vanden legaten . dattu ghanghen waerste dat soude dyen van athenen seer ghenaem wesen: Ende doe die daer by stonden toornich worden ende hem dootslaen wouden gheboet den coninck datmen hem onghelijnt soude laten . Ende seyde den andere ambaciatoren: Bootscapt die van athenen dat si veel hovaerdigher sijn die dit ontbieden ende segghen dan diet verduldeliken horen

Van die voghel yson Dyalogus drie ende tseventich

Yson als brito dye meester seyt is een voghel vanden gheslachte des ghiers wit van verwen ende minre dan een ghier mer seer gripende Dese voghel had in hoorre ioecht veel quaets ghedaen gripende andere voghelen ionghen ende oeck die menschen te verscoeren . Ten lesten wort si conpunct in hoor ouderdom ende had berou ende woude alt onrecht goet weder keeren . ende penitenci doen . ende oefenen hoor in die werken der ontfermherticheyt ende den rechtvaerdicheyt . Mer want si inder ioecht daer niet in ghewent en was soe en konde sijs in die ouderdom niet volbrenghe: Daer om bestrafte si hoer selven . Ende om dat si gheen goet beghin en hadde inder ioecht . soe en konde si oec gheen goet eynde hebben in hoer ouder ende seyde . Die inder ioecht niet goets en beghint . dien boert dat hijt eynde niet goet en vint . Daer om ist goet inder ioecht goede werken te vergaderen op datmen se in die ouderdom mach vinden : Dat is dat die wijse man seyt In dijnre ioecht en hebste gheen goeden vergadert hoe soudeste die vinden in dye outheyt . kint in dijnre ioecht besoeke dijn ziel ende is si boes en ghif hoor gheen macht: Daer om seyt een wijse . Dye hem nyet inder doecht en went in sijnre ioecht Die en mach hem van sonden nyet onthouden als hy coemt inder ouder Ende dat om der ghewoenten wil: Want aristotiles seyt : Dat dye ghewoent dye ander na-

tuer is welck ondertijden soe sterck is als dat een mensch ghewoen is wakende te doen dat hij oeck dat doet al slapende: Ende dat hy ghewent is siende te doen dat hi oec dat doet mit ghesloten oghen Aldus seytmen van enen meester van medicinen diemen schuldich was dertien pont tot drien iaren te betalen . Dese als hy lach op sijn uterste des levens ende hy vermaent wort sijn biecht te spreken ende dat heylighe waerdighe sacrament te ontfanghen en kondemen anders nyet van hem krijghen dan dertien pont tot drie iaren Ende dat altoes sprekende gaf hy den gheest om die ghewoent: Des ghelijck doen oeck somwijlen die quade rechters . ende die valsche advocaten dwasselick in horen officien dat si oeck als si sterven sellen ghene wijsheyt ghebruken en konnen die dan van groten node is: Als men van een scrijft diemen presenteerden dat waerdighe heylighe sacrament int uterste sijns levens dat hy seyde . laet eerst vonnisse gheven oft recht is dat ick ontfanghen soude . Waer om si seyden die daer by waren . Wij oordelen dattet recht ende goet is Welken hy antwoorden Dat en ist recht oordel niet Want ghi en hebt die macht niet iustici te doen noch oeck rechtvaerdich vonnisse te gheven Een ander wasser oec die doe hi vermaent wort in sijn uterste dat waer-

dighe heylighe sacrament te ontfanghen dat hijt begheerden
te vertrecken ende noch te vertoeven Ende doe hem sijn vrien
den gheen vertreck gheven en wouden want si saghen dattie
doot niet verde van hem was . Om dat hy overmits die ghe-
woente der appellacien dye hy ghehantiert hadde in sinen le-
ven Antwoorden Ick appelleer van last ende ghewelt die ghi
mi an doet ende sterf daer mede

Vanden lantman ende die bijen: Dyalogus lxxxiiij .

Een lantman hadde veel bijen in sijn stock daer hi veel ghelts an wan Ende nochtant somwijlen vanden bijen gesteken wort als hi die honich daer uit te nemen plach Op een tijt wort hi soe seer ghesteken dat hi seer toornich wese den byen wraec belovende ende seyde Ick belove gode ende u Ist dat ghi mi meer steket dat ic u om werpen sel ende verdri ven Doe antwoorden hem die bijen . Du salighe man wilste wel varen vander soeticheyt des honichs: mer du en wilste niet ghevoelen van dat steeken onser anghelen . verdrach duldeliken die bitterheyt wilstu anders hebben die soete dinghen: of wij

sellen van dy trecken ende dan en salste gheen ghewyn meer van ons hebben Hier nae ghevielt doe hi die honich winnen soude . dat hem een bije seer stac also dat hi verwoet wort ende werp alle die stocken om ende veriaghede alsoe die bijen . Ende die bijen toghen van daen ende lieten hem wesen Hier nae als hi van armoe den ghedwonghen wort die te voren in weelden te leven plach van ghewin der bijen doe bekende hi die nutticheyt der bijen . bescryende sijn eersten staet ende seyde Harde dinghen moet hi liden . die vant soete wil verblijden . Deser ghelijc vint men veel huden te daghe die in gode garen wel leven wouden hem mitter werlt te verblijden ende oec mit cristo regneren Veel menschen soeken cristum in weelden daer sijs niet vinden en moghen Als Job seyt God en wort niet ghevonden inden lande der gheenre die leckerliken leven Daer om seyt Jheronimus Die leven wil na dat heylighe ewangeli sijn leven sal wesen een marteli Want die heer en heeft den mensch niet uitten paradise gheworpen dathy hem selven hier een ander paradijs soude setten als bernardus seit Int vader leven leest men dat een broeder den abt anchilles vraech den ende seyde: Hoe coemt dat ic inden cellen sittende becoringe van die traecheyt lide Die oude antwoorden wanttu nye ghesien en hebste die ewighe ruste die wi hopende verbeyden ende die helsche pinen die wi vresen Waert dattu dese dinghen naersteliken an saechste al waer die celle tot dinen hals toe vol wormen du soudeste daer blijdeliken sonder traecheyt in bliven Noch leestmen daer dattie broeders enen heylighen ouden vader baden dat hi wat rusten woude vanden swaren arbeyde Wien hi antwoorden Ghe-looft mi kinderen want abraham sal rouwe hebben als hi die grote claer gaven godes sel sien om dat hi niet meer daer om ghestreden en heeft Oeck seyden sommighe broeders tot enen groten ouden Hoe bistu hier te vreden ende hoe moghestu den groten arbeyt liden Hi antwoorden Alle die tijt mijns arbeyts dien ick hier liden is niet ghenoech te compareren tot enen dach der tormenten die den sonders int toecomende leven bereyt sijn .

Van leopardus ende den eenhoorn die metten draec vochten Dyalogus lxxxvij

Solinus die meester scrijft dat leopardus is een dier dat ghewonnen is van een leeu ende pardus dat een dyer is van menigherhande verwe Die wijfgens van desen sijn koenre dan die mannekijns Plinius dye meester scrijft Als ye mant den toornighen leoparden wederstaen wil dat hi dan in sinen handen uyen of loeck wriven ende breken sal . ende omdat hi den roock des uyens niet ruken en mach sal hi vlien ende wech lopen ende niet moghen wederstaen . Leopardus is rootachtich van verwen hebbende swarte vlacken over sijn lijf ghestroeyt ende si sijn veel minre dan leeuwen Ende als hi enich venijnt etet soeket hy menschen drec ende dat etet hi ende wordet dan daer of genesen Ambrosius die heyli ge leeraer scrijft dat dese beesten alsoe natuerlike wreet ende wilt sijn datmense also niet temmen en mach dat si hoer wreetheit vergeten Si worden nochtant wel ghetemmet datmender andere beesten mede vanget Ende wanneer datmense ontbindet ende ontlaet ende hy ten vierden often vijften spronc gheen ander beest en vanget so blijft hy staen in grote felheyt ende toornicheyt Ende ten si dattie jager den rasende beest gheen ander beest en gheeft van wes bloet sijn toor ne besaft mach warden hy sel den jagher of wie dat hem te ge moet coemt opt lyf varen ende aen sticken scoren want hi niet te vreden ghemaect mach warden dan mit bloet Dese leopardus hadde

strijt toghen den draec dien hi niet verwinnen en mocht waer om hi ghinc tot den eenhoorn ende bad hem oetmoedeliken ende seyde . Du biste groot ende sterck ende gheleert int strijden ende vechten . Ick bids di seer dattu mi bescermen ende helpen wilt vander verwoet heyt des drakes Die eenhoorn als hi hoorde dat hi also gepresen wort ende alsulke grote dingen van hem gheseyt worden began hi hem selven te verheffen ende seyde Du seggheste waer dat ick in vechten ende strijden wel gheleert ben waer om du blijde selt sijn want ic di wel helpen ende bescermen sal en wilt daerom niet ontsien: want als die drake sinen mont opdoen sal wil ic hem mit minen scerpen hoorne doer steken ende alsoe verwinnen Ende doe si te samen tot den draec quamen began die leopardus den strijt hopende van die hulpe des eenhoorns Mer die draec sette hem teghen hem beyden te vechten ende blies vuer ende stanc uut sinen mont Ende doe hi den mont opghe daen had liep die eenhoorn haesteliken an ende woude hem doer sijn keel steecken Mer die draec scuddede sijn hoeft gins ende weer dat die eenhoorn dat hoeft des drakes missende sijn hoorn in dye aerde stac also dat hi daer om starf ende seyde [S]oe wie wil vechten voer een ander: die settet hemselves in des doots handen .Daer om ist grote sotheyt van sijn eyghen starcheyt te betrouwen daert hem niet en behoort te vechten Hier om seyde die wijse man van dat dinc datti niet moyt of lettet, en wilt niet kiven ofte vechten Daer om o mensche ondersoec in dinen moet wie du biste ende wattu doen wil

ste ende of oec die sake totdi behoert Ten minsten en selstu di niet
van eens anders saec onderwinden En wilt niet voor een ander vechten of
kiven noch oec onder die twidrachtige die twidracht vermeederen
Mer doet als seneca leert Altoes sal twidracht beginnen van enen
Anderen . van di die vreden ende versoenige Het gesciede op een tijt
dat sommige menschen kivende waren tegen horen viant datter een ander
was die toe liep om die van malkanderen te sceyden ende den enen
te bescermen dat hi doe ghinc ende wapenden hem tegen des mans
vyanden dat die vianden seyden tot hem Vrient wi en doen di geen
onrecht weset te vreden ende ganc wech want wi wraec soeken
van onsen viant Mer hi en achtete hoer woorden niet ende bereyden
hem teghen hem luden te vechten Ende als si dat saghen wor-
den si toornich ende sloechen hem ende horen viant beyde doot

Vanden eliphant die sijn knijen niet en bughet Dyalogus lxxxix

Brito die meester seyt dat elephant ghenoeemt is na die griexe tael omdat hi groot is als een berch Dese bees ten plach men in die strijden te besighen want die menschen van persen ende van meden maecten grote castelen van hout optie elephanten daer si of vochten recht of si op een muer ghestaen hadden Dese beesten sijn sonder verstand ende memori ende gaen mit malcander ende ontsien die muys . twe iaer draghen si hoer jongen ende en voeden niet meer dan eens in hoer leven ende en winnen niet meer dan een jonghe ende leven tot driehondert jaren toe In den historien vint men bescreven dat die elephant ghevangen wort in dusdaniger manieren . twe reine maechden die hoer borsten ende scouderen bloet gemaect hebben comen daer die elephant sijn ende een van hem beyden draghet een vat die ander een swaert Ende als si lude ende soeteliken singhen ende die elephant dat hoort loopt hi daer toe Ende uut natuerliker ingeven bekennden die onbevleetheyt des maechdeliken lichaems eert hi in haer die reynicheyt Ende lickende hoer borsten wort hi uut groter genoechten ontslaep Ende dan soe neemt een van die maechden dat swaert ende wondet hem in dat dun van sinen buyc sijn bloet alsoe uutstortende ende dan is die ander bereyt mit dat vat ende ontfanghet dat bloet daer men die purpuer des keysers mede verwet Elephant is die alre meeste ende vernoomste onder dye wilde beesten

ende en mach sine knien niet bugen, want hi geen knien en heeft: Op een tijt ginc die leeu die coninc is van allen dieren doer den bossche ende alle die beesten bogen horen knien voer hem als voer horen coninc Mer die elephant en dede dat niet want hijs niet doen en mochte Hier om waren sommigen beesten uut nijt die si op hem hadden toornich ende gingen totten leeu beclappende hem daer of Doe ginc die leeu totten elephant ende seyde Hoe bistu also hart ende oneerbaer dattu dijn knien niet en buges Die elephant antwoerden Weet goede heer dat ic di na minen vermogen lief heb ende ere bewise Mer ic en bugen mijn knien niet want ic dat niet doen en mach om dat ic geen knien en heb Doe seyde die leeu Ist dattu mitter herten my eer bewiseste so groetstu mi al eerlic genoech want hi sinen heer eren ghenoech bewijst dye mit alle sijnre macht voer hem arbeydet Doe versprac die leeu die geen die den elephant onrechteliken bedragen hadden ende gaf hem prijs ende seyde Niemand en sel mit valscheit worden bedroeft eer dat sijn werken sijn gheproeft Dit sellen aen merken die rechters die nyemand en sellen veroordelen na dat die quade clappers hem tonrecht anbrengen mer na die rechte waerheyt . Want hi altoes niet sculdich en is die besculdicht wort . mer die verwonnen wort Daer om seit ysidorus proeft ende ondersoect eerst ende oordelt na Valerius scrijft van den senatoer mauius torquatus wies soen doe hi voer hem besculdicht wort ende verwonnen gaf hi sentencie van hem

ende seide want mijn soen dye raetheer is verwonnen is dat hi ghelt van sinen gesellen genomen heeft . oordele ic hem sculdich te wesen dat men hem pinigen sal ende van minen huse wesen verdreven Hier om wort hy doe onthoeft na sijns vaders vonnisse Aldus soude oec doen een goet rechter die rechtvaardicheit niet te verkeren om liefde ofte hat want bernardus seyt liefde ende haet en kent niet dat oordeel der waerheyt . Daer om scrijft valerius dattie coninc calericus in die stat die hy selve getymmert hadde ende myt goeden rechtvaardighen hantvesten wel bewaert was Onder allen was daer een recht ende hantvest geset dattie gheen die beuonden worden in ouerspul dat hi beroeft soude warden van beyde sijn ogen Het is gesciet dat sijn eygen soen daer in bevonden wort ende alle de stat den vader biddende was voer sinen soen dat hi langhe tijt teghen stont niet willende horen Ende hi nochtant ten

lesten van den beden sijns volcks verwoonen wart Ende dede ius tici als hem selven sijn een oge eerst uut dede steken daer na oeck sijn soon des ghelijck een oghe Also dat si beyde siende bleven . ande dye wet ghehouden wort ende gaf der rechtvaardicheyt een wonderlic temperament ende machticheyt hem selven deylende ende splittende in enen goedertieren vader ende strenghen rechter Noch scrijft hi vanden heer cariundius tirus dat hi een wet hadde gheset . waert dat yemant onder dat volck quaem hebbende een swaert an hem dat die ter stont mit den swaerde ofte yser ghedoet soude warden Het gheviel langhe tijt daer nae dat hi selven van buten in quam om te hnys te gaen hebbende een swaert an sijn side Ende doe hi vermaent wort dat hi een overtreder was van dye wet die hi ghegeven had . toech hi dat swaert ter stont uut ende viel daer op ende dode hem selven want hi en woude hem selven nyet ontschuldigen noch quaet exempel achterlaten Ende had liever te sterven dan die wet te breken . Oec scrivet hi dat doe een rechter quaet vonnisse ghegeven had dattie coninc cambises dien rechter dede villen ende dat vel dede spieren op die rechters stoel ende dede den soen na sinen vader daer te recht sitten op sijns vaders vel dat alsoe myt nuwer pinen te besicken dat na dier tijt gheen rechter meer en soude tot onrecht worden gebrocht want alsoe gebiet die godlike wet int oude testament daer die heer tot moyses sprac ende seyde Rechters ende regirers selstu setten in alle dijn steeden die dat volck oordelen sellen mit rechtvaardigen oordel ende hem niet keren en sellen in contrari te doen

Van die leeu die een clooester tymmerden Dyalogus xcij.

Die leeu om saltcheyt sijnre zielen ende sijnre ouderen tymmerden een alten scoenen cloester daer hi onder die regel in settede veel ende menigherhande dieren om na die regel te leven Ende ordineerde daer prior te wesen dat rekalf dat als papias scrijft een soon of ionghe is van dat hart ende menigherhande is van verwen . om dat hi meenden dat hi een gheestelick wonic waer Mer dat rekalf ghelijckck alst van menigherhande verwen is also was hi oec int leven ende int gheloef Ende began dat convent in partijen ende in onvreden te stellen ende die officers van den clooster of ende an te setten sonder besceyt Ende die of gheset waren murmureerden dan teghen hem ende dye daer dienden verscoenden hem teghen die anderen die hem versmaden Dese verwandelinghe vanden officers dede hi dicwijl uit boosheit op dattie broeders een opstal teghens hem maken souden ende eendrachteliken te ghen hem staen Ten lasten worden die broeders onderlinghe kiveude ende wouden malkander verlaen . Als dit sach een oude wijze beleeft broeder een out henxst die seyde laet of broeders laet of het en is gheen wijsheyt aldus te doen Het is beter den bosen prior of te setten ende enen anderen vreedsamighen ende beteren weder an te setten Desen raet behaechden hem allen wel ende settede hem of ende seyden Eendrachtich horen die broeders te wesen: als wi in die boecke lesen . Hier in ist opebaer dat eendrachticheyt is een nootturftighe doecht onder dye broeders Die wise man seyt In drien dinghen heeft mijn gheest ghenoghen die gheproeft sijn ende approbeert voer god ende den menschen: eendrachticheyt der broederen . liefde der euen menschen . man ende wijf in goede ouerdragen Augustinus Hi en mach niet hebben eendrachticheyt in cristo of oeck in hem selven die twijdracht hebben wil met enen kersten mensche . Mer sommige menschen vintmen dye als si in vreden sijn daer niet in en kunnen leven Een vischer wort berispet van sommighe waer om dat hijt water verstoerde Hi antwoorden . En worde dit water niet verstoort ick en soude nyet moghen leven . Gheen dinck en is beter in enighe stat dan eendrachticheyt als een le
raer seyt Daer om ist goet te arbeyden om vrienescap ende een drachticheyt te hebben

Vanden eenhoorn die den ouden versmeden Dyalogus xciiij .

Eenhoorn is een dier dat een hoorn in zijn voerhoeft heeft dat vier voeten lanck is also scerp ende sterck dat hi daer mede doergravet alle dat hi wil ende heeft stryt mit die elephanten di hi in hoer buyc doersteket ende werptse al so ter aerden Hi is alsoe sterck dattem gheen jagers en moghen van ghen Mer als si segghen die vanden natueren der dieren ende bees ten scriven So wort daer een scoen maghet ghebrocht die hem als hi coemt in horen schoet laet rusten daer hi alle zijn wreetheyt of leyt ende wort aldaer ontslaep dat also onwetende sonder wederstoot ghevanghen wort als ysidorus seyt Sommighe andere segghen dattet een hoorn in dye noese heeft ende is alsoe van onghetemedder natuer al waert oec ghevanghen datmens niet en soude moghen houden Dit beest ende dier om synre sterckheyt ende joeghet en mocht gheen ouden man sien Ende alsoe dicke alst enen ouden mensche sach . plach hy hem den ghuych nae te slaen Ende omdat die oude menschen van ouderdom krom ghingen wees hise mitten vingher ende bespote dese voer andere luden Die tijt heeft sinen loop ghehat also dat hi oec out gheworden is waer om die hem ansaghen hem oec versmeden dat hi verduldeliken verdroech ende seyde . Die out wil wesen ende langhe leuen . die sal den ouden prijs ende reverenci gheven . Hier uut mach men merken dattie ouden van den ionghen niet en sellen warden versmaet mer dat sise hebben sellen in reverencien Dit heeft god die heer int oude testament geboden daer hi seyt

voer den ouden grauwen man van hoofden selstu opstaen ende eren die persoene des ouden Dit leert oec die apostel petrus in zijn epistel ende seyt Ghi ionghen selt onderdanich wesen den ouden Oec seyt die wise catho wijck ende ghif den ouden stee- de Aldus scrijft valerius dattie grote alexander sonderlinghe eer ende liefde verdienen an zijn ondersaten mit goedertieren heyt want op een tijt doe hi mit sinen heren ende ridderen in groten perikel was in die zee ende hy dat in enen groten stoel bi dat vuer: sach hy enen ouden ridder die van groter kouden ghepinicht wort dat hi uut sinen stoel ghinck ende settede den verkouden ridder mit zijn eyghen handen in sinen stoel bi dat vuer daer hi gheseten had . Item noch seyt valerius wanneer die ouvaers oudt warden soe setten die jonghen hoer ouders int nest by hoor borst ende makense warm: ende gheven hem voetsel des si behoeuen . Dit souden die menschen, die redelike creaturen sijn merken ende doen horen ouders oeck asulck gesmack ende hulp als si dicwijl in hoor ouderdom behoeuen Daer om seyt noch valerius dat op een tijt een edel welgheboren wijf om hoer misdaet ghevanghen was . ende inden karker gheset op dat si daer van hongher vergaen soude ende sterven . ende

hoer dochter oorlof hadde vanden rechter dat si alle dage eens hoer moeder mochte visiteren daer si besloten sat ende si altoes narnstelic besocht wort of si enich broot of spijsse tot hoer moeder brochte dat si niet doen en mochte mer si tooch uut hoer borsten ende gaf hoer moeder alle daghe dye te suyghen ende voedde hoer moeder alsoe mit dat melck hoorre borsten . Ende ten lesten doe die rechter dat vernam wort hi uut goedertierenheit beweghen ende gaf der dochter hoer moeder weder Des ghelijck lesetmen oec van enen ouden vader die alsoe oeck ghevoedet wort van sijn dochter . Onder alle dieren vindetmen dattie ghieren alleen hoer ouders van hongher ende kommer laten sterven

Vanden ezel ende den osse Dyalogus hondert ende twalif

Een osse ende een ezel woenden te samen bi enen lantman diese wel voederde Mer si mosten weder om alst redelick was somwijlen arbeyden . ende worden alsoe dickwijl van horen meester gheslaghen Aldus ghevielt op een tijt dat die man den ezel seer gheslagen hadde waer of hy seer onverduldich wort ende ghinck totten osse clagende sinen noot ende seyde . Wat willen wi hier langher doen Dese onsalighe man slaet ons altoes ende maect ons moede mit arbeyden dat wi niet rusten en mogen Laet wi daer om wech lopen ende vlyen op dat wi bliven mogen vrij ende sonder iuck wi sijn noch ionck ende moghen noch langhe leven ende veel liever daghen hebben . Des ghinghen si wech ende liepen ende spronghen mit groter blijscappen dat si alsoe van dien man ontslaghen waren Ende doet an den nacht quam die duyster ende onghetempert is begonden si te sorgen ende vrageden onderlinghe hoe ende waer si souden slapen wi en hebben nu geen stal ende voetsel daer in als wy ge woenlic sijn Het hadde ons al beter gheweest dien arbeyt ende slaghen te liden dan aldus onwijslick wech te lopen . Ende doe si hen neder gheleyt hadden op die blote aerde om wat rusten te hebben quam die wolf an lopen ropende mit luyder stemmen daer si al

seer of vervaert ende ghemoeyt worden: Alsoe dat si van allen nacht niet rusten en mochten Waer om si onderlanghe seiden Het en is niet goet aldus te bliven Veel beter ist dat wi weder versellen mitten anderen beesten want dan sellen wi bescermt wesen vanden harders ende den honden van dye laste der wolven Ende doe si weder omme keerden mitten anderen beesten te eten ende te weyen ende daer by te bliven ende te vernachten worden si vanden harders van daen mit slaghen verdreven:

Waer om dat si seer screyende mit enen lantman overdroegen dat hise in sijn beesten mede ontfanghen woude lovende hem dat si veel arbeyts willichliken souden doen om een clein kost ende voetsel daer voer te hebben . Alsoe dat si hem wel besocht ende bedacht hadden als dat si werck mosten doen ende slagen ontfanghen souden si den cost ende nootturft anders moghen krijghen ende seyden . Het is beeter in dwanck ende arbeyde by huys te wesen . dan buyten in hongher ende kommer te sijn in vreesen . Hier in moghen wy merken hoe sorchlick dattet is buten landes wech te lopen ende in vreemden huysen gheherberghet te warden Want die wijse man seyt Het is een quaet leven gheherberghet te warden van dat een huys int ander . Het is daer om veel beeter ende oerbaerliker een cleyn arbeyt ende last bi huys te lijden dan buten te lopen meer moeten lyden Daer om sel die mensche anmerken in alle sine werken die hi doet wat eynde hem daer of comen mach . Daer een

wijs man of leert ende seyt Wattu doeste sich dattu wijsseliken doeste ende siet an dat eynde: Liever wil ick cleyne laste draghen op dat mi gheen meerre op en comen . Dye wuwu plach die duven dickwyl seer te vervolghen om die te vanghen ende haer ionghen te nemen Alsoe dattie duven hem dickwyl myt horen vloghelen te slaen pleghen ende oec te verdriven . Ten lesten doen si den wouwe niet beheren en mochten spraken si mit malkanderen ende wordens terade dat si den sperwer kozen tot horen coninck om die wuwe te beheren ende van dien te verlossen Die sperwer die coninc doe hi aldus boven die duven geset was dede den duven veel

mere last ende scade dan die wuwe want hi alle daghe een van den versten ionghen duven nam ende atse op Doe dit die duven saghen beghonden si te claghen over horen coninc ende te segghen dat si bet souden hebben moghen lijden den strijt des wuwes dan si alsoe wredeliken souden warden ghedodet sonder bescerminghe: Hier uit moghen wi merken en de oeck leren dat veel beter is te liden een swaer ende bitter werck mit rusten ende myt sekerheyt . dan dat ghenoechlick is myt perikel ende sorghe . Des ghelijck leest men een fabel dattie statmuys uitter stat quam in een dorp ende wort seer vriendeliken ontfanghen van der veltmuys . Ende die statmuys prijsden seer den cost die si inder stat hadde ende nam mit hoer dye veltmuys ende brochtse in dye spijskamer in des biscops hof daer si dye alre beste ende lekkerste spijsen aten ende waren vrolic Hieren binnen hoorden si die slotelen rijstelen ende clincken want die portyer dat slot op dede ende quam in die spinde . dat doe die statmuys hoer ghewoenlick ghat haest ghevonden had daer si doer liep Mer die veltmuys om dat si die ghaten daer niet en kenden vloech teghen dye muyer ende was in groter anxt ende en mochte nau levendich ontgaen Ten lesten quam si weder by die statmuys ende seyde Ick heb liever te knaghen dye bomen dan aldus te staen in haestighen last ende sorghe Vaert wel mit die koken der rijcker luyden myt dier groter sorghen Ick ben wel te vreden mit mijn arme leven: dat ick liever aldus armeliken leve in sekerheit ende rusten dan dijn leven mit groter wellusticheyt te hebben

Vanden kuyschen man die vant onreyn wijf bedroghen wort Dyalogus Cxxi .

Aristotiles die grote meester ende filosooph seyt dat die man is in wes hert wijsheyt is: een wesen ofte ghe likenisse des tijts: contemplerre des levens . een dienre des doots . een gaende wandelaer . een gast der herbergen der werelt . een arbeydende ziel of gheest . een woninghe van eenre cleynre tijt Dat wijf als hi oec seyt is des man confuys: een onuer sadelike beest . stadighe sorchfoudicheyt . een ewighe strijt: des

mans dienst wijf . den kuyschen ende reynen man een groot hinderlick dinck . Alsoe, als men vindt dat een kuys man onderwilen te hebben plach spraek mit enen wive ende vriendscap . ende familiariteyt daer hi namaels van sine ombehoetheyt al soe of bevanghen ende in hoorre liefden verwonnen wort dat hi sine reynicheyt op een kort verloes Want indien dat hi haere soete smeykelike woorden hoorden ende die scoenheyt hoers aensicht onbehoetliken ansiende die ghelycheyt hoorre ogen tot hem in liet gaen wort hi bedroghen ende seyde . Om die schoenheyt van dat wijf: verliest menich man ziel ende lijf . Daer om seyt een wijs man dye form der sonden is dat wijf . ende condici des doots . Jheronimus die doer des duvels . wech der boesheyt . venynde beet des serpents . een hinderlick dinck is dat wijf Item noch seyt hi Een vuerich swaert is die ghedaente des wijf Ghedenckt hoe thamar des conincks van israhels dochter van horen broeder vercraft is . Ghedenck altoes datten burgher des paradys adam uut sinen lande . dat wijf uutgheworpen heeft Wat mochter sterker wesen dan sampson . Wat wijser dan salomon: Wat heyligher dan david Al le dese sijn overmids die vrouwen verkeert Hier om seyt oeck die wise man Van den wive is ghecomen dat beghin der sonden Ende bi hoer steruen alle menschen Hier om plagen hem dye oude wijse heren ende filosofhen vanden vrouwen seer te wachten Als die leere vegecius daerof scrijft vander kuysheyt des groten alexanders Dat doe hem op een tijt gebrocht wort een ionghe maghet die seer schoen was dye enen groten prince ondertrouwet was Wachte hi hem des te mael seer dat hise niet eens an en sach mer seyndese weder tot horen brudegom Waer mede hy die herten des princen ende sijnre vrouwen tot hem waert kreech Des ghelijck vertelt oeck valerius vanden groten heer di scipio ghenoeemt was ende heer van romen doe hi die stat van kartago ghewonnen hadde wort hem onder alle die gheuanghen ghebrocht een eedele maghet seer schoen van formen die enen welgeboren man ondertrouwet was Ende

doe dede hi tot hem comen die ouders van deser maghet ende gaf hem luyden hoer dochter weder vrij ende onbesmet . ende

dat gout dat hem ghegheven was om dye maecht mede te copen gaf hi der maecht te hulpe hoorre hilick tot een mede gaef Ende mit deser doechde toech hi tot hem dye harten alles des volkes van kartagine Noch scrijft hi vander wonderliker cuysheyt des filosoophs cenocrates dat te athenen was een onreyn wijf welker dye ionghe oncuyssche mannen groet ghelt loveden te geven waert dat si den filosooph brenghen mochte tot onsuverheyt Als si dat angenomen hadde quam si des nachtes daer dye filosooph slapen was ghegaen ende ghinc daer by hem legghen ende dede hoer best om hem te verwinnen mer si en mochten myt gheenrehande quaden manieren totter onreynicheyt bemorwen Alsoe dattie ionghelingen dat wijf seer bespotteden omdat si soe slecht ende slap was dat si eens mans herte niet bemorwen en mochte Daer si op antwoorden dat si se gheseynt hadden niet tot enen mensch mer tot enen yseren of stenen beelt . hietende den filosooph een stenen beelt of onbeuoelick om sine ombeweechlike stantafticheyt ende reynicheyt des lichaems ende oeck des herten

Le dialogue des créatures

Du soleil et de la lune premier dialogue

Saint bernad dit en ung sien sermon
mon dieu a au firmament du
ciel colloque deux grans lumineux
et claires le soleil et
la lune Comme deux yeulx au
chief luysans jour et nuit Dont
dit aristotiles le soleil est loeil
du monde le joyeuseté du jour
le beaulté du ciel mesure du
temps vertu et source de tous

ces choses nasquissans Seigneur de planettes celui qui conduit
et donne a toutes les estoilles leur perfection . Le lune comme dit
saint ambrose . Est le beaulté de la nuit Mere de toute humeur .
mesure du temps gouvernesse de la mer . Changeresse de l'air
et ensievresse du soleil . Et pour ce que entre toutes les estoilles
cest celle qui au soleil plus aproche commença elle une fois le diffamer
et de luy en derriere parler Lequelles paroles oyés le soleil luy dit
pour quoy parles tu tousjours mal de moi Et me diffame Je t'ay
tousjours lumiere donne . Et toy precede et de jour en jour plus
me heys et impugne Respondi la lune Va arriere de moy en verite
ie ne te aime point Car pour la grant lumiere que tu donne au
monde Ne suis ie riens prisie Se tu nestois je serroie au monde
la plus honnoree Et le principale eue Adont respondit le soleil .
O ingratitude plus que nulle creature souffrir te devoit ta
manifiance Jasoit ce que je soye luysant de iour tu luys de nuit Obeis-
sons a nostre createur et ten orgillis point contre moy . Laisse
moy luire de iour et les creatures de beaulté maintenir Ce oye
la lune de la se party fort ayree . Assambla avec elle les estoilles
en grant nombre Et commença faire guerre au soleil trayant fles-
ses Et soy en forssant le soleil de dars navrer et adommagier le so-
leil veant tout ce Car il est desseure la lune print une espee dont
frappa la lune tellement que en deux pieces le devisa Et les esto-
illes qui illec assemblees cestoient ietta de hault en bas disant .
Ainsi seras tu de moy rompue toutes et quantes fois ronde et
plaine te verray Pour ce dient les fables que la lune jamais ron-
de ne entiere ne demeure et de la vient aussi que les estoilles sem-
blent aucune fois cheans du ciel Alors fut la lune toute confu-
se et dit . Mieulx vault que pour mon orgueil soye partie .
que totalement rompue et aneantie Ainsi sont plusieurs orgueil-
leux qui veullent tous sourmonter sans souuerain ou pareil re-
cognoistre Car comme dit la glose orguel est une elacion de coeur

qui les menders deprise les plus grands et meismes ses pareulx senfor
ce de abacier et sur eulx domineer comme sur et oultre tous volloir
apparoir est damnablement mal ainsi se fait aprisier qui son pareil

deporte Tesmoing saint iehan, bouce d'or, des orgueilleux dit le po
ete Ils sont hault esleves affin qu'ilz cheent plus griefment Car
dautant chiet on plus perileusement que on est plus hault mon-
te Qui de bas chiet legierement et sans dangier se relieue Mais
qui chiet de hault pas legierement ne resourt . Les plus haultes
brances de l'arbre comme dit crisostomus legierement sont rom-
pues des vents qui sont en bas et empres la racyne demourans
entieres On lit dung qui jadis dit a Alixandre que combien ung
arbre croisse en grant hauteur se est il nientmoins par force de
vent souvent abatu et A terre iette . Et le lyon qui est de toutes
bestes le plus hautain menguent les petis oseaulx Ung philozo-
phe veant le sepulcre de alixandre disoit Alixandre que hier pas
ne se contentoit de tout le monde au iour dhuy est content et as
souffy dung sepulcre de chinc piets

Du fleuve et de la mer xi dyalogue

Le fleuve selon la philosophie est un cours inefficace
réflexion du soleil et irrigation de terre une fois en allant
à la mer disant: Tu es bien appelée mer car toujours
es-tu amère il vient que tu sois moult amère quand continue-
ment reçois de ma douceur et tous jours amère demeures
et sy non ameretune ne me rends. Respondi le mer. Nor nargent
nest avec moy De telz biens que j'ay ie te donne se dois prendre en gre
Car se biens veulz entendre tu trouveras que toute ta bonte vient
hors de moy qui suis salée et amère le fleuve ces paroles oyés fut
apaisé et dit Cose amère doit porter. qui douceur veult augmen-
ter Ainsi nous convient patiemment porter les amères tribulaci-
ons de ce monde se vellons parvenir à la douceur pardurable du
ciel Car saint gregoire dit que tribulacion est le porte du ciel Et
david ou psaultier Ceste est la porte de dieu et les iustes enteront
par elle. Ainsy, comme est escript ou livre des fais des aposteles
ou xiiij capitere. Par plusieurs tribulacions nous fault entrer
ou royaume du ciel Mais aucuns sont ressemblans le syngé qui
monte sur le noysier et mordant en l'escorce pour ce que le trouva
fort amère iesta au loings la noys et ainsi ne parvint à la bonte
et douceur dicelle. Ainsi sont aucuns moins sages quisentans
les tribulations estre dures et amères les rejettent deulx Et
pour ce pas ne auront le douceur de la vie éternelle De la quel-
le seront remunerés tous ceulx qui les tribulacions et adversi-
tes en ceste vie mortelle patiemment porteront. On lyt dung
bon abbe aveulge qui solloit dire Je rends adieu graces quil ma ven-

gie de mes amis qui plusieurs malz me faisoient par ces deux
traîtres est assavoir mes deux yeulx quil ma oste Ung aultre re-
ligieux comme eust perdu un oeil se resioyssoit et veant que ses
confreres en estoient tristes leur demanda pour quelle cause ilz
estoyent si fort dolans Respondirent pour loeil que aves perdu
adont leur dit. qui auroit deux ennemis point ne seroit dolant de
l'un moroit mais de l'autre qui souruieroit Pour ce dit saint
Jeromme Ne soies point dolans se tu n'as ce que les mouces et ser-
pens ont On lyt d'aucuns philosophes qui pour mieulx vacquier
à contemplation leurs yeulx ont fait tirer hors

De smaragdus xiiij dyalogue

Smaragdus est une pierre precieuse sur toutes choses verde Car herbes et feuilles en le presence delle apperent verdes les yeulx rempli pas ne les sole ungel estoit qui ceste pierre portoit dont estoit moult prisie . Une fois parla cest anel comme ingras a ceste pierre disant Tu as long tamps de moure en moy et nul salaire nen ay eu . Paye moy le pris de ta demeure et ten va de moy ou je te despoulleray et ietteray de moy Respondi le smaragdus Se ay avec toy demeure tu as este A ma cause tousiours honnore et porte du roy Et se encachier me veuls vends moy et prengs ton salaire Ailleurs trouveray ie bien plaice . Lanel le debouta hors de sa place Pour quoy fut vil et de petit pris repute Et en la fin par lorfeure fondu disant Qui son bien de soy encace . nest merveille sy se pourcace . Ainsi est lhomme a honnorer sy longuement quil est vertueulx . Mais tantost quil encace vertu de soy pour villain doit estre re-putes . Mais comme dit Seneque . On cognoit le bon par ses oe-vres . Jadis comme le roy alixandre se fuist disant maistre et sei-gneur de tout le monde dyogenes le philosophe luy respondi tu ne te dois dire seigneur dumonde Car tu es serf et subget a mes serf Orgueil est ta maistresse et es a elle subgets et elle mest sub-gette . Elle te may ne et ie le suppedite et vayns : Sensieut dont que es serf a mes serfs . Pour lesquelles parolles les serviteurs de alixandre le volurent villennier se neust este alixandre qui les defendi ce faire disant gardes bien que aluy ne touchies . Car cest ungel homme veritable Et qui dit verite . Dont saint gregoire .

lhomme est de grand dignite qui se treuve en lestat ou lappartient estre Et sans pechi viure est ungel signe de grande recommandacion .

De l'argent et du fer xxi dialogue

L'argent parla une fois indiscretement moult au fer dy sant malditte soit ta naissance Par toy se font ou mon de maux sans nombre De toy fait on lances . gaverlos dars . haubregons . sallades . espees pour gents metre a mort ou aultrement poenir . Par toy se font batailles et mors dhomes Et brief se nestoys tout le monde seroit en pays et union le fer soy raisonnablement escusant Respondi helas frere que dis tu ie ne ce fais nulle liure Se suis mal faiteur comme tu dis regarde le uerite et tu trouueras que sans moi ne poeult ne bonne oeuvre estre faite

par moy est la terre labouree Et toutes ars mecaniques excercees homes pour leur utilite sont de moy sans contredire ce quil voeulent ie obeis a eulx comme mest de dieu ordonne Sil usent mal de moy ce nest pas ma coulpe quand est de ma part ie fay tousiours ce que ie doy Tu vois ung festu en mon oeul mais me semble que point ne vois ung bauch ou tyen Il mest mal que par toy ne se faiche adulteres larechins homicides se font par toy Tu proves souvent Justice verite et equire acause de toy se font et par toy usures rapines . Et brief tu est voye et chemin de tout malmyeux eust valu tayre que ainsi mal parler contre moy cil ne scet parler qui taire ne se set fut Jadis demande dung philosophe pour quoy chascun parlant il se taisoit respondi ung sot ne le poeult taire . Tes paroles oyes fut l'argent tout consus et dit Qui daultroy lestat peult reprendre . le sien doit premierement attendre Pour ce dit saint augustin le parolle doit premier estre examinee proferee . Ung philosophe interrogye pour quoy si fort se taisoit respondi d'avoit par le me suis le repentant De taire point Et catho parler nuyt aulcune fois Taire iames ung homme avoit en sa court trois cois Avont aussi etre les aultres ung servituer de inhoneste vie . Ce confiderans et veans cesois cocs lung deulx commencha achanter le mal fait de ce servituer et tantost le feist il tuer lautre coc chanta que pour verite dire estoit son frere mort et tantost le tua le servituer Ce veant le iij chanta disant il convient oye veoir et taire que veult vivre en paix et ainsi fut il garde en vie

De plantago et du synge xxix dialogue

Plantago est une herbe utile contre les fievres quartaines Ung synge ayant un filz malade des fievres quartaines comme en plusieurs maistres et medecins eust expose grande chevance et tout pour neant Car garison ne trouvoit vint a macher un saige maistre cognoissant les natures des herbes pour de ceste maladie de luy remede obtenir Qui lui ordonna prendre quatre racynes de ceste herbe de plantain nommee . Et les donner au pasient et tantost fut il delivre desoittes fievres Adont dit le synge . Qui de maladie veult avoir garison . saige

medecin quera par election . Parellement se desirons le salut de nos ames nous convient querir saige et prudent confesseur que nous sache devement absolve . Car comme dit ysidoire chascun pecheur par penitence rechoit remission de son pechie Et selon la maladie est a donner la medicine On lyt que aulcus pillarts de mer en peril estant de leur vye pour la grande tempeste promirent et voerent silz eschapoient se confesser et leur vie amender en myeulx Ceulx eschappes vindrent a un hermitte a confesser Desquels le maistre et capitaine pour ce que en penitence luy impositoit quel alaist devers la pappe pour remission de ses mauls tua lhermitte . Ce fait vynt dever un aultre qui semblent attendant le enormite de ses pechies le revoya au pape Pour quoy parellement loccit vint apres au iij . qui oye sa confession veant que possible nestoit de le retirer de mal faire en penitence luy cherga que quant il venoit aucun morir il le vaufrist mettre en terre Et luy donner sepulture ce que ledit pillart promis volentiers faire Et apres que per plusieurs foyes eust ce fait commencha a penser ala mort et le cremir Et ainsi se retier de pechie Et devynt en la fin hermitte ou fit tresgrande penitence Comme dit le glose Il nest point de milleur remede contre le temptacion du pechie de la char que penser ala mort

De deux arbres xxxvi Dialogue

En la sommite dunne montaygne estoyent deux arbres lung moult bel tant de fruit comme de feuilles laultre deforme sans fruyt et sans feuilles la sassambloyent pluseurs

pour veir ces arbres et veant sy grande dissimilitude entre eulx disorient que bon seroit copper et abatre cest qui sy difforme estoit sen apperroit laultre plus belle Et comme le volsissent abatre par la a eulx disant O vous saiges personnes faittes iuste iugement comme est escript ou liure de moyse Enfieuent en vos iugemens le iuge des iuges dieu oy le pechie des sodomites criant vengeance ne donna pas incontinent sa sentence sur eulx mais dit Je descendray et verray se leur malfait est tel que le fame le renomme Ainsy ne crees pas tout ester pechie se nestes bien certains Nous veons que le iuge ne peult selon le rigle de droit punir le pechie quil congnoit seul nostreseigneur selon que recite saint iehan levangeliste dit alafemme adultere Puis que nul ne te condamne et ie ne te condamne aussy Pour quoy ne me veullies condamner deuant que ayes esprouue de mes fruis car il est escript que au fruyt congnoist on larbre Oyes ces paroles attendirent et esprouerent de fruis dicelle que trouuerent ester moult bons doulx et amyables et les fruis del aultre arbre qui estoit la plus belle trouoerent ester sans saueur Ainsy le maldirent loans et prisans laultre disans Auant que de chose donnes iugement Le te conuient esprouuet premierement Car comme dit ysidoire ne condempne nul sans iugement et ne iuge nul sans probacion souffisante Saint gregoire Qui le iuste condempne le vif mortifie et qui le malfacteur absoit le mort vault susciter . ung iuge damais ne doit proferer sentence en yre et sans bonne examination precedente car selon le dit du saige En yre na lieu misericorde valerius recite que comme le roy philippus yure eust proferé une iniuste sentence contre une vesue elle appella disant Je appelle du roy yure A luy meismes sobre . apres quil cut digere son vin reuoca sa sentence quil trouua par bonne examinacion estre inique et maluaise Semblable recite on dune femme pecheresse laquelle iugye du roy ptholomeus en sa fureur et cruaulte hardiment appella ala benignite et misericorde de luy lequel apres certains aduis sur ce eus reuoca sa sentence disant que de droit deuoit sa pitie et misericorde prece der sa cruaulte et fureur

De la serayne et del amoureux xxxviiij Dylogue

Le serayne est ung monstre de mer de la boutine enhault pu celle et soubz poisson qui sy doucement cante que fait en dormir les gens cest ascavoir les maronniers et ainsy souvent sont perdus ung ionnencel naigant sur la mer veue ceste seraine fut en brase en lamour delle et queroit par toute voye de avoir sa compaignie carnelle pour la beaulte et doulx chant delle la serayne ce cognoissant lappelle devers elle disant iosnencel comme me samble tu es amoureux de moy se ainsy est uieng hardiment a moy ie suis prestefaire toulte ta volente Le iosnencel tout furieux damours sault hors de la navire pour le serayne acoller et embrachier mais elle sen va son chemin et le laisse noyer en la mer et dit souvent lhomme se dechoit . qui de femme conseil croit . garder se doit chascun

que pour la beaulte de femme ne solt deceut car comme dit le saige par beaulte de femme sont pluseurs deceus et ailleurs Ne convoit te point la vierge que par sa beaulte tu ne vieignes en dangier Ce considerant iob disoit Jay fait convencion avec mes poeux de point penser de la pucelle pour ce dit saint bernard . le face de la femme est une sayette envenimee qui playe lamme et iette venin On lyt que quant paris ot rauy helaine aucuns philozophes le venans veoir . Icelle veue disoyent fuyons fuyons de chi . Ainsy plus nuyst alamme regarder une belle femme que une laide democritus comme on lyt es hystoires sefist crever les yoeux comme aucuns dyent pour troys raisons lune que sans empeschement des choses terrienes peuist mieulx vacquer acontemplacion lautre que mal paciammet veoit les malvais prosperer en ce monde le iije pour ce que sans estre tempere du pichie de la char ne scavoit femmes regarder

De le prike et du cocodrillus xliij dyalogue

Le prike est ung poisson samblable a l'anguille elle trouua une fois les petis du cocodrillus et les occit Le cocodrillus retourne veant ses petis ocis fut moult dolant et triste et queroit par toute maniere vengier leur mort alloit arme pour destruire le prike que partout queroit . Advint quil trouua ung serpent venimeux cuidant que fuist le pricke il asaly de bon coeur disant Mauldite que tu es tu ne me escaperas pas maintenant tu mas destruit mes petis sans cause et sans raison tu le copperas a ceste heure luy respont le serpent Regardes bien a qui tu prins noyse ie ne suis pas le prike ains suis ung

serpent venimeux Se tu me fais force ne iniure ie te metteray incontinent au bas par mon venin . dit le cocodrillus Cest pour ce neant ce que du dis Ainsy ne m'eschapperas tu pas . tu ressemble bien le pricke et tu es le pricke se moras par mes mains Et comme il le vaulsist ocir le serpent Jette sur luy son venin dont tan tost morut disant Contre cil que pas ne congnoistras . prendre noyse bien te gardras Parellement ne doit nul prendre question contre celluy qui ne congnoit ou pou prise goliand mesprisoit david toutesfois fut il vaincu de luy . Par couroux ou appetit de vengeance ne doit nul querir combatre Car l'homme ayre cuide de tous estre le plus fort dont souvent se treuve deceut senecque dit l'homme ayre tousiours cuide sa puissance estre plus grande quel le nest et ailleurs . ire met toute loy en oubly dont disoit le philozophe le loy voit l'homme couroucie est assaouir pour le punir sil mesfait Mais l'homme couroucie ne voit point la loy quil na remplisse son coraige pour ce doit chascun extirper ou aumoins refrener son ire car comme dit le saige . Ou ire regne na lieu misericorde pour ceste cause ne doit ung iuge iamais yre sentence ou iugement proferer On lyt es cronecques des empereux que ung empereur nomme otto auoit le iour de pasques fait ung conuiue atous ses princes ouquelle filz dun prince par enfance auant que on fuist assis a table se advancha de touchier a la viande . dont le maistre dostel fut tres mal content et dun baston frapant abbati l'enfant a terre . Son maistre ce veant vint deuers ledit mestre dostel et la le tua . lempereur de ce moult ayre incontinent et sans oyr partie Juga le maistre a mort dont il aherdi lempereur a terre le ietta . et leuist estrangle son ne fuist venus entre deulx . Adont commencha lempereur a commander que lon le mesist en prison et puis apres aucuns iours quant lempereur ot tout le fait bien considere dit quil auoit mesfait dauoir ainsy tourble le feste et absolt ledit maistre

Del aigle qui sassamble tous lez oyseaulx | Dyalogue

Laigle assambla iadis ung chapitre de tous oyseaulx et come illec estoient traittans daulcunes materes vindrent oyseaulx la entour tendans leur roys pour icheus prendre laigle veant ce et cognoissant le peril ou estoient tous fist crier a trompette que qui vouldroit de ce lieu seurement et sans dangier par tir se tirast soubz son estandart et sa compaignie Aulcuns deux ainsy firent et escaperent les aultres convoitans la viande qui la estoit mise par les oyseliers ne tindrent compte de sievyr laigle dont se trouuerent prises es roys lamentablement regretans de conseil laigle disans Qui du plus saige le conseil ne croit . dont apres se repent en dangier choit Ainsy doit chascun fuir et eviter inobedience . car elle amaine a mort et a malediction en ceste vye et paine eternelle Il est escript ou livre de genesis que dieu dit alhomme pour ce que tu as mengiet du fruit contre mon commandement la terre serra maldiste en ton oeuvre espinez et cardons te portera elle Ou luire des roys lyt on que a saul fut dit pour ce que tu as mesprisie le parolle de dieu, seras tu de ton royalme deboute et deiette Pour ce dit saint bernard le pecie de inobedience est moult grand qui fit perdre a langle le ciel a adam paradis a saul son royalme et a salomon lamour de dieu Valere recite que les romains fort punissoient leurs enfans quand Ilz trepassoient les ordenances militaires Aurelius iadis empereur de rome fist son propre filz estre entre ceulx que combatoient a piet pour ce quil nauoit garde son commandement laquelle chose estoit alors chose fort vile et deshonneur pour ung tel prince . On lit es cronicques

des romains que combien que iulius cesar eust plusieurs belles victoires eu et conquist plusieurs gents et nations se ne peut il obtenir la gloire et triumphe quil avoit deument deservi pour ce seulement quil avoit excede le terme et le tamps que luy auoit este ordonne

De la grue lij Dyalogue

Le grue veant laigle montret iusques ausoleil et sans trambler ou auscun empescement clerement le regarder dit en foy mesmes soy enorguillissant Je suis belle et grande comme laigle . ie voeul montrer iusques au soleil et sans nul de faulte clerement le regarder comme fait laigle sen seray exhauchie et eslevee sur tous oyseaulx et comme une espace de tamps ot monte en laer au hault commencha estre fort lassee et se rapprochoit pas enchoires au soleil Neantmoins pas son arrogance et outrecuidance ne vollu cesser ains plus que faire ne pooit senforcoit de plus hault monter dont cheit a son tres grief mal et douleur disant Qui plus hault monte quil ne doit . de plus hault chiet quell ne vaudroit Ainsy sont pluseurs haul tains et orgueilleux qui sur tous seslievent et pour ce que orguel nest pardurable sans cheoir sont en la fin aleur grande confusion rabacies et humilies car comme est escript en levangille saint luc qui plus que droit nest seslieve cil sera humilies Saint bernard qui se eslieve autant quil peut sera humilie autant que dieu vault Et saint augusti Se tut e eslieve dieu te abaissera et humilira Se tut e humilie

dieu te eslevera la sentence de dieu est que muer ne se peult disant qui se eslieve sera humilie Saint lyon pape regardes ung grand miracle dieu est hault et esleve se tu te eslieve il sen fuit de toy . Se tu te humilie il descent atoy . Orofius recite que valerius empereur des roumains pour son orgueil et infidelite esmoeut une grieve persecution contre les crestiens veullant destruire et mettre a neant le nom de ihesu crist dont faisoit metre a mort tous ceux qui innocioient le nom de dieu Advint que ot baraille contre ung roy nomme sapor du quell fut vaincu luy et tout son ot et luy fut serf tous les iours de sa vie toutes et quantes foys ledit roy sapor montoit a cheval premierement le conculcoit a piets et marchoit sus luy Ainsy luy rabati dieu son orgueil

Del oyseau nomme osmerillus et accipiter lvij Dyalogue

Osmerillus et accipiter acompaignies ensamble pour chacher et vener partissoient leur proie ensamble . ung iour advint quilz princent laquaille hors de son nit . la quaille est ung oyseau ainsy nommee pour son chant les quelz oyseaulx dirent ainsy ala quaille Eslis une de deulx choses que te dirons ou que nous te mengerons tout seulle ou que te nous mainnes aton nit . et nous te mengerons avecq tes iosnes Respondi la quaille angousses me sont de tous costes et ne scay que ie esliray . Mais il me samble mielleur toute seulle encheir en vos mains que morir avecq mes iosnes Car pour plus grand mal eviter Convient le moyens endurer Ainsy est de nous alexemple de la quaille quant nous ne poons eschapper les perilz nous delivons tousiours eslire le mendre certainement mieulx vault eslire amorir pour le bien de la chose publicque que vuire pour nostre particulier et proper poursit Comme raconte saint augustin ou lvire de la cite de dieu au premier lvire que comme marcus regulus roumain fuist prisonnier a cheulx de cartaigne . especialment des iolnes . Marcus regulus fut envoye a romme pour changer de prisonniers le quel iura quil revenroit a cartaigne se changement ne se pooit faire . le quel venu a romme desconseilla faire le changement disant quil estoit anchien et que guerres de tamps ne pooit desormais vivre les prisonniers estoient iolnes et portoient filz estoient tendus encoires mouvoir pluseurs batailles contre les ronmains et quant on luy prioit quil demourast a romme oncques ne se con-

senti a che Et retourne a cartaigne morut de cruelle mort Chose pourlirable luy eut este demourer a romme Mais pour le iurement quil avoit fait de retourner se les ronmains ne volloient rendre les prisonniers ne luy sambla pas estre honneste ne licite de demourer

Du losseignol et du corbau entre les aultres oseaulx lxvi dialogue

En ungne grande feste laigle disnoit avec les aultres oseaulx et pour lamour du disner laigle appella le lossiguol et luy dit va ten fille romper ta vois et chante comme tu es enseigne et tu nous esidiras Le lossiguol obeisant commença a chanter sy melodieusement que tous les oisaulx lescoutoient a grant ioye et grant mervelles Tant dis le corbau sapensa en luy meisme ie men iray avec le lossignol et canteray avec luy Car iay grande voys on me orra de bien longs et commença a chanter comme ung corbau Le lossignol se taist pour lamour quil chantoit sy laidement les oyseauls tous furent moult indignes sur le corbau pour che quil faisoit honte a leur feste . Et pour ce laigel luy manda quil se taisist ou quil sen allaist Le corbau respondi quil se voloit vestier avec les oyseaux Et que pour elle il ne pensoit point departir de la laigel luy remanda qui se partist et quon ne looyt point vollentiers le corbau ne tenant compte del aigle commencha plus hault acryer pour quoy laigle commanda quil fust tue disant fol est qui de chanter se merle . ou nulluy nest tendant lorelle Ainsy sottte chose est de parler ou les auditeurs sennuient descouter Et pour ce nous amoneste ecclesiastes xxxij Ne fais point ton sermon la outu nes point escoute . Et apres ne presume point de parler au milieu des grandes gens et ne parolle guerres entre les anchiens . Et ainsi que le corbau canta maisement oussy fist ung legat datenes devant le roy phelippe De quoy ra conte senecque en son iij livre de ire au quell quand les legats datenes vinrent et oye leur legation le roy phelippe leur dit benigneement dittes moy quelle chose est que ie puisse faite agreable aux atheniens . Auquel respondi Democritus lung des legats chose serroit agreable aux atheniens que tu fuisse pendus Et ainsi que les et serviteur dentour le roy fuissent indignes et veulussent pour caste in iurieuse response tuer ledit democritus le roy commanda quon le laissais aller impugnis Et dit aux aultres legats anuncies aux atheniens cheux qui dient tells choses estre plus orgueilleux que cheulx qui les oyent et acoustent pasciamment En quoy se demonstra estre dunne singuliere pacience

Del oyseau nomme yson lxxij dyalogue

Yson comme dit brito est ung oyseau blanc qui est de nature daultour . ung pau plus petit mais tres ravissante .

Chest oyseau en ionesse avoit fait pluseurs maux en prenant les poullons des aultres oyseaus tourbloit les hommes et les oyseaulz finalement en sa viellesse se repentit voelant restituer faire penitance et insister aux euvres de misericorde et de iustice . Mais pour ce quil ne lavoit point acoustume en ionesse ne le pooit faire en viellesse . Se demoura en son premier estat et acause quil avoit mal vescu en ionesse ne peut avoir bonne eyssue en sa viellesse disant Qui a pechie saban donne en ionesse de bien faire ne scet que cest en viellesse Pour quoy il

appert quil fait bon assamblar des biens en sa ionesse pour les trouver en viellesse Comme on lyt en ecclesias . xxv Tu vas point assamble en ta ionesse en que trouveras tu en ta viellesse . mon filz assaie et espreuve ton ame en ionesse et se elle est malicieus ene luy donne puissance de faire mal Comme dit ung messieur Qui ne sacoustume a bonnes vertus quant il est iosne ne scet lessier lez vices quant il est viel et ce pour lacoustumance car comme dit le philosophe coustume est une aultre nature . le force de coustume est sy grande que ce que lhomme fait en veillant aulcunne fois le fait en dormant et ce que fait en veant le fait en cluignant Comme on raconte dung medechin au quel on devoit xiiij livres a paiier en trois ans le quel labourant a la mort et comme on la monnesta de se confesser et de recepvoir son sacrement on ne pooit avoir response de luy forques de ses xiiij livres que on luy devoit et trepassa ainsy parlant pour la malvaie coustume ont acoustume lez malvais iuges et advocas faire leurs besongnes sottement envers leur . fin quant ilz ont le plus grant besoig de sapience Comme de ung home aqui ung offroit leucaristie cest le saint sacrement dit acheulx dentour luy iugies premier se il est iuste que ie le recoipve. les quelz respondirent il est iuste et droiture que tu le receives Aulz quells il respond ice nest pas iuste iugement car vous naves point puissance de me iustifier ung aultre comme on ladmonestoit de le recepvoir demandoit des dilacions les quelles ses amis ne luy volloient point donner pour la mort qui la pressoit appella de manifeste grevance

Du rustau et des es lxxxiiij Dyalogue

Le rustau avoit des es en catoires lez qlz il nourrissoit et en gaignoit beaucoup en prenant le miel quilz faisoient le quel ung iour fut piquie des es et sen devloit et indigne contre les es les manecha en disant Je promeths adieu que se vous me piquies plus ie vous encaceray et fraperay Aulx quelz les es dirent O rustau tu veulx bien couvlier de la doutheur et non sentir de la doleut porte en pacience les choses ameres se tu voeulx sentir de la doucheur aultrement nous te de lairons et ne gaigveras plus riens de nous . le rustau retournant pour ceullier le miel fut piquie dun es lequel par despit ietta toutes le quartoires la val et les enca cha . les es scandalisees et courchees sen alerent . le rustau fait poure qui souloit vivre en delices cognoissant le profit quil avoit eu des es plouroit son estat quil avoit eu pardevant en disant . A bien et doulteur parvenis Ne doibt que ne scet souffise

Mais pluisseurs sont au iour dhuy tells qui voeuillent bien vivre soy effoir avec le siecle et regner avec dieu car pluisseurs en delices demandent dieu Mais comme dit iob on ne le treuve point en la terre de cheulx qui vivent sovefment en leurs plaisances . Et pour ce dit Saint ieromme Qui vaudra vivre selon leuvangille toute sa vie luy sera martire car dieu na point iette lhomme hors de paradis pour luy constituer ychy paradis Et es vies des peres ung frere interroga labbe achilles en disant Pour quoy suis in quiere de presse en ma selle Au quel il dit tu nas point veu le repos que nous esperons ne les tourmens que nous cremons car se tu regardois dilligamment au tamps advenir tu demourois volontairement en ta celle sans presce et yfusse ens vers iusques au col En laditte vie les freres prioient ung viel homme saint quel se repostast de tant grievve labour Au quelz il respondit o mes enfans crees moy Abraham se repentira quant il verra le dons de dieu grans et nobles quil na se sera plus pene Iten ung aultre dit a ung grant homme usment es tu contens et soubstiens tu tant de labeur Le quel respondit tout le tamps de la labeur que ie soustiens nest point a uspater a ung de toutment qui est apparille au tamps advenir aux perheurs

Du lupart et de la licorne euls combatant contre le dragon lxxxvij Dyalogue

Le lupart comme dit solinus est une beste engendree du lion et du part . et de ces bestes les femelles sont les plus hardies que les marles Pline dit que cheluy qui voeult re-

sister au lupart courouchie doit froter des aulx entre les mains et incontinent que le lupart les sentira il les laifra en pais car il ne peult soustenir le senteur de auls le lupart est de couleur rousse et tache de noir part out Et sont beaucoup plus petis que lions . Quant le lupart a mengie quelque venin il creche la fiente de lomme de la quelle il mengue et tantost est gari Et comme dit saint ambrose ces lupars naturellement sont crueulz tellement quon ne les scet maistrer quilz puissant oublier leur cruaulte Toute fois ou les aprivise bien pour cachier et ainsy quant on les mains a la casse pour prendre la proie on les lesse coutre et sil ne peut prendre sa proie au quatrisme ou ve saut quil fet il sareste fort esmeu et courouchie et adont fault il que le veneur luy offer quelque beste ou il se puisse vengier en sa fureur ou autrement il devoit le veneur ou cheluy quil pouroit premier trouver car il ne se peut apaisier se ce nest de sanq daultroy Che lupart batilloit contre le dragon mais il ne le pooit vaincre pour la quelle chose sen vint ala lincorne en luy priant humblement et luy disant Tue s grande et vir tueuse et bien enseignie en bataille Je te prie que tu me voeulles aidier et desfendre contre le fureux du dragon La licorne oyant ces parolles se commença a eslever et dire ainsy Tu dis vray que ie suis bien ensignée de bataillier et pour ce ne aye point de peur car ie te deffenderay bien car comme le dragon ouvrira sa geule ie luy boutray ma corne dedens et le trespercheray . Et ainsy quilz venissent tous deux contre le dragon le lupart commença la bataille esperant ayde de la licorne Le dragon se combatoit contre eulx iettant feu et puanteux de la guile Mais ainsy quil ouvroit la geule la licorne courut contre le dragon cuidant luy tresperchier la gorge de sa corne Mais le dragon recula par quoy la lincorne ficha sa corne en terre ou elle morut occise du dragon et dit . Qui pour aultruy debat emprent . merveille est sil ne sen repent Ainsy sottte chose est de se fier trop en soy et canpier de chose qui ne luy couche Comme on dit ecclesiastes xie ne bataille point pour chose qui ne te moleste point Et pour tant examine ton coraige quelle chose tu voeulz faire qui tu es et se a toy apartient de ce faire car tu ne te doibs point mesler des choses dault-

truy . et pour tant ne batelles point pour aultruy et ne acrois point discorde entre les mal dacors Mais fais comme senec que que tous iours la discencion commence daultroy et reconciliation de toy Aucuns batilleurs assaillirent leur enemy Ung

aultre ce veant se arma pour deffendre cetuy contre ses ennemis
auquel les ennemis de lautre dirent Nostre amy nous ne te fai
sons point diniure prens che qui est atoy et ten va car nous de
mandons venganche de nostre ennemy Le quel ne se volu abste
nir mais se apresta a batillier contre eulx pour la quelle chose
les aultres le tuerent avec leur ennemy

De lolifant qui ne ploie point les genous lxxxix dyalogue

Loliphant comme dit brito est appelle apres le grec comme une montaigne pour la grandeur de son corps Che genre de bestes est couvenaut ens es batailles Sur ces bestes cheulx de parte et de mede font et assient tours de bois et de dedens ces tours iettent de dars comme ils feroient dung mur- . Cest bestes nont entendement ne memoire et vont par tropiaux comme Elles peuent et fuient la soris et vivent trois cens ans comme dit ysidoire ou xije des ethie raconte lescription que contient les hystoires des anchiens que on prent lolifant en ceste maniere deulx pucelles vierges vont ou sont les olifans les mamelles et le corps tout nu iusques ala chainture et lunne porte une cane et laultre une espee et chantent cler et hault et les olifans les oiens acourent a eulx . lesquels pas naturelle instinccion

recongnoissant linnocence de chat vierge honneurent castete et en les chant leurs mamelles et leur poitrine ainsy sendort en leur geron Adont lunne des vierges perche le ventre . de loliffant dun coutiau et laultre rechoit le sang en la cane du quel sang le pourpre real est tainte Ches bestes portent leurs petis deux ans et nengendrent que une fois en que ung seul olifant Cheste beste entre lez bestes sauvaiges est tres renommee nientmains elle ne peut ploier ses genouls car elle na es gambes nulle iointures . ungne fois le lyon passoit par la forest et chascunne des bestes luy ploioit le genoul lolifant ne les ploioit point car il ne pouoit de quoy les bestes enuieuses vindrent au lion et accuserent lolifant Le lyon le manda devers luy disant pour quoy estu sy dur et sy cruel que tu ne ta genouilles devant moy comme les aultres au quell lolifant respondi . monsigneur ie vous ayme de mon pooir et honnoure . mais ie ne puis agenoullier car ie ne ay nulls genous . Et le lyon dit se tu ne refuses point a me honorer de coraige tu me salues excellentement car asses honneure la seignourie qui fait son pouoir . Pour quoy le lyon condampnales accuseurs et exaucha lolifant en disant . Sans esprouver premierement Jugier ne peult nul devenement Ainsi doibvent faire les iuges car ils ne doibvent point iugier selon les diffamations mais selon la verite car selon comme dit ysidoire cestui est coupable qui est convaincu non point ce luy qui est accuse et pour tant devant que tu iuges saches la verite Comme raconpte valere de mauius torquatus du quel comme son fils eüst este accuse et convaincu luy meismes profera la sentence en disant Comme il aye este prouue que mon filz estant conseillier ay prins pecune de ses compaignons ie le iuge indigne de ma maison et le iuge a estre pugni le quel ainsi iugie fut puni de lespee Ainsi doibt faire le iuge car il ne doibt point parvertir iustice pour amour ne pour hayne Car comme dit saint bernard Amour et hayne ne scevent point iugement de verite Et pour ce raconpte valere

en son vie livre que comme colericus euist edifie ungne cyte et levist bien garnie de bonnes loys et entre les aultres estoit constitue que quiconques seroit prins en adultere il perderoit les deux yeulx il advient que son proper fils fut prins en adultere pour le quel

tout le peuple de la cyte pria devers ledit calericus lequel aucun nement vaincu par les prieres du peuple dissimula par la fachon qui sensieut car luy proper volut anoir ung oeul creve et a sou garda de voir de iustice quant ala paine et se monstra mervillense equite et se est parti et divise entre legislateur et pere mise ricordeus Item racompte de carundius terius lequel avoit donne loy que se aucun entroit en compaignie atout baton ferre que in continent il fut tue Et par espasse de tamps comme il retournoit des champs en sa maison chaint dungne espee fut appelle de venire au conseil mais par hastivite ne luy soubvint de metre ius son baston dont advint que luy atout son espee ainsi seant au conseil ung qui enpres luy seoit ladmonesta de garder la loy que luy meisme avoit ardonne dont tantost tira son espee et se tua . il ne volu point dissimuler ne se deffendre par erreur i lama mieulx a soustenir la peine que ronpre la loy Item raconte valare ou vie livre que comme ung iuge euist maisement iugie le roy cambises le fit escorchier et athachier sap eau ala chaire ou il avoit iugie et fit le filz de cestui seoir en la chaire et sur la peau de son pere pour estre iuge Il pourneu de nouvelle paine que doresnavant le iuge ne peust ester corrompu Ainsi le commande la loy divine ou livre dente ronomius vie chapitre Constitue et ordonne iuges et maistres en toutes ces portes qui ayent a iugier le peuple de iuste iugement et que ne declinent de droit pour une ne pour lautre des parties

Du lyon qui ediffia ung cloistre xcij Dyalogue

Le lyon pour le redemption de son ame et de ses parens ediffia ung tres excellent monastere ouquel il riegla plui seurs bestes leurs donnant fourme et maniere de viure et eslit pour le prier une beste nommee hinnulus . laquelle beste comme dit papie est fils des cerfz et est de diverses couleurs . le lyon cuidant che hinnulus estre religieus hermite mais ainsi quil estoit de diverses couleurs tachié, aussy avoit diversite en . la foy . il commencha a diviser les freres et les mettre mal daccors ordonnoit officiers et puis les depositeit et en metoit des aultres les deposes murmuroient contre luy les officials institues le soustenoient . Et ce faisoit il malicieusement affin que les freres feissent ungne conspiration entre euls et quils fussent tous ensamble dissentans et contraires et de fait en la fin les freres sarmerent voeullans lung lautre mettre a neant . Mais ung

palfroy saige et viel dit . Cesses mes freres il ne fault point faire ainsi il vault mieulx casser ce mauvais prier et en mettre ung paisible en son lieu lequel sermon pleut entre les freres et le deposerent en disant Entre freres paix et union . doit estre sans nul dissention En che appert que concorde est une vertu agreable entre freres . On dit en ecclesiastes xxve Trois choses sont plaisans devant dieu et les hommes . concorde entre freres amour de ses prochains lhomme et la femme dun acort et consent en bien . Comme dit saint augustin Chil ne poeult avoir concorde avec dieu ne en soy meismes qui voeult avoir discorde et dissention avec son prochain . Mais aulcuns en y a que quant ils sont en paix ils ny scevent vivre . Comme ung pescheur que tourbeloit leaue et blasme d'aulcuns de che respondoit se cest eaus nestoit tourbelee je ne viveroy point il nest chose plus pourficable a ungne cite que paix et concorde Et pour che doibt on labourer de avoir amitié et union par tout . Comme raconte vegetius ou iiiije liure que comme hanibal eüst assegie ungne cite les citoyens furent oppresses sy fort de povrete que ils ne vendoient point les ungs aultres leur necessite en laquelle ung homme vendi du pain et apres est mort de fain cheluy qui les acheta les menga et sourvescu ce fut fait pour nourrir concorde entre euls

De rinoceron qui despitoit ung veil homme xciiij dyalogue

Rinoceron comme dit brito est adire en franchois nescor nu et est comme ungne licorgne qui ala corne au milieu du fronc et a quatre pies et est sa corne tant ague quell le compt tresperche ou demolist tout che quelle rencontre et combat contre les olifans les navres ou ventre de sa corne et les abat Et est sy forte que les veneurs ne le peuvent prendre Mais comme afferment cheulx qui ont descript la nature des bestes ungne vierge pucelle se met au devant d'elle et oeuvre son sain ou quell caste beste toute cruaulte depose repose sa teste et la send ort et par caste maniere le prent on comme dit ysidore ou xije chappitre des et lj . Et comme dit papie rinoceron est une beste qui a une corne au nez . et est une beste de nature quon ne poeult subiuguier tellement que se elle est prinse nulls ne le peut tenir Ceste beste pour sa force et sa ionesse ne daignoit veir les vielles gens . Et quant elle les veoit elle affloit apres eulx et les monstroit au doibt en les moquant pour che quils se baissoient devant aucuns tamps apres elle devint vielle et les iosnes le despitoient Che quelle souffroit en pascience en disant Qui a viellesse content parvenir . doibt anchienes gens en honneur tenir . Et par che appert

que les anciens ne doibvent point estre despites des iosnes de che avons nous commandement en levithici xixe lieve toy devant la teste chenu et honnoure la personne vielle Comme dit saint Pierre en sa premiere epistle ou premier chapitre iosnes adolescens soyes subges aux anciens Comme dit caton fais lieu ou plus grant comme raconte valere ou ve livre second catherine Que alixandre par sa clemence deservit lamour et lhonneur de ses chevaliers Racontant de luy que comme il fuist en une nef sur la mer assis enpres le feu pour la grande froidure que lors regnoit veant ung chevalier de machedone oppresse de viellesse aiant grant froit descendy de son siege et de ses propres mains le porta et assist en son propre lieu Item raconte ledit valere que quant les cicognes enviellissent leurs enfans portent les vielles en leur nyt et les rescauffent et nourrissent laquelle chose samblablement doivent faire les hommes envers leurs parens anciens Comme recite ledit actuer ou ve livre que une noble femme pour aucun meffait fut condampnee en cartre pour y morir de fain sa fille impetra par devers le iuge que elle le viseroit tous les iours par tel sy que sen le chercheroit sur elle se elle ne portoit nulz vivres la quelle ne luy pouant baillier aultre chose luy donnoit let de sa mamelle et ainsy longe tamps le nourit la verite de la chose cognue le iuge esmeu de pite donna a la fille sa mere Samblable chose raconton dung ancien pere et bien eagie lequel fut ainsy soustenu per sa fille Seulement les autours les sent morir leurs parens

De lasne et du beuf dyalogue C et xij

Le boeuf et lasne demoroient avec ung rustau lequel les nourrissoit tres bien mais aulcunne fois il les aguillonnoit et batoit une fois entre les aultres le rustau bati lasne qui sen ala au boeuf et luy dit que ferons nous . Che bouvier chy nous bat et moleste sans fin fuyons nous ent ariere de luy et demourons sans estre subgets . Car nous sommes iosnes et poons faire encoire bonne chiere: Et ainsy quilz eysserent

de leur maison ils sen aloit tout saultant et bien joyeux et tantost la noyre noyt va venir et commencerent euls complaindre ensamble di sans . Comment dormirons nous car nous navons point de estable comme nous avons acostume il vauisist mieulx que nous euissons en dure que partir ainsy Et comme ils couchoient sur la terre et voloient dormir le leu va venir et les molester tellement que ne dormirent point toute la nuyt disans il nest point bon de demourer ainsy mais il vault mieulx de aler avec lez bestes affin que nous soyons gardes des berquiers et des chiens contre les leus Et ainsy quilz approchoient pres dun tropeau de bestes et voloient mengier avec eulx lez aultres les encacerent et batirent . Et en la fin quant ils virent que ils ne pooient mieulx se acorderent avec ung bouvier qui les nourrissoit point bien et les traviloit beaucoup plus que le premier de quoy ils furent fort courouchies et euls avises se conclurent de sen retourner a leur premier estat disans En tamps et en lieu garder sa mansion fait pluseurs viure en delectacion En ce poons nous noter que il i a grant peril de aler de plaice en place et logier hors de son domicile Comme on dit en eccle . garde toy de logier de maison en maison car il vault mieulx et est plus pourfitable soustenir aul cun grief petit et malaise que cheoir par mutacion en plus grant Et quant l'homme fait quelque chose il doibt tousiours considerer quelle chose luy en peut advenir Comme dit le saige quelque chose que tu faices regarde la fin Comme on racompte dugne escouffle qui molestoit fort les coulons et leur prenoit leurs pivions . Mais les coulons se deffendoient aulcunne fois en frapant de leurs elles et le enchassoient Et finablement firent ung conseil et eslirent lesprivier pour leur roy pour faire bataille et les deffendre de lescouffle Mais le roy les greuoit plus que lescouffle car il prenoit tous les iours le plus grans et le plus gros et le men goit les coulons commencerent a euls plaindre et dire quil vaudroit mieulx souffrir le bataille de lescouffle que de morir ainsy cruellement sans se deffendre . Et en che peut on veoir que il vault mieulx ung petit de paine poverté et labour a repos et seurete que delitable et habundante joye grant peril et sollicitude . Com-

me raconte esopus que une soris de la bonne ville alla une foys iouer aux champs Et fut tres bien recupte de la soris dez champs

ou entre plusieurs devises ensamble eues la soris de la ville louoit fort sa vie et ricesse et tant quelle amena celle des champs avec elle en son cellier bien garni de toutes bonnes viandes et ainsy que grant chiere faisoient ensamble, le despensier entra au celier et de peur du chat la soris de la ville senfuit et se bouta en son trau comme avoit de coustume Et celle des champs qui ne savoit les aise-
mens et plaices dudis celier ayant grant pauour et crayntre courroit de cha et de la rampant parmy les murs et agrant paine peult elle eschaper le despensier vuyde de ce chelier elles se rassam-
blent et dit celle des champs iaime mieulx a mengier a ma paix et repos aux champs poys ou feves que estre en ce dangier ayant tous les biens que tu as belle soeur adieu et commande se tu aymes ceste vie je suis contente que layes toute seule Car iaime pais et seurete en poverte mieulx que ces viandes delicieuses plains de peril.

De l'homme et la femme dialogue C et xxi

L'homme selon la philosophie est pensée incarnée fantasme du temps spéculateur de vie Mancipe de mort viateur passant hôte du lieu où l'œil est âme laborieuse habitacle d'un pan de temps la femme selon la philosophie est confusion de l'homme beste insatiable . sollicitude continuelle bataille sans fin humain mancipe et grant peril à un homme caste Car on luy que l'homme caste et net vult avoir familiarité et parler avec la femme Mais tantost fut il prins en ses las et perdit casteté Car ainsy qu'il regardoit la beauté de sa face et les douces paroles tantost fut vaincu disant Par beauté de femme hélas . plusieurs le diable tire en ses las Comme dit un la femme est formée dépechée et condiction de mort Saint ierome dit femme est porte du diable voye de iniquité bature descorpion gendre nuisant J'ay temet lespece digne belle femme est une espée enflammée Souviens-toy que chamee fut corrompue de son frere Et aussi la femme ietta l'homme hors de paradis qui estoit sa possession . Qui est plus fort que Samson plus saige que Solomon plus saint que david Et tous ceulx icy sont abusés par femmes Ecclesiasticus xxv la femme a esté commencement de pechie Et par celle tous les homes meurent Et aussi les anciens s'en gardoient comme raconte vegece ou second livre de la continence de alexandre que quant on luy bailla une pucelle de tres belle beauté espouse d'un prince Ne le vult voir . Mais le renvoya à son mari . Et en ce demonstra soy garder abstinences de femme . La quelle chose fut moyen que elle et son mary furent ayants et honnourans l'empereur alexandre . Samblable chose raconte valere ou liij livre iij chapitre de scipionus que la ville de cartage par luy prince quant il eust entendu que une tresbelle verge fut mariée à un de ces ostagers qui estoient en cartage il appella les parens de la pucelle leur rendit la verge sans quelque corruption et la renchon que on avoit baillie pour la fille donna il pour son douaire Et pour ses nempces par la quele [...] ce et munificence il a quit la grace et amitié de ceulx de [...] item raconte valere de la merveilleuse continence de [...] philosophe . la où il dit que aucuns ioses adolesc[...]

promis à une femme folle de l'argent se elle pouoit tant faire que elle attirast le courage de ce philosophe à luxure laquelle venant par nuit se coucha auprès luy et oncques ne enperdit sa continence Et ainsy que les adolescents se moquoient de elle . Elle dit ie n'ay point chouchie avec un homme mais mieulx avec une statue ou un ymage de pierre elle appella le philosophe statue non mueble pour la grande contenance

Deel B

- *Namen van autoriteiten*
- *Verwijzingen naar geschriften*

Namen van autoriteiten

Dialognummer	<i>Twispraec</i>	<i>Dialogue (Leeu)</i>	<i>Dialogue (Mansion)</i>
1	Sinte bernardus Aristotiles Ambrosius dye heylighe leerraer X sinte Jan guldemont Crisostomus een	Saint bernad aristotiles saint ambrose X saint iehan crisostomus dung	X le philosophe monsieur saint Ambroise monseigneur saint Crisostome X Crisostome Quintus Cursius
11	die filosooph Gregorius David Lucas die ewangelist Jheronimus	la philosophie saint gregoire David X saint Jeromme	le philosophe saint Gregoire X X monseigneur saint Jheromme
14	die meester X Seneca	X X Senecque	un maistre appellé Brito Papias Senecque

	dyogenes die filosooph	dyogenes le philosophe	Dyogenes le philosophe
	Gregorius	saint gregoire	saint Gregoire
21	augustinus	saint augustin	saint Augustin
	catho	catho	Cathon
29	macer	ung saige maistre	Macer
	ysidorus	ysidoire	Ysidore
36	dye heer	saint iehan levangeliste	saint Jehan
	onse heer	X	le Sauveur, par la bouche de saint Mathieu
	Ysidorus	ysidoire	Ysidore
	Gregorius	Saint gregoire	X
	Salomon	saige	X
	Valerius	valerius	Valere
38	die wise man	le saige	X
	die heyliche man iob	iob	Job
	Bernardus	saint bernard	monseigneur saint Bernard
	X	X	aucun aucteur
43	X	X	Le Breton et autres pluseurs docteurs
	Seneca	senecque	Senecque
	een wise	le philozophe	le philosophe

	Salomon	le saige	X
50	Bernardus	saint bernard	saint Bernart
	Valerius	Valere	Valere
52	X	X	saint Luc
	bernardus	Saint bernard	monseigneur saint Bernardt
	augustinus	saint augusti	saint Augustin
	leo dye paeus	Saint lyon pape	le pape Leon
	Orosius die leerre	Orofius	Orose
57	die wise leere	X	un saige
	Sinte augustijn	saint augustin	monseigneur saint Augustin
66	die wise man	X	X
	seneca	senecque	Senecque
73	brito dye meester	brito	Le Breton
	die wijse man	X	X
	een wijse	ung messieur	ung saige
	aristotiles	le philosophe	le Philosophe
84	Job	iob	Job
	Jheronimus	Saint ieromme	saint Jheromme
	Bernardus	X	X

88	Solinus die meester Plinius dye meester Ambrosius die heylige leeraer die wijse man seneca	solinus Pline saint ambrose X senecque	Solin Plinius Saint Ambroise X Senecque
89	Brito die meester X ysidorus Valerius Bernardus valerius hi (verwijzing) hi (verwijzing)	brito ysidoire ysidoire valere saint bernard valere Item (verwijzing) valare	Brito Ysidoire Ysidoire Valere monseigneur saint Bernard Valere Valere Valere
92	papias Die wise man Augustinus een leraer	papie X saint augustin X	Papias X saint Augustin X

	X	Vegetius	Vegece
94	X die vanden natueren der dieren ende beesten scriven ysidorus Sommighe andere die apostel petrus die wise catho valerius valerius (herhaling) valerius (herhaling)	X cheulx qui ont descript la nature des bestes ysidoire papie saint Pierre caton valere valere ledit actuer	Le Breton ceulx qui la nature des bestes scevent Ysidoire Papye saint Pierre Cathon Valere Valere nostre acteur Valere
112	die wijse man een wijs man X	X le saige esopus	X le saige Esopus
121	Aristotiles die grote meester ende philosooph hi (herhaling) een wijs man	la philosophe la philosophie ung	le philosophe le philosophe un saige

	Jheronimus	Saint ieromme	Saint Jheromme
	hi (herhaling)	J	mesmes saint Jheromme
	die wise man	X	X
	vegecius	vegece	Vegece
	valerius	valere	Valere
	hi (herhaling)	valere	Valere

Verwijzingen naar geschriften

Dialognummer	<i>Twispraec</i>	<i>Dialogue (Leeu)</i>	<i>Dialogue (Mansion)</i>
1	X Glosa	X glose	son livre intitulé <i>Exameron</i> <i>Glose</i>
11	souter werck der apostelen	psaultier livre des fais des aposteles ou xiiij capitere	.C. et .XVIIe. psaulme .XIIIe. chappitre des <i>Faiz des apostres</i>
14	X	X	X
21	X	X	X
29	glosa	glose	<i>Glose</i>
36	oude testament leuitico genesi X heylighe ewangeli van den valschen propheten X X	liure de moyse X X X X X X	la loy X X son .VIIIe. chappitre X .XXVIIe. chappitre des <i>Proverbes</i> second chappitre de son .VIe. livre
38	Glosa X X	X X X	X .IXe. chappitre d' <i>Ecclesiasticque</i> mesmes chappitre

	X	X	son .XXXIe. chappitre
43	boeck der conynghen	X	<i>Premier Livre des roys</i> , ou .XVIIe. chappitre
	X croniken vanden keyseren van romen	X cronecques des empereux	.XXVIIe. chappitre des <i>Proverbes</i> la cronicque des empereurs
50	X X X dye croniken van romen	livre de genesis liure des roys X cronicques des romains	tiers chappitre de <i>Genese</i> X son second livre cronicques et histories rommaines
52	X X	levangille saint luc X	son .XIIIe. chappitre son quint livre <i>De Ormesta mundi</i>
57	eerste boeck vander stat godes	lvire de la cite de dieu au premier lvire	son premier livre de <i>La cite de Dieu</i>
66	X derde boeck vanden toorn	ecclesiates xxxij son iij livre de ire	<i>Ecclesiastique</i> en son .XXXIIe. chappitre son tiers livre <i>De Yre</i>
73	X	ecclesias . xxv	.XXVe. chappitre de <i>L'Ecclesiastique</i>
84	vader leven	vies des peres	<i>La vie des Peres</i>
88	X	ecclesiastes xie	.XIe. chappitre de <i>Ecclesiastique</i>
89	X historien	xije des ethie lescripture que contient les	son .XIIe. livre des <i>Ethimologies</i> L'escripture qui contient les

	X	hystoires des anchiens	histoires des anciens
	X	son vie livre	son .VIe. livre
	X	godlike wet int oude testament	son .VIe. livre (herhaling)
		la loy divine ou livre denteronomius vie chapitre	la loy divine ou .XVIe. chappitre de <i>Deuteronomie</i>
92	X	ecclesiastes xxve	.XXVe. chappitre d' <i>Ecclesiasticque</i>
	X	iiije liure	son quart livre <i>De la Chose militaire</i>
94	X	xije chappitre des eth	.XIIe. chappitre des <i>Ethimologes</i>
		int oude testament	<i>Levitici</i> , ou .XIXe. chappitre
		sijn epistel	<i>Premiere Epistre</i> , ou premier chappitre
	X	ve livre second caterne	second chappitre de son second livre
	X	ve livre	son .Ve. livre
112	X	eccle	.XXIXe. chappitre d' <i>Ecclesiasticque</i>
		een fabel	X
121	X	Ecclesiasticus xxv	<i>L'Ecclesiasticque</i> [...] en son .XXVe. chappitre
	X	second livre	son second livre

	X	liij livre iij capitre	tiers chappitre de son .IIIIe. livre
	X	X	meïsmes chappitre (herhaling)